

BINDORFFER GYÖRGYI

A kettős identitás összehasonlító vizsgálata két magyarországi német településen

Csolnok – Véménd

Köszönetnyilvánítás

Terepmunkám a két településen lehetetlen lett volna Csolnok és Véménd lakosainak segítségével. Soha nem feledhető szeretettel fogadtak, és befogadtak. Hála köszönetet szeretnék mondani ezért interjúalanyaimnak, akik idejüket nem kímélve álltak több alkalommal is rendelkezésemre. Külön szeretném itt köszönetemet kifejezni mindazoknak, akik azon túl, hogy nagyon sok hasznos információval láttak el, több éven keresztül lehetővé tették mindennapi létemet a terepen, otthont nyújtottak számomra, biztosították munkám zavartalan menetét, elolvasták tanulmányomat, és hasznos megjegyzéseket, javításokat fűztek hozzá – Csolnokról: Bérces József polgármesternek, Bérces Ferencnének, Hárs Gyulánának, Klinger Józsefnek, Mayer Istvánnak, Mayer Istvánnának, Moncz Gáspárnak, Priegl Istvánnának, Tafferner Józsefnek és Tafferner Józsefnének – Véméndről: Erb Ferencnek, Erb Ferencnének, Falk Antalnének, Gungl Antalnak, Gász Andrásnak, Gász Andrásnének, Gász Andreának, Hahn Jánosnak, Horváth Etelének, Horváthné Zimmer Teréznek, Jordán Gábornak és Poller Józsefnek.

1. BEVEZETÉS

A 2002–2005 között Csolnokon és Véménden folytatott identitáskutatás előzménye egy 1993–1996 között Dunabogdányban folytatott vizsgálat volt, melynek során a kettős identitás konstrukciójának etnikai és nemzeti dimenziójának alakulását, a különböző identitáselemek szerveződését és egymásra hatását, valamint reprezentációs módjait kutattam. Ma már senki sem vonja kétségbe, hogy a 300 éve a többségi magyarság között élő magyarországi németek, vagy ahogy sokuk még ma is önmagát és csoportját nevezi, svábok, etnikai identitástudatuk generációs különbségeket felmutató megőrzése mellett a többségi magyarságtól bizonyos outgroup-viselkedésmintákat, értékeket, attitűdöket, valamint kulturális elemeket vettek át, és ezek internalizálásával, illetve érzelmi beépítettségén keresztül azonosultak a magyar nemzeti érték- és érzésvilággal; következésképpen magyar nemzeti identitásuk alakult ki. A magyarországi németek etnikai csoportja korántsem egyseges alakzat. A történelmi fejlődés során ez a kisebbség nem alakult

egységes nyelvű, homogén kultúrájú egységgé.¹ A második világháború előtt a svábok zárt falusi közösségeikben döntően földműveléssel foglalkoztak. Sorsuk a háború után a falvak zártságának feloldódása következtében a mobilizáció és ezzel párhuzamosan az asszimiláció irányába mutatott. Csoportjaik elkülönült nyelvi fejlődése, valamint a centrumban vagy annak közelében, illetve a periférián való elhelyezkedése felvetette bennem azt a gondolatot, hogy vajon a kettős identitás Dunabogdányban tapasztalt konstrukciója más falvakban ugyanazt a szerkezetet mutatja-e. Elméleti keretként abból a korábban felállított elméleti feltevéséből indultam ki, amely szerint a kettős identitás olyan identitásalakzat, amelyben egy többségi dominanciájú országban élő kisebbség saját etnikai identitásának történetileg változó, generációs eltéréseket és érvényességeket felmutató megőrzése és reprezentációja mellett magáévá teszi, internalizálja és érzelmileg átéli a többségi etnikum nemzeti identitásának azon elemeit, amelyek saját etnikai identitásának elemkészletéből hiányoznak, vagy csak részben találhatók meg benne. A kettős identitás konstrukciója egyidejű magától értetődőségeket tartalmaz; elemkészlete az etnikai és a nemzeti identitás egymást kiegészíteni és pótolni képes elemeiből áll, s állandóan változó erősséggel, de egyszerre köti az etnikai alanyt mindkét irányba annak ellenére, hogy mindkét identitástudatba alapvetően belekódolt elem a másság és az exkluzivitás.² A kutatás során mind a két településen megvizsgáltam az etnikai identitás történelmi alakulását, jelenlegi állapotát, harmonikus és konfliktusos megnyilvánulásait, valamint igyekeztem kideríteni, hogy milyen etnikai identitást meghatározó elemek játszanak közre az etnikai identitáskonstrukció alakításában és fenntartásában. Már korábbi, dunabogdányi vizsgálatom során kiderült, hogy az etnikai identitás elemeinek súlya és fontossága nemzedéki eltéréseket mutat, és más-más kombinációs alakzatot képez. A kutatás itt is kiterjedt a névhasználatra, a csoporttagságra, az anyanyelv használatára, a kulturális hagyományokhoz való kötődésre és azok megőrzésének, átörökítésének módjaira, valamint őrzésére, továbbá az etnikai csoport határainak felmérésére. A nemzeti identitás, illetve a magyarsághoz való tartozás kérdéskörét ezennel elsősorban lokális megvilágításba helyeztem. Az asszimilációs és disszimilációs tendenciák felmérésekor ugyancsak a lokális, településszintű, illetve régiós interakciókra koncentráltam.

Az adatok gyűjtése klasszikus kulturális antropológiai, valamint szociológiai módszerekkel folyt. A résztvevő megfigyelés mellett mélyin-

¹ Vö. Hutterer 1975; Seewann 1992; Bindorffer 2001.

² Bindorffer 2001, 11.

terjüket készítettem, melyek elemzése alkotja az adatbázis törzsét. A corpus feldolgozása során az összehasonlító módszert alkalmaztam.

A feldolgozáshoz a megkérdezetteket három generációs csoportba osztottam. Az első generációba soroltam az 1945 előtt születetteket. Közülük mindenki a svábot nevezte meg anyanyelvének és származásának. E generáció alapélménye a kitelepítés és a háború utáni kötelező átállás a magyar nyelvre, a tradicionális normák megrendülése és az intragenerációs mobilitás lehetősége. A második életkorcsoportba az 1945–1965 között születettek kerültek. Ennek a generációnak alapélménye a nyelvi kettősség, a továbbtanulás a felsőoktatási intézményekben és az intergenerációs mobilitás, és bizonyos nemzetiségi kultúrávesztés. A harmadik csoportot, amelynek tagjai 1956 és 1985 között születtek, a sváb anyanyelv elvesztése, valamint az ősök kultúrájától való eltávolodás, ugyanakkor e módosított kultúra felé – identitás-visszaállító – visszafordulási kényszer és szükséglet jellemzi.

2. FÖLDRAJZI ELHELYEZKEDÉS, TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

Csolnok Komárom-Esztergom megyében, a Dorogi szénmedencében, Dorogtól öt, Esztergomtól tizenhárom kilométerre a Janza patak hegyekkel és dombokkal körülölelt völgyében és a környező domboldalakra felkapaszkodva fekszik.³ Földrajzi fekvéséből adódóan területe szőlőművelésre mindig is kiválóan alkalmas volt, de a földművelés a kevés sík terület miatt csak keveseknek nyújtott biztos megélhetést. A fő megélhetési forrást a 19. század elejétől kezdve 1979-ig a falu alatt található szénbánya jelentette. A tárnákat azonban az életveszélyes karsztvízbetörések miatt a hetvenes évek elején bezárták. A település alatt a mai napig kiaknázatlan szénmezők húzódnak. A föld alatt valamikori bányajáratok, alagutak kötik össze Csolnokot Doroggal. Mivel a felszíni közlekedés és szállítás körülményes volt, a bányák üzemelésének időszakában a szén a föld alatt jutott el Dorog vasútállomására, és a csolnokiak is sokszor a bányavasúttal, a föld alatt érték el a várost. Csolnokot ma csúcsidőben félóránként közvetlen buszjárat köti össze Doroggal, és óránként van járat Esztergomba. Dorogra negyedóra, Esztergomba fél óra alatt ér be a busz. Budapestet munkanapokon naponta kétszer átszállás nélkül is el lehet érni. Mivel a faluban alig van munkalehetőség, a lakosság jelentős része ingázik naponta a környező városokba. Azt mondhatjuk, hogy Csolnok Budapest és az egyre inkább

³ Getehegy, Maggoshegy (Hohchberg), Kálváriahegy (Kalvarienberg), Leégett hegy (Abgebrannter Berg), Kecshegy (Kasperk).

kistérségi ipari és kulturális központtá váló Esztergom közelsége miatt a centrum közelében fekszik.

Véménd ezzel szemben tipikusan a periférián, távol az ipari nagyvárosoktól, Baranya megyében található. A Pannon Volán nyolc buszjáratot működtet Mohács és Véménd között. Reggel 9 és 13 óra között egyetlen járat sincs Mohács felé, de Mohácsról délben indítanak egy járatot Véméndre. Az utazási idő attól függően, hogy a busz bemegy-e Görcsönydobokára, 40 perc, illetve egy óra. Pécsvárad irányában egyetlen járat van reggel hat órakor, egy pedig vissza délután 3/4-kor. Pécest csak átszállással lehet elérni, a napi bejárás tömegközlekedéssel lehetetlen. 1910-ben vasútvonal létesült Bátaszék és Pécs között. A vonalat Pécsvárad és Palotabozsok között 1997-ben a leromlott műszaki állapotok és az utaslétszám megfogyatkozása miatt megszüntették. Ekkor még Palotabozsok és Pécsvárad között naponta kétszer lehetett vonattal közlekedni. 2003-ban az egész vonalon leállt a forgalom. A közlekedést „vonatpótló” autóbuszok szolgálják.

Természeti adottságait tekintve Véménd területe kifejezetten alkalmas a mezőgazdasági termelésre; a rendszerváltásig a földművelés és az állattenyésztés, valamint a tejgazdaság nyújtotta a fő megélhetési lehetőséget.

Véménden ma a köztisztviselőket kivéve gyakorlatilag semmiféle munkalehetőség nincs. 2005 nyarán bezárt az utolsó, mintegy harminc asszonynak munkát adó varroda is. A Bóly Rt. privatizálása kapcsán állandó a bizonytalanság, hogy vajon az új malmot megtartják vagy megszüntetik. Véménd ma a kistérségi centrumoktól is messze, a periférián fekvő, elzárt község. Lakói az M6-os autópályában reménykednek.

3. TÖRTÉNELMI VISSZATEKINTÉS

3.1. Csolnok

3.1.1. *Tisztázatlan eredet*

Csolnok első írásos említése 1232-ből származik, amely szerint a falu Vathacholnuka néven a Csolt nemzetséghez tartozott, majd 1262-ben tűnik fel a Kolnuk név alatt. Már ekkor híres szőlőtermesztéséről és borkészítéséről. 1263–1531 között a Nyulak-szigeti klarissza kolostor tulajdona. Első templomát 1276 körül építették. Történelme során többször váltott gazdát, hol a budai pasa birtokolta, hol Esztergomhoz tartozott, hol ismét a margitszigeti apácáké lett; hol elnéptelenedett, hol ismét benépesült, hol a törökök, hol a császári csapatok uralták.

1685-ben a kamarai biztosok azt jelentették, hogy bejárván Esztergom vármegyét, csak kivételesen esetekben találtak emberekre. A falvak többségének csupán a nevét tudták feljegyezni, számos helynek még a földesúr neve is ismeretlen volt. A teljesen elpusztított környéken Buda visszafoglalása után indul meg ismét az élet; a lakosság ekkor kezd vissza- és beszivárogni. Az esztergomi járás falvaiban a visszatelepülés azonban kisebb mértékű volt, mint azokon a területeken, ahol a magyar lakosság túlélte a török hódoltságot. Csolnok ebben a kérdésnek határ- esetnek tekinthető; a járás falvai közül itt is sokan végigélték a felszabadító háborúkat. A török hódoltság után először a Felvidékről kerülnek református magyarok a településre. 1699-ben bizonyítottan még csak magyarok élnek Csolnokon. 1700-ban 18 családot írnak össze, de etnikai kilétükről nincs feljegyzés. Egyes források szerint a betelepítés Csolnokra 1696-ban, tíz évvel Buda visszafoglalása után kezdődött, más források szerint az első német telepéseket 1714-ben gróf Grassalkovich Antal verbuválta. Mindenesetre a falu mai lakosságának kb. 70%-át képező német népesség betelepülése döntő változásokat hozott Csolnokon. 1715-ben a 34 itt élő családból nyolcat németként jegyeznek fel, és ez a szám az egymást követő három betelepülési hullám során egyre növekedett. Státusa szerint 1715-ben 13 családfő jobbágy, 21 pedig kisházias volt. 1731-ben 38 családot számolnak össze. A feljegyzésekben *Keller, Klein, Kraft, Ludwig, Meczler, Muck* és *Strauff* családnevekkel találkozhatunk. Ezek a nevek mára teljesen eltűntek Csolnokról. A jellemzően földműves népesség mellett egy kovácsot, egy szabót, egy csizmadíát és egy susztert írt össze a vármegyei adószedő.

A korábbi református templom a lakossággal együtt a török uralom idején elpusztult. A betelepített németek római katolikusok voltak; betelepülésük után ez a vallás vált uralkodóvá. A római katolikus plébániát 1738-ban gróf Grassalkovich Antal segítségével szervezték meg. Csolnok korábban a dorogi egyházkerülethez tartozott, ettől kezdve anyakönyveznek helyben. A Nepomuki Szent Jánosnak szentelt plébániatemplomot szintén gróf Grassalkovich Antal építtette az 1700 körül emelt régi templom köveiből 1767–75 között. Oltárképe a védőszentet, Nepomuki Szent Jánost ábrázolja. A második világháborúban a templom alaposan megrongálódott, és elpusztult a település négy kápolnája is. A templomot renoválták, de a kápolnákat nem építették újjá. A másik katolikus templom 1932-ben épült a bányásztelepen, az ott élő bányász lakosság kezdeményezésére és segítségével. Szent Borbáláról, a bányászok védőszentjéről kapta a nevét.

Az 1738-as pestisjárvány elől a falu magyar lakossága Unyra, Tinnyére és Nagysápra menekül. Grassalkovits 1738–1749 között 400 elzászt

⁴ Fekete 1977

telepít Csolnokra, a környező településekre, Keszölcse, Csévre, Dágra, és Sárísápra pedig nagy számban szlovákokat hív. A telepítés során Csolnokra is került néhány szlovák család. Ezek a családok nevüket (*Szklenár, Klimó, Micsán, Janosek, Sztoján, Janositz, Dlabik*) a mai napig megtartva egy emberöltő alatt elnémetesedtek. A szlovák származás emléke a nevekben megőrződve él tovább, de a ma élő utódok közül mindenki egyértelműen svábnak és sváb anyanyelvűnek tartja magát.

1782-ben tűzvész pusztított a faluban. A lakosság nagy számban települt át a szomszédos, a szintén németek lakta Leányvárra és Dágra. 1785–1786-ban érkezett a telepések harmadik hulláma. A korábbi rajnai-frank nyelvjárás ekkor került kapcsolatba a bajor nyelvi hatással. A második és harmadik német betelepítési hullámból sajnos nem lehet pontosan megállapítani, hogy az egyes családok melyikhez tartoznak.

A számos és nyilvántartásba nem vett németországi származási hely miatt Csolnok lakosságának eredete nincs egyértelműen tisztázva. A több földrajzi területről különböző időkben érkezett, különböző nyelvi dialektusokat beszélő csoportok itt integrálódtak, itt váltak egységes, ugyanazt a tájszólást beszélő „csolnoki” svábbá. Ez az egységesülés tulajdonképpen egy akkulturációs folyamatként fogható fel, amelyben a résztvevők egymáshoz idomultak, átvették egymás szokásait, egymás között házasodtak. A közös katolikus vallás mindenképpen megkönnyíthette és segíthette ezt az alkalmazkodási folyamatot, melynek eredménye egy egységes kultúrájú, ugyanazt a tájszólást beszélő, erős lokális sváb identitású közösség lett.

A származási hely meghatározására Csolnokon is a dialektológiát és a szokásokat hívják segítségül.⁵ Bizonyos szokások, mint például a húsvéti kerepelés, valamint a kereplő formája és elkészítésének módja viszont felső-bajor eredetet mutat. Az eredetüket keresők nem kapnak segítséget a fennmaradt földrajzi nevekből sem, mert ezeket igen gyakran felváltva a magyarral használták, vagy a magyar nevet a *Mundart* kiejtése szerint mondták ki, vagyis „elsvábosították”.⁶

3.1.2. Alapélmény: a bánya

Csolnoknak és a szomszédos Máriahalomnak (Kirwall) 1848-ig azonos volt a földesura: a Vallásalapi uradalom. Mindkét községben németek éltek. Bár Máriahalomra is jellemző volt, hogy a házasságokat elsősor-

⁵ Fekete 1977.

⁶ Manherz ezt a dialektust nyelvszigeteknek nevezi. A nyelvszigeti dialektusok a regionális kiegyenlítődésem átment dialektusok „szélein” helyezkednek el (1983, 9).

ban a falun belül kötötték, de gyakori volt, hogy Csolnokra házasodtak. A hagyományos paraszti életforma a 19. században Csolnokon megváltozott. Dorog környékén szenet találtak, és 1808-ban Csolnokon megindult a szénbányászat. 1815-től termelt a niklasbergi akna (Miklósberék); a kor egyik legjelentősebb barnaszénbányája volt. A környékbeliek először a szén szállításában, a föld feletti munkában vettek részt, a későbbiekben a külföldről jött bányászok mellett a föld alatti munkába is bekapcsolódtak. Csolnokra így a 19. század első felében jellemzővé vált a bányászkodás, amíg Máriahalom 1945-ig megmaradt paraszti településnek, amelyben a szénbányászat nem játszott szerepet. 1891-ben 1399 német lakta a falut, ekkor volt már a településen postahivatal, posta-takarékpénztár.

Csolnokon bányászcsaládok hosszú sorát, bányászok több nemzedékét tartotta el a falu alatt talált szén. Apáról fiúra szállt a mesterség. Nem volt olyan család Csolnokon, amelyik ne adott volna legalább egy bányászt. A bánya megélhetést, helyben levő munkalehetőséget jelentett; megmentette a falut a tömeges sorozástól, búvóhelyet adott a háború alatt, és a bánya miatt menekültek meg a svábok a kitelepítéstől. A „földanyácska” hasonlattal élve azt mondhatnánk, Csolnok anyácskája a bánya. Sváboktól szokatlan, nem a földért, hanem a bányáért áldozták életüket. A temetői emlékmű bizonyossága szerint nemegyszer a szó szoros értelmében. A bánya és a bányászélet ott van az emlékekben, a dalokban, a versekben. Itt az első szó nem a kitelepítés, hanem a bánya. Bár több mint húsz éve megszűnt, mégis elevenen él – elsősorban azoknak az első generációs férfiakkal az életében, akik ott töltötték egész életüket.

A község őslakói földművelők, társadalmi státusuk szerint zsellérek és jobbágyok voltak saját falun belüli kisiparral, mesteremberekkel. A hagyományos paraszti életforma azonban a 19. század elején jelentősen átalakult Csolnokon. A dorogi szénmedencében folyó geológiai kutatások során 1781-ben a német Rückschuss fivérek Sárísáp közelében, az Anna-völgyben barnaszénét találtak. A köztudatban élő felfogás szerint a szén kitermelése azzal kezdődött, hogy 1781. január 27-én a Ruhr-vidékről származó bányász, Rückschuss Antal megkötötte Krempf Antal bíróval a szénkitermelést engedélyező szerződést. Igazolható, hiteles források szerint a szenet Csolnok határában azonban

---

Ide sorolja a kizárólag Zebegényben, Dunabogdányban, Kismaroson, Nagymaroson és Csolnokon beszélt, a rajnai frank és dunai bajor nyelvjárások keveredéséből csak a település szintjén kiegyenlítődtől dialektust is, amely szókinésbeli sajátosságokban és szókezdő mássalhangzók torlódásában tér el a többi dialektustól.

A *Mundarton* a településeken beszélt speciális dialektusokat értik, amelyek a telepések eredeti nyelvéből Magyarországon több német tájszólás keverékéből alakult ki.

csak jóval később, 1806-ban találtak, a bányászat pedig 1810 körül indult meg.⁷ Mivel Csolnok 1848-ig a Vallásalapi uradalomhoz⁸ tartozott, a földterület tulajdonjoga is a Vallásalapé volt; a kitermelők a kitermelés jogát csak bérbe vehették. A tervszerű kiaknázás 1840-ben kezdődött, amikor Alois Wiesbach bérelte a bányát. 1861-től kezdve sorra nyíltak a tárnák, mélyítették a régebbi aknákat.⁹ Kiderült, hogy az egész falu alatt szénmezők húzódnak. A csolnokiak először csak a szén szállításában, a föld feletti munkában vettek részt, a későbbiekben a külföldről, a környékről, közelebbi és távolabbi településekről érkezett bányászok mellett a föld alatti munkába is bekapcsolódtak.¹⁰

A bányavállalathoz tartozó tárnák közül a Csolnok alatt működő tárnák bizonyultak a leggazdaságosabbnak. Csak a falu területén 12 aknán keresztül lehetett leszállni a mélybe. „Az egész falu alatt szén van. Oligocénkori telep. Nagyon nehéz volt itt dolgozni, mert 26 méterrel a házak alatt már ott a szén. Sokszor fekvé, háton fekvé vagy hason csúszva dolgoztunk. Ha nem lenne itt a falu, külszínileg is lehetne fejteni. Volt olyan, hogy a robbantástól megrepedt a templom fala, meg kellett erősíteni. A házakban meg hallani lehetett a lenti kopácsolást” – mesélte egy idős asszony.¹¹

Néhány nagyobb parasztgazdát leszámítva, gyakorlatilag az egész falu a bányából élt, amely kb. 150 évig munkalehetőséget, megélhetést biztosított a lakosságnak. A bánya vonzotta a munkaerőt, a népességszám a szénbányászat fellendülésének idején jelentősen gyarapodott. A bányanyitás hírére magyarok, németek, szlovákok egyaránt érkeztek a településre. Jöttek németek külföldről, Szászországból, a Felső-Rajna vidékéről és az osztrák–jugoszláv határvidékről,¹² a környező településekről, sőt még Baranyából is. A közalapítványi alap tulajdonát képező s a kőszénbánya és téglagyár társulat bérletében álló csolnoki barnaszénbányában a hozzátartozó Anna-völgyi bányával együtt 1883-ban

⁷ Handken Miksa szerint, aki az 1869-ben alapított Magyar Királyi Földrajzi Társaság első igazgatója volt, a dorogi szénmedencében minden egyes katasztrális hold 40 ezer tonna szenet rejt magában. A bányászat gazdaságosságát kezdetben nagymértékben hátráltatta a szén dolomitba és mészkőbe ágyazottsága, a bányajogok rendezetlensége, az utak és a vasút hiánya, valamint a bányászat miatt létrejövő karsztvízbetörések állandó veszélye, ami miatt az elhagyott tárnákat homokkal kellett feltölteni.

⁸ II. József feloszlatta a szerzetesrendeket; birtokaikat a Vallásalap kezelte. A Vallásalap ügyeit a Magyar Királyi Helytartótanács intézte.

⁹ A bányavállalathoz Csolnokon túl Sárísáp, Dorog, Tokod, Mogyorós, Bajót is hozzátartozik. A csolnoki bánya mellett a sárísápi és a mogyorósi a legrégebb, 1800-ban nyitották meg. A megnyitásától kezdve egészen 1931-ig a legnagyobb hozamot a vállalatnak Csolnok adta.

¹⁰ A bánya történetéről lásd Pál 1981.

¹¹ Más információk szerint a plébánia fala repedt meg.

¹² Ezt a csoportot krajjinaiaknak, *oberkréncereknek*, *oberkárjnicereknek* nevezik.

54 813 q, 1892-ben, alig tíz évvel később viszont már 496 000 q kőszemet termeltek ki. A bánya ekkor már építettett egy három kilométer hosszú szállítópályát is.

A 20. század elején a németek mellett jelentős számú magyar telepedett át az Alföldről. Egyedülálló férfiak és házaspárok egyaránt érkeztek. 1879 körül a bányánál még csak 429 fő dolgozott. 1898-ban a bánya 1938 főnek ad munkát. 1904-ben a bánya vezetősége fejlesztéseket hajtott végre a csolnoki tárnákban. 1905-ben megnyitják az Augusztá aknát, 1910-ben a Teréz, majd a Reimann aknát. 1918-ban elkészül az alagút Dorogig, és indul a földalatti kisvasút, a Népes. Vasútvonala nem lévén, a szén a föld alatt, illetve drótkötélpályán jutott el Dorogra, ahonnan továbbszállították. Egyre többen hagynak fel a földműveléssel. A parasztok zöme kezén amúgy is kevés föld volt, a kisházások számára pedig létfenntartási gondjaikra egyenesen megoldást jelentett a bánya megnyitása. Parasztból bányásszá váltak; a legtöbb csolnoki parasztból vágár lett, de mivel a fejtés mellett számos más iparosra is szükség volt, asztalosok, lakatosok, ácsok, villanyszerelők, kovácsok is kaptak munkát a bányánál. De voltak a csolnokiak között aknászok, robbantók, vágatvezetők, frontmesterek is. A csolnoki iparosítás másra azonban nem terjedt ki; a bányára csak a bányát kiszolgáló kézművesiparok települtek rá. Nagyipar nem alakult ki, a terepviszonyok, a vasút hiánya, a népesség viszonylag alacsony száma nem is tette ezt lehetővé.

A parasztból lett bányászok azonban nem felejtették el a mezőgazdasági munkát sem. A férfiak továbbra is művelték a szőlőt, és a mai napig minden évben elkészítik a maguk borát. „Nappal föld, éjjel bánya.” A mezőgazdasági munka dandárját azonban a bányászfeleségek végezték; művelték a kertet, a szőlőt, a félholdnyi krumpli- vagy kukoricaföldet, mert a bányászoknak több nem nagyon volt, dolgoztak a bérelt földön. Emellett napszámba jártak a gazdag nagyiparosokhoz. A férfiak mellett sok asszony is dolgozott a csillék mellett. Az apák mellett fiaik is leszálltak a tárnákba. „Én 15 éves voltam, mikor először mentem le, de tizenhatot hazudtam, hogy engedjenek. Hiába, kellett a pénz” – emlékezett vissza egy nyugdíjas.

A csolnokiak emlékeznek rá, hogy a bányában volt szakszervezet, sztrájkot is szerveztek, mert a napi 12 óra föld alatti munka mellett vasárnap is dolgozniuk kellett. Agitáltak a szociáldemokraták, és egyszer egy gyűlést megleptek a csendőrök, jól elverték a résztvevőket, de nagy munkásmozgalmi akciókat nem tartanak számon. A *Bergarbeiter Verein* által kiadott német nyelvű újságot sokan járatták, de bányászat ide vagy oda, a csolnoki svábok nem vettek részt az alakuló munkásmozgalmakban. 1922-ben és 1926-ban ugyan Peyert választják a Parlamentbe, de a politika helyett sokkal inkább érdekelte a csolnokiakat a

mindennapi megélhetés gondja. A jól ismert sváb munkatempó és szorgalom a bányában sem lanyhult. Hiába próbálkozott a világválság után a Független Kisgazdapárt Csolnokon, egyetlen középparasztot tudott csak meggyőzni.

Az állandó vízbetörések miatt 1924-ben bezárták és homokkal töltötték meg az Augustza aknát, miközben újabb aknákat nyitottak. Az 1927-es nagy vízbetörés után a Reimann aknát is bezárták. A gazdasági világválság után a harmincas években a bányászok között elvándorlás kezdődött meg francia, német és belga bányák felé.

A harmincas évektől kezdődően a bányavezetés névmagyarosításra szólította fel a bányászokat, németeket, szlovákokat egyaránt. „Azt mondták, ez itt Nagymagyarország, ahol csak magyarok élnek.” Azzal fenyegették a németeket, hogy elvesztik munkahelyüket, ezért tömegesen változtatták meg nevüket. Egy listából választhattak maguknak nevet.¹³

A ma élő első generáció tagjai haraggal emlékeznek vissza a névmagyarosítási kényszerre.

„A két világháború között Horthy követelte a bányánál, hogy legyen magyarosítás. Ez a szlovákokra, németekre, krajinaiakra egyaránt vonatkozott. Azt mondták, aki nem magyarosít, azt kidobják. Jó, hogy semmi se lett belőle, csak fenyegetés volt, de mi azt akkor nem tudhatuk. Sorba álltunk az új neveinkért a községházán, és még fizetnünk is kellett érte.”

„Nagy munkanélküliség volt, az emberek félték, hogy elvesztik a kenyertüket. Volt egy névlista, arról lehetett választani, de a kezdőbetűt meg kellett tartani. A parasztok nem magyarosítottak, ugye ott nem volt függőség.”

Végül is a fenyegetést nem váltották valóra; sokan nem magyarosítottak, és mégsem küldték el őket. „Az én apám az istennek sem akart magyarosítani. Háromszor lehetett volna frontmester, ha magyarosít. Ki ugyan nem rúgták, mert akkor ki hozta volna fel nekik a szemet, de az előremenetelét megakadályozták”.

¹³ Az első névmagyarosítás nyomaira az 1898-as születési anyakönyvben bukkanunk, Binderről Bátira változtatta nevét egy csolnoki. A kényszermagyarosítás idejéig szinte évente lehet találkozni egy-egy névmagyarosítóval. Így születtek a telefonkönyvben ma olvasható magyar műnevek. Például Schwertz: Sajtoszi; Hofstätter: Honosi, Hú; Hambach: Honosi, Húsvéti, Hercegfalvi, Havasi, Halas; Kappelmayer: Kalocsai; Meinenr: Mosolygó; Mayer: Mártai; Putz: Pétervári, Pénzes; Binder: Pintér, Bérces, Bati; Haas: Halmos; Miédner: Mécsei; Priegl: Perlaki; Quintz: Kőfalvi; Fink: Farnadi; Meck: Mentés; Reichenbach: Regős; Pfluger: Barlangi; Stenger: Szénvölgyi; Buhhardt: Bogár, Budapesti, Békési, Budafoki; Biener: Bérces; Brenner: Belényi, Pétervári; Bauer: Patkós; Drexler: Deák, Dunai; Eichhardt: Erdősi, Edelényi stb.

A névmagyarosítást – „nevünk elvétele” – a svábok Csolnokon igen mélyen élik meg; nem hogy nem jelentett asszimilációt, hanem ellenérzések kiváltója és táplálója lett. Ennek ellenére egyetlen esetről hallottam, hogy valaki visszavette a család eredeti nevét. Az is figyelemre méltó, hogy a svábok gyermekeiknek a 20. század elejétől kezdve magyar keresztnéveket adtak.

Csolnok felekezetiileg homogén falu volt, etnikailag azonban németekre, szlovákokra és magyarokra oszlott. „Zsidó a faluban csak egy volt, a pék, de az is beházasodott a svábok közé.” A bánya sok embert ideszívott, de bárhonnán, bármennyien jöttek, a döntő többség a sváb népesség maradt. Egy helyi lakos szerint „hozzánk asszimilálódtak”. A század elején bányászok mellett földművesek, mezőgazdasági cselédek is bevándoroltak Csolnokra, és számos szolgáltató kisiparos is megtelepedett a faluban. Érkezett köztük mészáros, borbély, cipész, csizmadia, szatócs, bognár, asztalos, szabó, kereskedő, kőműves, útkaparó, órás. A legtöbb bevándorló egyedülálló német, majd szlovák férfi, akik később itt alapítottak családot, és váltak csolnokivá.¹⁴

Csolnok soha nem volt gazdag falu. A legnagyobb parasztok között említik a Farnadi (Fink), Dlabik, Putz, Binder és Hausknecht családokat. „Ezeknek a nagygazdáknak 30–35 holdjuk volt, vagy még több. Felmehetett még ötvenre is. A középparasztoknak 15–25 holdjuk volt. Az átlagnak azonban maximum 12 holdja lehetett. Két tehénnel, 3 disznóval, szőlővel és egy présházzal már ez is mutatott valamit. Ahol azonban több fiú volt, egynek már a bányába kellett mennie.” „A föld aránylag jó itt, csak kevés. De azért sem lehetett nagyobb területet egyben tartani, mert itt nem volt törzsöröklés, össze-vissza örököltek. Csolnokon egy családban 5–8 gyerek is volt. Így aztán az egész határt összeszabdalták, rengeteg nadrágszíjparcella alakult ki. Egy-egy parcella átlag 7–9 méter, de van 3 méteres is. Sokan jártak napszámba a parasztokhoz, a lányokat meg szolgáltni küldték. 12–14 évesen már mentek Rákospalotára.”

A parasztok a lakosság egyharmadát jelentették, kétharmad bányász vagy a bányánál dolgozó iparos volt. Az iparosok között találunk helyi kisiparosokat is. A három réteg nem csupán megélhetési forrásai, de lakóhelye, öltözködése, a szórakozás színtere szerint is elkülönült egymástól. Negyedik réteggként foghatjuk fel a falu értelmiségét, a falu vezetőségét, a papot, a tanárokat, az orvost, a postamestert, a bányamérnököt. Ennek a csoportnak a tagjai falun kívülről érkeztek, magyarok, németek egyaránt voltak közöttük.

¹⁴ A kibocsátó települések mind a környékben vannak: Dorog, Dág, Tarján, Bata, Epöl, Nyerges, Zsámbék, Esztergom, Üröm, Piliscsaba, Sárísáp, Perbál, Leányvár, Piliborosjenő.

„A parasztnak nagy lagzikat csaptak, de csak egymás között; nem engedtek bányászni a családba. A parasztleányok külön kocsmába jártak, nem mulattak együtt a bányászokkal. Iparos, bányász, paraszt, eszerint különültek el a családok. Felettük állt a falu kisszámú értelmisége.”

A Rákóczi-telepen bányászok és iparosok éltek, nekik ott megvolt a saját kocsmájuk. „A Strasshoz jártak a parasztnak, de az elit, az értelmiség is ide járt. Ki hova járt, más nem mehetett be. Ha mégis, összesúgtak a háta mögött, és máris kinyílt a bicska. A Putz-kocsmába a bányászok jártak, de a Meixner-kocsmára közös volt.”

A földműveléssel és állatok tartásával foglalkozó parasztnak sokkal gazdagabbak voltak, mint a bányászok. „Még hintója is volt némelyiknek. Hintóval ment a lakodalmas menet. Szentkeresztre, Péliföldre, a búcsúba is hintóval mentek. Gőgösek voltak, rátartiak.” A bányászok sokszor mentek a parasztnakhoz napszámba. „Mi is mentünk Tékhez harmadost kapálni.” Ha a bányászok szemet kaptak járandóságba a bányától, azt a parasztnak fuvaroztatták haza. Az árát ledolgozták, lekapálták, mert készpénzzel fizetni nem tudtak. Előfordult, hogy a parasztnak adtak a földjükből a bányászoknak használatra. A bérleti díjat is munkával egyenlítették ki. Parasztnak, bányászok között rendszeresek voltak a csúfolódások. A bányászok kecskét tartottak, a parasztnak csúfondárosan bányásztehénnek nevezték. Az öregek arra is emlékeznek, hogy a kocsmákban komolyabb összetűzésekre is sor került.

A parasztnak a mai Petőfi Sándor utcán laktak, ez volt a Bauergasse, a leghosszabb utca Csolnokon. József-telepen vagy a Rákóczi-telepen csak bányászok laktak.

Elkülönült egymástól a falu és a bányászkolónia is. A kolónia eredetileg két részből állt; az Augusztá-telepet 1907–1912 között, a Reimann-telepet pedig 1922–1923 között építették fel. „A faluban azt mondták ezekről a házakról: die Kaserne. Kaszárnya. Ezek nyolc- meg négylakásos bérházak voltak, minden lakásban egy szoba, konyha, spájz. Komfort semmi. A lakásokhoz egy kis kert is tartozott. A telepen, a Gregácsban nem csak magyarok laktak. Svábok is mentek ki, mert ott olcsó volt a lakás. A telepi magyarok sváb lányokat vettek el, így is kerültek svábok a telepre, hiába, az összeházasodás a telepi és a falubeliek között elkerülhetetlen volt, akárhogy tiltották is. A falubeli svábok le is nézték a telepi svábokat.”

3.1.3. A mindennapok rutinja

Nemigen járt el a faluból senki. Hova és minek is mentek volna? Az utak járhatatlanul sárosak voltak, akinek mégis mennie kellett, az begyalogolt Dorogra a vasúthoz. Bánya 3 műszakban, munka a ház körül,

tavasztól ősziig a szőlőben, napszám a parasztoknál, vasárnap kötelezően templom és kocsmá. Fonó nem volt a faluban, nem volt mit fenni. A lányok, asszonyok tollfosztásra, kukoricafosztásra jöttek össze. Vasárnaponként egy-egy lányos háznál találkoztak az egy bandához tartozó fiatalok. De ott voltak a bálók, azokat mindenki nagyon szerette. A mindennapi élet rutinjai, a szokások erős köteléssel kötötték össze az amúgy foglalkozás és lakhely szerint keresztbe-kasul szabdaltságot. „Az év azzal kezdődött, hogy a gyerekek elmentek a keresztszülőkhöz boldog új esztendőre kívánni. Emlékszem, mi még a hatvanas években is mentünk a keresztszülőinkhez. A keresztszülő-választás nálunk is öröklődött a családok között. Én a te gyerekednek, te az én gyerekednek. A lányom a te lányodnak keresztelt és így tovább. A komaság nagyon erős köteléket jelentett, húsvétkor, karácsonykor mindig megajándékozták egymást és a gyerekeket. Hozták az ajándékot a kolpingben és igyekezett mindenki túltenni a másikon. Többet kaptak a keresztgyerekek, mint a sajátok” – emlékezett vissza egy értelmiségi.

„Sokat dolgoztunk, de azért volt sok jó is az életünkben. Bálók, májusfaállítás. Hamvazó szerdáig minden héten volt valahol bál a faluban. Iparos bál, ilyen bál, olyan bál, mindenkinek a saját kocsmájában. Aztán húsvétkor locsolóbál. Május 16-án volt mindig a búcsú Nepomuki Szent János tiszteletére. Ez inkább családi ünnep volt. Úrnapon körmenetet tartottunk, öt sátrat állítottunk. A sátrat az otthonmaradt fiú kötelessége volt zöld levelekből felállítani. Minden ablak kidíszítve, gyertyák, az út felszórva virágszirmokkal. A menetet zenekar kísérte, Istenem, hol van ez már! Augusztus 20-a is vallási ünnep volt, úgy hívtuk: a Stefáni.”

A falu társadalmi életében fontos szerepet játszottak az egyesületek. 1913-ban alakult meg Temetkezési, majd a Rózsafüzér Egyesület. Az asszimilálás egyik eszköze a kötelező levanteoktatást volt, amit Könyözi és Garamszegi tanítók hoztak létre 1926-ban az Augusztá-telepen. Itt a fiúkat magyarul tanították. Ennek tudható-e be, vagy másnak, de a csolnoki fiatalok inkább a magyar hadseregbe kíváncsok voltak, mint a németbe.

1927-ben jött létre az *Ungarndeutsches Volksbildungsverein* helyi szervezete, 1930-ban a polgári védelem, 1932-ben a bányászok Szent Imre Levante Egyesülete, majd 1939-ben az Önkéntes Tűzoltóság.¹⁵

Más német településekhez hasonlóan Csolnokon is a falubeliekkel kötendő házasságot preferálták, de a be- és kiházások azért előfordultak; Máriahalom, Tárján, Tokod, Dág, Leányvár, Perbál, Várpalota,

¹⁵ Juhász 2004.

Acsa, Vörösvár, Bicske, Esztergom, Zsámbék, Sárísáp névvel találkozhatunk leggyakrabban az anyakönyvekben. A házasságkötési szokásokról ezt mesélte egy asszony: „Nálunk úgy volt, hogy a férjem eljött elkérni. A fiúnak egyedül kellett jönnie. Volt, ahol a szülők választottak, de mi már nem nagyon akartunk szót fogadni. A szülők azt nézték, hogy kinek mije volt, biztosítani akarták a gyerekük jövőjét. Paraszt a paraszthoz, föld a földhöz. Így volt. Ha megegyeztek, a szülők megbeszélték, hogy hogyan legyen az esküvő és a lakodalom, mert a lagzit akkoriban mindig háznál tartották.” A lánykérésnek időben meg kellett történni, hogy a lakodalomig mindennel elkészüljenek. Szakácsnőket kellett fogadni, zenekart megrendelni. Háború előtt szóba sem jöhetett, hogy egy parasztlány például bányászfiúhoz menjen férjhez. Egy bányászcsaládból származó asszony mesélte: „Egy parasztfiú akart nekem udvarolni. Az anyja azt üzent nekem, hogy ha egy lange ackert örökölnék, akkor elvehetne a fia.”

Csolnokról került katona a magyar hadseregbe, a *Wehrmacht*ba és az SS-be is, de a bánya miatt a legtöbben mentességet kaptak a katonaság alól. „Nem akartunk mi menni, de besoroztak. Németek voltunk, ennek ellenére mégis inkább a magyar hadseregbe mentünk volna. Én leginkább a Hunyadi-páncélosokhoz szerettem volna menni. Talán, mert mi nem olyan németek vagyunk. Magyar németek. Vagy magyar érzelmű németek? De senki nem kérdezte, hova akarsz menni. Amikor háború után hazajöttem, azt mondták, ha lemegyek csillézni a bányába, akkor nem lesz belőle bajom. Mintha én akartam volna Wehrmacht-katona lenni!” Körülbelül 18-20 fő önként ment az SS-be. A *Volksbund*-nak a visszaemlékezések szerint sok tagja volt, de állítólag a parasztok között volt inkább népszerű. „Ezek beöltöztek SA-ruhába. Amikor a németek menekültek visszafelé, velük mentek.”

A vizsgált időszakban Csolnokon nem találunk asszimilációs tendenciákat. A faluközösség minden belső ellentéte mellett kulturálisan zárt maradt. Mivel azonban multietnikus földrajzi térben helyezkedett el, valamint a bányában több különböző településről több különböző nemzetiségű munkás, férfi és nő egyaránt, dolgozott, mutatkoztak hasonlóságok környező szlovák és egy német faluközösség folklórájában.¹⁶

Az asszimilációt gyakorlatilag az is ellehetetlenítette, hogy hat elemin túl a gyerekeket nem taníttatták, mert szükség volt rájuk a gazdaságban, vagy apáikat követve a bányához mentek dolgozni. „Engem azért engedtek tanulni, mert mozgássérült voltam, nem tudták volna sehohasznomat venni. Viszont így ülőmunkával meg tudtam keresni a kenyéremet.” A névmagyarosítást nem a továbbtanulási vágy indukál-

¹⁶ Tisovszky 1986.

ta, hanem egy még erősebb érzés, a munkalehetőség elvesztésétől való félelem. Azokkal a magyarokkal, akikkel a csolnoki svábok találkoztak, nem mutattak számukra olyan viselkedési és életmódmintákat, ami a hozzájuk való asszimilációra ösztönzött volna bárkit is. A nyelvi asszimilációról ebben az időszakban nem beszélhetünk. A magyar nyelv kizárólag az elemiben használatos nyelv volt, amit sem odahaza, sem a faluban nem használtak. A hatvanas években az akkori idős emberek, ha beszélni beszéltek is magyarul, kiejtésük rossz volt, írni pedig nem tudtak. „Az apám mindig megkérdezte, hogy kell leírni a nevemet? Magyarosított neve volt, még kiejteni is alig tudta.”

3.1.4. A háború előtt és után

1944 decemberére érkezett el a front Csolnokra. Három hónapig nem is mozdult innen. Hol a németek, hol az oroszok foglalták el a települést. A lakosság a pincékbe menekült, majd a bánya tárnái is megteltek. „A háború után maradt egy zsák egérszaros cukrunk és egy működésképtelen rádiónk. Egyéb semmi. Az egész faluban romok, pusztulás. Az oroszok mindent elvittek, ami mozgítható volt. Itt maradtunk állatok, vetőmag nélkül.” „Csak az maradt meg, amit elástunk, de az kevés volt.”

A kitelepítést 1945-ben Csolnokon is előkészítették, a németek összecsomagoltak, és várták, mikor kell menniük. Közben minden nap leszálltak a bányába. De a kitelepítés elmaradt. 1946-ban bejelentették, nem lesz kitelepítés. Valakinek eszébe jutott, hogy ha ugyanis a németeket elviszik, a tárnák munkaerő nélkül maradtak volna. Csolnokra így mindössze 7 felvidéki családot telepítettek Szimőről.

„A háború előtt a parasztok csak a földjükkel voltak elfoglalva, de háború után a parasztgazdák családjaiból is egyre többen kerültek a bányába. Rájuk fogták, hogy kulákok, elvették tőlük a vagyont, lovat, házat, bútort, kikergették őket a házukból, csak a ruháikat vihették. A többit odaadták a felvidékieknek. Meghúzták magukat a rokonoknál, dolgoztak tovább. Az ötvenes években lesöpörték a padlásokat. Mivel a sváb nem herdálja el, amije van, volt mit lesöpörni. Erre még keményebben léptek fel velünk szemben. Amikor jött a téesz, elvették még a maradt földet is. Inkább lementek a bányába, minthogy belépjenek a téeszbe. Nem mennek be, azt mondták, mert ne dirigáljon nekik senki. Szóval fogták a karbidlámpát, és elmentek bányásznak” – emlékszik vissza egy elsőgenerációs.

Azzal, hogy a parasztok megjelentek a bányában, megszűnt a két csoport közötti erős feszültség. „A mi családunk a háború előtt gazdag

volt, szóval elég gazdag ahhoz, hogy a szüleim ne akarjanak a férjemhez adni, aki bányalakatos volt, és csak kevéske földdel rendelkezett. De akkor már több ilyen eset is volt.” Az összeházasodás a valamikori különböző megélhetési forrásokból élő svábok között egyre gyakoribbá vált, azonban az etnikai vegyes házasságok nagyobb számban csak a hetvenes években jelentek meg. A falu és a telep ellentéte azonban megmaradt.

Csolnokot nem érintette ugyan a kitelepítés, de „bűnös népségnek” tartották őket. Saját értelmisége a falunak ekkor sem volt. A falu új vezetősége, a „kommunisták” szintén kívülről érkeztek; már pusztá jelenlétük fenyegetőleg hatott a helyi lakosságra. „1950-ben a népszámláláskor senki sem merte bevallani, hogy sváb, pedig mindenki az volt. Nem is tudtak magyarul, ki se tudták rendesen mondani, de olyan nyomás volt itt, hogy mindenki azt mondta: matyar vagyok.”

3.1.5. A szocializmus idején

A háború után Csolnok új vezetőket kapott, köztük egyetlen csolnokit sem volt. Tanácselnök, végrehajtó bizottsági elnök, párttitkár, személyzeti csoportvezető érkezett Esztergomból, Dágról, Sárísápról. „A nők döntő többsége akkor még nem dolgozott. Se iskolájuk nem volt, se magyarul nem tudtak jól. Ha nő itt a faluban dolgozott, az biztos nem idevalósi volt. Az államosítás után lecsérélték a bánya vezetését is.”

„A párt meg a szakszervezet vezette a bányát, nem szakemberek. Később visszavették az elbocsátottak egy részét. A környék összes bányáját a Dorogi Szénbányák alatt egyesítették. Ehhez a szocialista nagyüzemhez tartozott Dorog, Csolnok, Tokod, Anna-völgy, Sárísáp. A bányászat további munkaerőt vonzott a környékre és a faluba. Fénykorában 14 ezer ember dolgozott a vállalatnál, de mondanom se kell, ebből a vājár volt a legkevesebb.”

A falu képe a hatvanas évek elején kezdett megváltozni. Az egyablakos házakból kétablakosak lettek, fürdőszobákat építettek, a gangot beüvegezték. Az átöltözési hullám Csolnokon 1963 tájékán indult meg, amikor a csolnoki asszonyok egyre többet mentek be Dorogra, Esztergomba, Budapestre. A háború után született gyerekeket már nem is öltöztették viseletbe. „Költséges volt egy ilyen ruhatár. A lányok 12 évesen mindent megkaptak, miseruhát, házi ruhát, báli ruhát, külön böjti ruhát, kendőket, aztán azzal öregedtek meg. Derékban felhajtották, és szépen engedték le, ahogy nőtt. A háború után lassacskán szétbontottunk, átvarttunk mindent. Nem is lehetett akkoriban blüssz

szerezni. Nem is volt már akkor senki, aki liszterszoknyát varrt volna, vagy monogramos hímzett kötényt csinált volna. Nem volt már idő sem ilyesmire. Télen-nyáron egyformán dolgozni jártunk. Meg aztán a herris kezelése könnyebb is volt. Nem szorította a szoknyakötő a gyomromat, és nem volt már nehéz az a sok szoknya.” Négy-öt idős asszony azonban még hordja a népviseletet. Egyikük azt mesélte: „Én is átöltöztem. De nem tudtam megszokni. Így aztán visszaöltöztem, és ez így is maradt.”

A bánya bezárására folyamatos elbocsátások után 1979-ben került sor. A bányászat az állandó vízbetörések miatt gazdaságtalanná vált. A használaton kívüli aknákat a vízbetörés veszélye miatt már a kezdetektől homokkal töltötték fel; ehhez 1934-ben külön homokvasút is épült, és ez nagyon megdrágította a kitermelést. A csolnokiak ma úgy emlékeznek a bányára, mint a falu megmentőjére.

„A szénbányászatnak köszönhetően a második világháború után Csolnokról nem telepítették ki a német lakosságot, így tudott a németiség a mai napig is fennmaradni.”

Sok embernek adott munkát a téesz és főleg a téesz mellékküzem-ágai. Az Új élet Mezőgazdasági Termelőszövetkezet központja nem Csolnokon, hanem Sárísápon volt, és jóval kevesebb csolnoki férfi volt téesztag, mint amennyi a bányánál dolgozott. A téesz-be az asszonyok vitték be a földet. A faluban a téesz egy galvanizáló üzemet működtetett, ahol ugyancsak elsősorban nők dolgoztak, továbbá a Mofémnek volt egy üzeme, amit a rendszerváltás után a falu önkormányzata vett meg.

A háború előtt Csolnokon a fiúk legfeljebb vājárnak és a bányával kapcsolatos iparokat tanultak. A lányok közül csak ketten tanultak tovább, a bíró lánya és egy mozgássérült. A parasztok egyáltalán nem taníttatták a gyerekeiket. A továbbtanulás a hetvenes években kezdett fellendülni. Ma viszont nincs olyan nyolc általánost végzett gyermek, aki ne menne középiskolába, és 60-70%-uk felsőoktatási intézményben tanul tovább. A legkedveltebb középiskola a pilisvörösvári kéttannyelvű Német Nemzetiségi Gimnázium, Közgazdasági Szakközépiskola és Kollégium, és kedvelt a csepeli kéttannyelvű Német Nemzetiségi Gimnázium is. Sokan tanulnak tovább Esztergom és Budapest egyéb középiskoláiban. A diplomások között az ELTE BTK német szaka mellett orvosi, műszaki és egyéb bölcsész diplomák egyaránt előfordulnak. A diplomások azonban nem tudnak elhelyezkedni Csolnokon, így ha a közeli településeken nem találnak munkát, kénytelenek messzebb vándorolni és lakóhelyet változtatni.

3.2. Véménd

3.2.1. Bizonytalan előtörténet

Véménd történelme a kolonializáció előtt meglehetősen bizonytalan. Kérdéses, hogy hol terült el, mi volt a neve, és honnan származnak német betelepülői. A különböző iratokban, határjárásokról szóló dokumentumokban, defterekben Émen, Emon, Emel, Émend, Éménd, Zemend nevű településekkel találkozhatunk, amelyek helyszíne bizonytalan. Hernai azt írja: „Émend eredeti helye éppúgy lehetett a Mühlgrundban, mint a katolikus temetőtől nyugatra. Egyelőre nem határozható meg pontosan.”¹⁷ Egy biztos, a török időkig csak magyarok lakták. Egyes források szerint a mohácsi csata előtt, majd a hódoltság idején szerbek telepedtek itt le. A török kiűzése után elnéptelenedett településre 1688-ban ismét szerbeket, ahogy itt mondják, rácokat telepítettek.¹⁸

A németek betelepődése körül azonban számos bizonytalansággal állunk szemben. Van olyan feltételezés, amely szerint az első németek 1722 és 1727 között jöttek Schleswig-Holsteinből, de rövidesen továbbköltöztek.¹⁹ 1739 és 1751 között a pécsváradi apátság²⁰ telepített ide németeket, de ezek a telepések a környékbeli baranyai falvakból kerültek ki. 1748-ban 16 család érkezett Kakasról és Belácról másodlagos migráció keretében.²¹ A kakasdiak a Fulda melletti Rhön területéről származtak. Közülük 1752-ig, tehát 4 év alatt a fele továbbállt, kihasználva talán azt a lehetőséget, hogy újabb helyen újabb 3-4 évig adómentességet élvezhet.²² 1752-ben 43 német család és 59 szerb ház volt Véménden. A betelepődést követően a két etnikai csoport területileg, nyelvileg és vallásilag is elkülönült. Németeknek, rácoknak saját templomuk, temetőjük és az együttélés kezdeteit leszámítva saját iskolájuk volt.

Az első német telepések a templom körül telepedtek le, ami a mai temetőkápolna helyén állt. A második templomot 1796-ban szentelték fel, 1840-ben pedig bővítették. Az anyakönyveket 1789-ben kezdték

¹⁷ Hernai (Hesz) Béla 1905-től tanított Véménden, 1925–1939 között iskolaigazgató volt. Több kötetnyi naplójának, feljegyzéseinek átiratát az Általános Iskolában őrzik.

¹⁸ Bizonyítják ezt a szerb dűllőnevek is.

¹⁹ Petri 1986.

²⁰ II. József szerzetesek híján az apátságot 1785-ben a pesti egyetemnek ajándékozta, amelyet Tanulmányi Alapnak vagy Vallásalapnak neveztek. Az apátsági telepítési földbirtokosi telepítési akciók sorába tartozott (Boros 2004).

²¹ Petri szerint a kakasdiak már 1739 körül kezdtek beszivárogni.

²² A kakasdi és beláci eredet mellett érvel Bajtai is (1999, 21).

vezetni, de ezek 1791-ben elégték. Így nehéz a kezdetekről biztos képet kapni. Ma a vémeidiek úgy tartják, és az itt beszélt nyelvjárás alapján feltételezhető, hogy őseik a Fuldai Apátság területéről származnak.

II. József idejében ismét volt egy szervezett telepítés. 1780 Württemberg környékéről érkeztek valóban sváb származású telepesek, akik a mai Fő utcán, akkor *Dájcsgassén* déli irányban a keleti oldalon kaptak telkeket. Ezt a területet *Schwabenfeld*nek nevezték.

A pontos származási helyet dialektológiai kutatásokkal próbálják behatárolni. Ezek szerint a német telepesek a Rhön területéről, ezen belül is elsősorban Fulda környékéről és *Schwabenland*ból származnak. Vémeid lakosai azonban nagy valószínűséggel másodlagos migráció keretében kerültek a településre.²³

A telepesek megélhetését alapvetően a föld biztosította. Gabonát, rúpát, burgonyát, kukoricát termeltek, szőlőt műveltek, állatokat és szárnyasokat tartottak; gyakorlatilag önellátásra rendezkedtek be. A betelepüléskor a föld elosztása részben az érkezés sorrendjében, nem egyenlően történt. Ezért Vémeidben igen korán kialakult a gazdagabb egész telkesek és a szegényebb kisházások rétege. 1782-ben 121 telkes jobbágy volt Vémeidben, ebből 28 családnak volt 32–48 holdja, 2 családnak 17–24 holdja és 91 családnak 9–18 holdja. Az egész telkes jobbágyok száma 80.²⁴ Bár az egésztelkesek csak relatíve voltak gazdagok – ugyanúgy dolgoztak földjeiken, mint szegényebb társaik –, de a birtokhelyzet szerinti társadalmi tagozódás a területi elhelyezkedésben is megmutatkozott. Az egyre módosabb német parasztok a Hegy utcából felköltöztek a főutacára, a *Deutschgasséra*. A kisházások itt maradtak, és elvegyültek a Hegy utcába költözött szerbekkel. A szerbek eredetileg a *Maria Bergen* és a *Mühlgraben*ban, a „malomárokban” laktak, de egy részük feltelepült a *Ratzgasséra*, míg svábok is laktak a *Graben*ban. Kisházások laktak még a mai Arany János. Ady, Munkácsi és Rákóczi utcában. Ebben a gazdasági elkülönülés létrehozta helyzetben a szerbek megtanultak svábul, gyerekeik együtt játszottak és nőttek fel.²⁵ A kis-

²³ Boros 2004, 29.

²⁴ Az egésztelkes jobbágyoknak min. 22 hold szántója és 8 hold rétje, a telkeseknek 2–4 holdja volt réttel együtt. A 4 holdon aluliakat a zsellérek közé sorolták. Ezekről nincsenek feljegyzések (Boros 2004, 31).

²⁵ Az együttélés a szerbekkel nem volt mindig felhőtlen. Gyakran került sor összetűzésekre, lopásokra, verekedésekre, amit a feljegyzések szerint mindig a szerbek kezdeményeztek, illetve követtek el. Állítólag a szerbek többször gyújtottak fel német épületeket. Vémeidben 1777-től kezdve működött az önálló szerb plébánia és szerb iskola. A görög-keleti templom a Szerb utca végében 1844-ben épült, 1887-ben felújították. A két világháború között lerombolták, majd a háború után a szerb egyház eladta a téesznek. A szerb templomot a téesz magtárnak használta, majd lebontották, mert építőanyagára szükség volt a téesz magtárainak, illetve a tehénistálló felépítéséhez. 1918 decemberében a szerbek 45 emberrel megszállták Vémeidtet. A szerbek által húzott

házások szaporodását, illetve a zsellérsorba süllyedést a németek örök-lési rendszere is segítette.²⁶

A község határa Bozsok irányában bővült, miután az ottani erdőket kivágták. Ezen a részen volt a háromszintes hombár. Itt lehetett a gabonát kicsépelgetni, ugyanakkor gyűjtő és begyűjtőhely is volt: a kincstár itt gyűjtötte össze a kenyérgabonát, és tartalékot képezett a rossz termésű évekre, egyúttal itt adták le a parasztok a tizedet és a kilencedet. Az 1870-es években elbontották, anyagából épült fel a közeli Trefortpusztán a magtár; ekkoriban azonban még erdő volt. Az épület úgy volt kialakítva, hogy tűz esetén a búzát leengedhették az épület alatti pinceüregbe, ahova kőlapokkal zárható lyukakon keresztül folyt le a búza. A hombárra a közelben lakó erdész felügyelt. Bizonyára a falut körülölelő erdőségek miatt az erdész fontos szerepet töltött be, mert már 1789-től vannak feljegyzések erdészekről. A régi iratok beszélnek egy *Reitsulról*, vagyis lovardáról. Helyszíne bizonytalan, de egy 1873-ból származó térkép megjelöl egy helyet, amely a faluból kifelé kissé dél-nyugatra terül el; itt gyakorlatoztak az apró falvakba kihelyezett huszárok, ulánusok.²⁷

határon keresztül állandó jelleggel folyt a csempészet, szerb csendőrséget hoztak létre. A szerb katonaságot az iskolában helyezték el. Rendszeresek voltak az erőszakoskodások. Hernai azt írja az emlékirataiban: „Terrorral kicsikartak mindent a lakosságtól, botütéseket is alkalmaztak. Időközben megtartott népszámlálás alkalmával a német anyanyelvű családokat, ha szerb hangzású nevük volt, nem németnek, hanem szerbnek mutatták ki, ha mindjárt egy szót sem tudott szerbül. Az iskolában szerb nyelv és történelem tanítása el lett rendelve, a magyar állam jelvényeit eltávolították, megsemmisítését elrendelték. Akik ezeket nem teljesítették, azokat testi fenytéssel, letartóztatással kényszerítették. A község akkori szerb lelkésze jóindulatával többször közbenjárt a sérelmek orvoslásáért. Ezért a szerb plébánost Pájity Miklóst is letartóztatták, illetve naponkénti jelentkezéssel büntették. A 21-es év augusztus 19-ének éjjelén észrevétlenül, mellékutakon távoztak, de már előzetesen biztonságba helyezték azokat, akik a szerb uralom lelkes hívei voltak. Augusztus 20-án egyben községi ünnep is a nemzeti ünnep mellett.” A faluból egy családot kivéve a szerbek visszaköltöztek Jugoszláviába. A szerb iskola 1929-ig működött. A németek „a Jugoszlávia részére optált és a községből eltávozott szerb lakásoktól 307 kataszteri hold földet, házat kb. 480 000 pengő értékben megvásároltak” – írja Hernai naplójában. Az 1936-ban felállított első világháborús hősi emlékművön a rossz viszony ellenére hét szerb név is szerepel. Az utolsó véméndi szerbet 1966-ban temették el.

²⁶ A törzsöröklési rendben csak az elsőszülött fiú örökölt, a többieket kifizették.

²⁷ Mivel Mária Terézia korában nem voltak laktanyák és a lovak takarmányozása szempontjából is sokkal előnyösebb volt, ha a huszárokat falvakban helyezték el, a katonaságot falvakban, gazdáknál szállásolták el. Így minden németek lakta faluba egy-egy szakasz ulánust helyeztek el. 20 ilyen ház volt Vémenőden, ahol általában két ló esett egy lovászra, vagyis a házigazdának két lovat és egy lovászt kellett eltartania. Ezeknél a háromablakos huszárházaknál mindig a harmadik ablak volt a lovász hálókamrája, tehát az első, hogy adott esetben könnyen riasztani lehessen. A házigazda kötelezte magát, hogy két lovat takarmányoz, és a lovászt élelmezi, miáltal vagyonmegvéltási kedvezményben részesült.

3.2.2. *Tradicionalitás – biztonság*

A katolikus egyház összetartó ereje mellett a biztonságérzet kialakulásában nagy szerepet játszottak a mindennapok rutinjai, a szokások változatlansága, az ünnepek rendje.

Véménden sok más német faluhoz hasonlóan a katolikus egyház volt az egyetlen olyan intézmény, amely a közel 300 évvel ezelőtti betelepülés óta megtestesítette a stabilitást, állandónak bizonyult, valamint biztosította a szilárd normakereteket és a töretlen folytonosságot.²⁸ A közösségen belül a vallás az egyéni szükségletek kielégítésén túl a csoporton belüli egyensúly fenntartását is elősegítette. A templomi szertartások, a vallásgyakorlás kollektív módjai jelentették az egyik legfontosabb alkalmat ahhoz, hogy a közösség fennmaradjon és megerősödjön.

1788-ig Véménd Szebény egyházközségi filiáléja volt. 1789-ben kapott Véménd saját plébánost Marián Lénárd volt pálos rendi szerzetes személyében. Ettől kezdve a faluban a katolikus pap mindig meghatározó személyiség, szellemi vezető volt. 1791-ben egy tűzvészben, ami állítólag a szerbek bosszúja volt a németek létszámbeli fölénye miatt, a plébániával együtt leégett a fél falu; az anyakönyvek odavesztek. 1796-ban készült el az új templom, amit szeptember 29-én Szent Mihály arkangyal tiszteletére szenteltek fel. A temetőkápolnát Marián Lénárd emeltette a Fájdalmas Szűz, valamint Nepomuki Szent János tiszteletére.

Véménden mind a közigazgatásban, mind az egyházban a németek vitték a vezető szerepet. Az iskolában német anyanyelvű tanárok tanítottak. A papok, bírók, jegyzők a második világháborúig szinte kizárólag mind németek voltak, ha magyarosították is a nevüket. Ha került is a faluba magyar, megtanult németül, és beilleszkedett. Bár a szerbekkel időről időre konfliktusba keveredtek, létszámbeli fölényük meghatározta a falu német jellegét. Ez a fajta német közeg összeforrasztotta, egységgé kovácsolta a közösséget. Weber-Kellerman azt írja:

„az is feladatuk volt [a betelepült németeknek], hogy ebben az új helyzetben a személyiségnek, a családnak és a szűkebb közösségnek szilárd tartást adjanak a változások közepette, s megőrizték és ápolják a létnek szellemi és zenei területeit, melyeket örököltek és sajátjuk...” (1986, 119).

Hernai így ír a németekről: „Ezelőtt 25 évvel is ilyen szabású sötét ruhát viseltek. A nadrág a rendes polgári formájú nadrágtól azonban szabását illetőleg eltér. Alsó szára meglehetősen keskeny szabású, hasonló a csizmanadrághoz talpaló nélkül, jobb és bal oldalt kivágott slicc.

²⁷ Bindorffer 2001.

Ezen nadrághoz papucsot viselnek fehér gyapjúharisnyával, *pacsker*: A nők ruházata szintén sötét színű, bokájuknál felül érő szoknyával, sok alsószoknya. [...] A németek igen konzervatívok, annyiban történt változás, hogy a férfiak közül egyik-másik polgári szabásúra csináltatja a nadrágját. A régi ruha értékesítésére nincs szükség, mert azt elviseli, a régi viseletet megbecsüli. A férfiak a 19. század végén kezdtek el hosszú szűk nadrágot és csizmát hordani, magyar mintára, de átvették a magyaroktól a bundát és a kabátot. Németek és magyarok egymásra hatása kölcsönös volt. A magyarok meg átvették a németektől többek között a zoknit, a nadrágtartót, a réklit, a lajbit, a nyakkendőt.”

A konzervatív, tradícióikhoz ragaszkodó német asszonyok csak a hatvanas években öltöztek át tömegesen; még ma is van azonban 15-20 asszony, aki viseletben jár. A családok adnak rá, még ott is, ahol csak az egyik házastárs német vagy már egyikük sem az, hogy a gyereknek legyen viselete. „Minden gyereknek van viselete, amiben táncol meg énekel. Legalább ennyit lássanak a múltból” – mondta a falu egyik idős lakosa.

A stabilitás és az otthonosságérzés megteremtésében és megtartásában fontos szerepet játszottak a falu közösségi ünnepei. Ezek az ünnepek a második világháború előtt döntően a hitélethez kapcsolódtak. Minden hónapban voltak a falunak ún. fogadott ünnepei, amelyeket másutt nem tartottak.

Úrnapján „keresztjárást” tartottak,²⁹ Péter-Pál napja az iskolaév végét és az aratás kezdetét jelentette. Nagy ünnep volt Nagyboldogasszony napja, Mária mennybemenetele és az ún. *Weihbüschel*, vagy *Würzweisch* napja, amit Véménden *Wezpisch*ként ejtettek. Ekkor a lányok-asszonyok a mezőn virágokat s gyógynövényeket gyűjtöttek csokorba, amit a templomban a pap megáldott, és Mária ajándékként őriztek otthon. Szeptember 8-án papjuk vezetésével Máriagyüdre vagy Máriakéméndre zarándokoltak, október 20-án ünnepelték Szent Vendel napját. Minden-szentek napján volt vége a munkának, vette kezdetét a tél, majd a készülődés a disznóvágásra, a Katalin-bálra és a svábok legnagyobb ünnepére, a karácsonyra.

3.2.3. Mérsékelt modernizálódás

Ez az állandóság, a mindennapi rutinok változatlansága azonban nem jelentette, hogy a faluban megállt volna minden fejlődés. A változások azonban csak a tárgyi kultúra terén következtek be; a viselkedés-

²⁹ A 19. század végétől kezdve állítottak a faluban és a falu határában hálaadó és áldozati keresztet. Jelenleg kilenc keresztet tartanak számon. Vö. Bajtai 1999, 45.

minták rendszerének átalakulására csak a második világháború után került sor.

Az építkezések anyaga kezdetben vert fal, vályog, illetve fa volt. A telkek alakja hosszú csík, valószínűleg azért, mert a telkeket hosszban megfelezték. Tetőfedésre zsúpot használtak, csak a templomot fedte zsindelel. Az építkezések második szakaszában kb. 1800 és 1918 között az iparosok háromszobás házat építettek maguknak présházzal, nyári konyhával. A parasztok sokkal inkább a gazdasági épületekre koncentráltak, mint a lakóházra, mivel idejük nagy részét itt töltötték el. A cseréptető házak 1882-ben jelentek meg. A vasút elindulásával vált lehetővé, hogy a vémeéndiek más építő- és tetőfedőanyagokat is beszerezhessenek.³⁰ Az építkezések harmadik szakaszában, az első világháború után a gazdasági fellendülés hatására a nagycsaládos életvitelhez igazodó, oszlopos, homlokzatukon gazdagon díszített ún. sváb hosszúházakat a polgári jellegű „kereszt”-házak váltották fel.³¹

A falut Palotabozsok felől lehetett elérni. A *Dájcsgasse* véget ért a templomnál, illetve a plébánia feletti Schwing háznál. A Feked felé vezető út mentén nem voltak házak. A Feked felé vezető utat (ma Zrínyi utca) a 20. század elején kezdték kiépíteni, ezért 1906-ban áthelyezték a Szentháromság-szobrot a templom elé. Vémeénd első postahivatala 1890-ben létesült. Később a 30-as években a bajai villanykirendeltség irodája, egyúttal a kirendeltség vezetőjének a lakása lett. A gyógyszertárt 1896-ban alapították. Az első gyógyszertár a pálmái iskolaigazgató háza volt. Néhány házzal odébb 1908-ban létesült a *Hautzinger* patika. Postai képeslapokon lehet látni a régi főteret: a tejsarnok előtt állt a Szentháromság-szobor, a Fő utca sarkán pedig Mittag Nándor vegyeskereskedése. A mai orvosi rendelő helyén, a templom másik oldalán terült el a *Putzetuorje*,³² ahol az első épület az 1926-ban 120 000 pengőért felépített körorvosi lakás és orvosi rendelő volt. A valamikori csendőrlaktanya, a szocializmus időszakában a téesz-iroda, 1927-ben készült el. A szegényebbek a vasút mentén, a mai József Attila utcában kezdtek építkezni.

A falu déli végén állt a hombár, a begyűjtőhely, de 1870-ben lebontották; anyagából épültek a Trefort-pusztai magtárak Palotabozsok és Vémeénd között. Postát 1890-ben kapott a község. 1893 márciusától tartottak vásárokat Vémeénden. A *Marktplatz* mellett működött a cédulaház, a vágóhíd, az *ötvájú*, nem messze innen állt a szeszfőzde, és a téglagyár. A 19. század végén hét vízimalom őrölte a gabonát egészen a

³⁰ Emmert 1997, 49.

³¹ A „kereszt”-házak hosszabbik fele az utcára nézett.

³² A *Putzetuorje*n 1885-ben már állt a kereszt.

Mittag Nándor által építtetett gőzmalom 1911-es megjelenéséig. 1909-ben kezdték építeni a Pécs–Bátaszék közötti vasútvonalat, amely sok véméndinek és környékbelinek adott munkát. A vasút 1911-ben nyílt meg, amelyhez Vémeénd anyagilag ugyancsak hozzájárult. Az 1921-ben már működő Fleischer-féle tejüzem még a szocializmus időszakában is működött.³³ A faluban volt három húsbolt, zsidók által fenntartott három vegyes-, illetve élelmiszer-kereskedés (pl. Klein Illés, Weisz Áron, Spitzer Béla). Kereskedéseket a németek is fenntartottak, például Milter János, Blázsek István, Falk György, Gungl József egyben kocsmáros, Berger Gyula, Bergeritzig Józsefné. Vémeénden három kocma volt: Trábert József, Gungl József és a Schmidt János-féle „Vendéglő a szegény emberhez” nevű kocma. Emellett a svábok megtermelték a maguk borát; a falu határában présházakat építettek.

Vémeénden a kezdetektől fogva volt háziipar és kisipar, melynek egy része a mezőgazdaság kiszolgálásának szolgálatában állt; a faluban mindig dolgozott zsákot készítő takács, kovács, kőműves, asztalos, ács, bognár, kötélgyártó, bádogos, téglavető, cserepes, kádár, borbély, képfestő, molnár, szabó, szűcs, szitás, mőköves, kalapos, cipész, órás, mézeskalácsos, gyertyaöntő, pék, műszerész. 1930-ban 58 iparost írtak össze.

Nagyipar nem volt, de a falu határában működött egy kőbánya, és volt egy téglagyár is. Vémeénd tradicionálisan híres volt a környéken a malmairól. Már II. József idejében három malma volt. 1828-ban azonban már hét működő malmot jegyeztek fel. A falu északkeleti végén húzódó árkot ezért a mai napig *Mühlgrabénak* nevezik.³⁴ A vízimalmok 1911 után, amikor Mittag Nándor megnyitotta gőzmalomát, tönkrementek.

A villanyt 1928-ban vezették be a faluba. Bozsok felől az utat a község jelentős anyagi hozzájárulásával 1933-ban kezdték kövesíteni; a kövezés 1936-ra érte el a falu központját, majd elkészült a község vásárteréhez vezető országút is. Mivel az 1906-ban felállított Szentháromság-szobor akadályozta az út építését, 1932-ben felvitték a templom elé. Az útépítés 84 ezer pengőbe került; ebből a község 28 500 pengő fizetett.

³³ A rendszerváltás után több tulajdonosa volt, de a szarvasmarhatartás megszűnésével a tejbeszállítás megszűnt, és a sajtüzem sohasem talált magára. Véglegesen 2004-ben zárták be.

³⁴ A Ments-malomból a vizet facsatornán keresztül vezették át a völgy túlsó oldalán levő malomárokba a Gregorics-, Jäckl-, Staubachs-, Hengel-, a Braun- és Kessler-malmokhoz. Mivel a víz ereje kevés volt, ezek a malmok csak egykővesek voltak (Emmert 1997, 61).

3.2.4. *Paraszti polgárosodás*

Mint a fenti beruházásokból, a falu anyagi hozzájárulásából is látható, a századforduló után gazdasági stabilitás és viszonylagos jólét jellemezte a falut. Ha anyagi tekintetben nem is voltak kiugróan nagy eltérések a falu lakói között, Véménden is elkülönültek egymástól a gazdag paraszttok a szegény zsellérektől. A falu társadalmi tagozódása a területi elkülönülésben a módos paraszttok és az iparosok között is érzékelhető volt. A módos paraszttok, akik a visszaemlékezések szerint a lakosság 20%-át tették ki, a főutcán laktak, a fekedí út, a *Strossz gassze* pedig az iparosok utcája volt, de laktak iparosok a Szerb utcában is. Voltak két lábon állók is, vagyis olyan gazdák, akik a földművelés mellett ipart is űztek. „A Tízes Herbert is, aki igen gazdag volt, a 60 holdja mellett kőműves is volt.” Nagybirtokos a faluban nem volt. Nemzetiségi tagozódás szerint a két világháború között volt magyar méhésze, erdésze, jegyzője is a falunak, és a sajtüzem vezetője, az állatorvos, valamint a csendőrlaktanya lakói is magyar nemzetiségűek voltak, de az iparosok között is akadt magyar. A falu értelmisége, az orvos, a pap, a bíró, a patikus, a postamester, a bank vezetője, a tanítók azonban svábok voltak, ha nem is származtak valamennyien Véméndről.

A két világháború között Véménden is megjelentek a parasztpolgárosodás jelei. Elősegítette ezt a folyamatot, hogy a vasút hatására a falu hermetikusan elzártsága megszűnt, azonban Véménd belső fejlődésében is kereshetjük a csírákat. Elsősorban az oktatásra kell itt gondolnunk, amelynek következtében Véménden nem volt soha analfabéta.

A községnek 1754 óta van folyamatosan működő iskolája, ami az államosítás időszakáig a katolikus egyház fennhatósága alá tartozott. „Az 1754-es Esztergomból végzett vizita szerint Knöll Lőrinc végzi a tanítást, munkakörében alkalmasnak mutatkozik, a rácoktól is kap fizetést, mivel a jegyzői teendőket is ellátja. A gyerekek tanításáért kap 7 krajcárt fejenként” – írja Hernai. Boros szerint 1787-ben építettek új iskolát, ami leégett. 1826-ban egy egytantermes tanári lakással ellátott iskola épült a helyére. A 1927-ben adták át az új hattantermes iskolát két tanítói lakással. Az alagsorban kultúrtermet alakítottak ki,³⁵ ahol színi előadásokat és az ünnepségeket tartották.

Az első világháborúig az oktatási nyelv a német volt. A két világháború között magyarul és németül is folyt az oktatás. 1941-ben három ta-

³⁵ Az iskola építésével a falu jelentős adósságot vállalt. Az iskolaszék tagjai vagyont terhelő váltókat írtak alá. A 120 ezer pengős költségből 53 ezer pengő volt az adósság, amit csak az 1945-ös rohamos pénzromlás idején tudtak csak véglegesen kifizetni.

gozat alakult: a németre 195, a magyar–németre 50, a magyarra 15 tanuló járt. Az iskola színvonalára jellemző, hogy nem egy véméndi fiú tanult tovább polgáriban, gimnáziumban. Vémeendről négy fiúból lett tanító. A tanítók felkeresték a tehetséges gyermekek szüleit, hogy rábeszéljék őket a gyerekek taníttatására.

1926-ban Bozsokon már működött egy fényképész, aki a vándorfényképészek mellett gyakran átment Vémeandre. A faluban élénk kulturális élet folyt. Működött a *Leseverein*, a falu együtt énekelt a Dalárdában (*Gesangverein*), amit Jahn Jakab tanító hozott létre 1925-ben. Később egy vegyes kórus is alakult 65 fős tagsággal, amely hamarosan 85 főre bővült, és 1934-ben, valamint 1935-ben első díjat nyert Harkányban a kórustalálkozón. Rendszeresen adtak elő színdarabokat a kultúrházban, működtek a *Spinnstubék*, a zenekarok, a templomi kórus, a leventecsapat és a KALOT, a „kaszinóban” kuglizni lehetett. A farsang idején 3 napig tartott a bál, de rendeztek bállokat húsvétkor, pünkösdkor, november 11-én a *Fresskirmes* napján és Katalin-napkor. A falunak mindig megvoltak a maga zenészei, még ma is emlékeznek például a híres Weigert-féle fúvószenekarra. A pünkösdi lovaglást a következő évben bevonuló regruták tiszteletére tartották. A lakodalmak ugyancsak táncos események voltak. Fontos ünnepi eseménynek számítottak a már említett katolikus egyházi ünnepek. 1929-ben megalakult a férfiak, majd a nők Mária-kongregációja.

Vémeندن a harmincas években Csolnokhoz képest komoly értelmiségi réteget találhatunk. Ehhez a rendszeres társasági életet élő, „kaszinóba tömörülő” réteghez tartozott többek között a község római katolikus plébánosa, Scharfenberger János esperes, Radics Teofál szerzetes pap, a görögkeleti lelkész, Benkő Albert községi jegyző, Szabó Béla segédjegyző, Bisoff István községi írnok, Martos (Milter) János körorvos, Hautzinger József gyógyszerész, dr. Aisenpress Ágoston nyugdíjas orvos, az öt tanerős római katolikus iskola igazgatója Hernai (Hesz) Béla és a tanítók: Torday (Trábert) Márton, Monoszlai (Müller) Endre, Monoszlainé Wágner Magdolna, Jahn Jakab, a Dalárda alapítója és vezetője,³⁶ a nyugdíjas kántortanító Beck Károly, Herbert József postamester, dr. (Merényi) Müller István, dr. Kelen Endre állatorvosok, továbbá az állomásfőnök, tisztek, tiszthelyettesek és ezek családtagjai.

³⁶ Jahn Jakab tanító egyben kántor is volt. 1925-ben alapította meg a Dalárdát, amelynek közel 100 férfi és női énekes volt. Emellett színdarabokat rendezett, vezette a Szívárdát, a KALOT-ot és az Olvasókört. 1941-ben Újvidékre helyeztette át magát, miután feljelentették, hogy a Volksbund ellen agitál.

3.2.5. Háborúk, „bundusok”, kitelepítés

Az első világháborúnak Véméndről 105 hősi halottja volt. Sokan kitüntetésben részesültek, vitézi rangot kaptak, vitéz Havasi János, Harsányi János, Ligeti János, Tordai János, Vilmos János. A vitézi kitüntetés egyértelműen vonta maga után a névmagyarosítást.

A Volksbund 1940-ben alakult meg Véménden. Feloszlatták a Katolikus Olvasókört, helyisége a Volksbund ifjúsági helyisége lett, ahol minden este *Heim-Abend*et tartottak. Az 1941-es népszámlálás döntő fordulatot hozott a véméndiek életében. A Volksbund amellet agítált, hogy minden rovatba németet írjanak, Jahn Jakab pedig a magyar nemzetiség és német anyanyelv mellett érvelt. A két táborra szakadt lakosság közül német érzelműnek vallotta magát 75%, magyarnak 25%. A „papírmagyarokat” kirekesztették a németsegből. Dr. Milter János befogadta a magyar érzelműeket az Urak Kaszinójába, ahol a tagság száma meghaladta a száz főt.³⁷ Volt azonban más vélemény is: „Az az igazság, hogy a *Volksbund* összetartotta a svábságot. Magyar kormány nagy német befolyást engedett, és a svábok itták meg a levit.”

1944 augusztusában 300 férfit vittek el német katonának. November elején 15 volksbundista család elhagyta a falut. A hónap végén bevonultak az oroszok. A csendőrlaktanyából fegyverekkel együtt elvitték a csendőröket is. Decemberben be kellett szolgáltatni az összes rádiókészüléket. 1944. december 8-án az első szentmisén az esperes úr kihirdette, hogy ezentúl a katonai parancsnokság elrendelte, hogy az istentiszteleteket csak magyarul lehet megtartani.

Decemberben már elkezdtek összeírni a németeket, azokat is, akik az 1941-es népszámlálásnál magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Ezek száma 640 körül volt. A hónap végén 360 embert, nőt, férfiakat vittek el „malenkij robotra”. Az *Új Dunántúl* című napilap december 31-ei számában kihirdették, hogy kit soroltak a német kisebbséghez, és kit fogadtak el magyarnak. Ezek szerint német az, aki a *Bund* tagja volt, német nemzetiségű, aki a magatartásával németiséghez való tartozását kifejezésre juttatta. Az internálástól való félelmükben a németek egy része más községben, vidéken rokonoknál bujkált, mások névmagyarosítási kérelmet adtak be.³⁸

³⁷ Bajtai 1999, 49.

³⁸ Véménden a névmagyarosításra már korábban is sor került; legtöbbször a hazafiúi hűség, a tanítói pálya és egyéb állami alkalmazások, valamint ténylegesen a kitelepítés elkerülése miatt került sor. Például Schwing: Szigeti; Kerner: Keresztes; Mandl: Mandulás, Magyarai; Trábert: Tordai; Hauer: Havasi; Rückert: Reményi; Mittag: Martos; Milter: Martos; Müller: Monoszlai; Gungl: Gáti; Wágner: Várad.

1945 májusában megérkeztek a Hadikfalváról származó bukovinai székelyek, összesen 68 család, akiket a Volksbund tagjainak házaiba telepítettek be. A németek nem fogadták szívesen őket, nem engedték be őket a lakásokba, csak a fészerben helyezkedhettek el. Erre a háztulajdonosokat arra kényszerítették, hogy írásban ismerjék el a székelyeket a ház és a vagyon tulajdonosának. Az együttélés azonban igen keserves volt. A bundusok közül azokat, akikre a székely telepések panaszkodtak, elvitték Pécsre az internálótáborba. Végül a németeknek ki kellett költözniük a házaikból. A kiköltöztetés 1945 őszén kezdődött meg. „Minden kitelepítendő helyben kisebb lakásban akarnak elhelyezni. Ennek megállapítására helybeliekből (Keresztes József, Schmidt Menyhért, Jékl Mihály, Szélig Ferenc, Hoff József, Treszner, Gregorics György, Tordai Márton igazgató-tanító, Farkas József, Till János) és más hivatalos tényezőkből álló bizottságot hoztak létre, hogy írja össze a Volksbund-tagokat, és állapítsa meg, ki hová kerülhet” – írja Hernai. Azoknak is el kellett hagyni a házukat, akik magyarnak vallották magukat. „A falu 70 százaléka volt a Bundban. De a háború után nem tettek kivételt, mindenkit üldöztek. Azokat is, akik önként, azokat is, akik kényszerből mentek az SS-be vagy a Wehrmachtba” – emlékezett vissza egy érintett.

A kitelepítés már 1946 elején szóbeszéd tárgya volt a faluban. Mivel a Volksbund-tagok egy része vagy már korábban távozott Németországba, vagy elfogták őket, most a német anyanyelvűeket emlegették, akik között voltak olyanok is, akik magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Ezért a magyar nemzetiségű személyekről jegyzőkönyvet kellett felvenni, és kérvényt kellett írni, hogy mentesítsék őket a kitelepítés alól.

1947 áprilisában 45 felvidéki magyar család érkezett a Csallóköz és a Garam völgye számos településéről. A felvidékiek kétharmada katolikus volt, egyharmaduk református. „Teherkocsiszámra hordják holmijukat. Nincsenek megelégedve a lakással, mert azok kicsinyek.” A felvidékiek tanultabbak és gazdagabbak voltak a vépméndi átlagnál.³⁹ Májusban megkezdődött magyar nemzetiségű németek kilakoltatása is, hogy a felvidékieket elhelyezhessék. „A magyar nemzetiségűeken nem lehet segíteni, a felvidéki magyarság számára helyet kell szorítani. Azt mondják, ha a németeket nem tennék ki, úgy a színmagyarságot kellene kitenni. A németség megbízhatatlannak tartják. Ha bármi kitörne, és változás állna be, a németség megint a németekkel tartana. Fő cél, hogy a jómódúakat mozdítsák ki a helyükről, és oda tegyék a módosabb felvidékieket. [...] Határozatba ment, hogy holnapra meg-

³⁹ Csehszlovákiában már jóval korábban bevezették a 8 osztályos oktatást.

hívjuk a volt tulajdonosokat. Nekik meg kell mutatni az új gazdáknak földjeiket. Ha nem jönnek el, úgy karhatalmat vesznek igénybe” – írja Hernai. – „Az elkobzott állatállomány szétosztásakor elsősorban a felvidékiek részesültek, köztük akiknek nem volt elegendő jószáguk. Kevesen kaptak, mert hiszen mindegyiknek túlméretezett jószágállománya volt.” De igényeltek házat, állatot a Véméndre beáramló magyarok is. „A kommunista társaság tagjainak nagy része ott lebzsel az UFOSZ környékén, hogy mit lehetne még igényelni. Arcátlanul igényelnek mindenfélét.” [...] „1947-ben 123 házban lakott székely család, 6 házban isaszegi család, 14 házban Pécs környékről beköltöző család, 4 házban bácskaiak, 42 házban felvidékiek, 31 házban más megyéből való betelepültek, tehát az összesen 220 házban laktak idegenek.”

Az 1947-es választások névjegyzéke szerint 778 német anyanyelvűt fosztottak meg szavazati jogától. A németek kitelepítésére 1947. szeptember 7-én került sor. A vémeéndieket a szovjet megszállási zónába szállították. „A kommunisták igen tevékenyen részt vettek a kitelepítésnél. [...] Mindenkinek a poggyászát átvizsgálták, csak 20 kg lisztet engedtek elvinni, és személyenként 10 Ft-ot. Ha ennél több pénz volt, úgy azt elvették. Így Mandulásné nagyapjától elvettek 5000 Ft-ot” – írja Hernai. A körülbelül 1400 vémeéni kitelepített között 29 magát magyar nemzetiségűnek valló családot vittek el. „Itt sem volt kivétel, válogatás nélkül vittek mindenkit. Pedig mi a magyar kormánynak hű emberei voltunk. Haza is szöktünk. Majdnem mindenki visszaszökött. De mire megjöttünk a legnagyobb kínok árán, már nem volt semmink” – emlékezett vissza a negyvenes évek végére egy vémeéni ember. Arra a kérdésre, hogy miért szöktek vissza, egyértelmű volt a válasz: „Mert csak itt lehet meghalni.”

3.2.6. A szocializmus időszaka

1947-ben a bukovinai székelyek vezetője, Csoboth Gáspár lett a falu vezetője. A háborút követően a németek és a székelyek közötti konfliktusok halálesetet is okozó verekedésekben törtek ki, és ezekben a konfliktusokban mindig a székelyeknek volt igazuk.

1948-ban egyértelműen megváltozott a világ. A katolikus iskolát államosították. „A tanítóknak a kommunista szervezetbe kell belépni, a párttal jóban lenni. Ez a fő, a tanítási eredmény ezen át lesz elbírálva” – panaszkodik Hernai. A vémeéni értelmiségi réteg azonban 1949-ben még a szokásos társasági életet élte, de a tradicionális civil és katolikus ünnepek mellé lassan felsorakoztak az új rendszer ünnepei és ünnep-

lési szokásai is. A két szokásrend sokáig keveredett, egymás mellett létezett. „Május 1. vasárnap. Kora reggel 5 órakor a kocsira felültegett muzsikusok, Weigert János, Brambauer Gáspár, Poller György, a Spitzel József által hajtott kocsin bejárták a falut muzsikával. A ½10 órai istentisztelet után a templomtéren két vidéki szónok, egy kommunista és parasztpárti beszédet tartottak. Eközben a párttagok sok zászlóval felvonultak, és a Gungl-féle kocsmánál 1 órát álltak. A kommunista szónok szidta az urakat, a parasztpárti szidta a hercegprímást. [...] Délután sportünnepség volt futballpályán.” Ezentúl nem múlt el ünnep labdarúgó-mérkőzés nélkül, lett légyen az szüreti bál, március 15. vagy május 1.

1949-ben alakul meg az első téesz *Vörös Csepel* néven. Tagjai az új betelepülők. Azonban a németeknek is be kell lépniük. *Boldog jövő* és *Keleti fény* névvel hozzák létre saját téeszkeiket. A három téesz *Új alkotmány* néven egyesül. 1963-ban új téesz alakul *Új tavasz* névvel. A falu döntő többsége – kb. 800 fő – a téeszben és a téesz melléküzemágaiban dolgozik, emellett háztájija is van. Körülbelül 200 főt az ipar foglalkoztat. Működik a sajtüzem, a faluban 11 üzlet van. Egyre többen mennek középiskolába és egyetemre. 1969-ben már 45 érettségizett és 21 diplomás lakosa van Véméndnek.

Az 1960-as években romákat telepítenek a faluba, és ezzel megjelenik a faluban az analfabetizmus. Olyan nagy a cigány gyerekek elmarádása, hogy a 22 gyermek számára 1961-ben külön iskolát hoznak létre.

A továbbtanulás ugyancsak az asszimilációt támogatta. „A svábok nyomták a gyereket, nincs föld, tanulj. A téesz meg az iparosítás hatására sokan mentek középiskolába, aztán később egyre többen egyetemre. De meg kell mondani, a székelyek is.”

A vémenői gyerekek Mohácson és Pécsen tanultak tovább. A kedvelt felsőoktatási intézmények közé tartozott a bajai és a pécsi Jannus Pannonius Tudományegyetem német nemzetiségi szaka. A falu értelmiségi felvevő kapacitása azonban mindig szűk volt, ma is az. A végzett egyetemisták, főiskolások nem tudtak elhelyezkedni. Ahogy nőtt a diplomások száma, úgy nőtt az elvándorlás a faluból. Csak egy nagyon lelkes szűk réteg jár haza táncolni, zenélni, számukra azonban létkérdés kultúrájuk ápolása.

A megmaradt parasztok a második világháború után a fiúkat kezdték először taníttatni. A háború utáni átalakulás éveire így emlékezett vissza egyik első generációs interjúalanyom: „Sokan lettek a fiúk közül bőrösök. Ezek Pécsre kerültek, meg Bonyhádra cipésznek. A taníttatás és ezzel párhuzamosan a svábok elvándorlása nagymértékben a téeszésítéskor vette kezdetét. A földet, az állatokat be kellett adni, és sokan nem akartak vele menni. Ekkor elkezdődött a családi elvándorlás is.

Mentek a munkahely után. Helyettük jöttek a magyarok traktorosnak és más munkákra a téeszbe, ahol munkaerőhiány volt. A falu vezetése meg a kommunisták kezébe került, magyar volt a tanácselnök, a téeszelnök, a pártvezetőség, a brigádvezetők, a kultúros. Ideexportálták őket. Volt később egy sombereki sváb is téeszelnök, és volt egy sváb a faluból is, aki belépett a pártba. Ő lett a községi párttitkár. Aztán itt voltak a felvidéki magyarok, a székely magyarok, a csángók a maguk virtusával. A németek meghúzták magukat, nekik nem volt itt szavuk. Szóval magyarosodtunk. Helyi svábok nem kerültek a vezetők közé.”

A kulturális élet színtere a 180 főt befogadó kultúrház volt. Az énekkar a háború után is tovább működött, 1952-ben Pillenger Adalbert szervezte újjá. A vegyes kórus a templomi kórus feladatát is ellátta. Hamarosan Mandulás (Mandl) János vette át a kórus vezetését. Utánpótlás híján a kórus egyre kevesebbet lépett fel, egyre inkább veszített jelentőségéből. 1985-ben a Falk házaspár kezdeményezésére a kórus újjászerveződött; kísérőjük Wildanger József volt. Az országos hírű kórus vezetője jelenleg Emmert József. 1989-ben jött létre a *Véméndi Quartett*. A nyugdíjasoknak saját kórusuk van. Ezenkívül a templomi kórust haláláig Zimmer József irányította Gász Erzsébettel együtt.

A fúvós zenének nagy hagyománya van Véménden. A faluban mindig voltak zenészek, zenekarok, amelyek a *spinnstub*ban, lakodalmon és a bálokban játszottak. A jelenlegi Véméndi Fúvószenekart 1982-ben szervezte meg Gász Mihály. Húszéves tevékenység után Hahn János vette át a zenekar irányítását.

Az első néptáncsoport a hatvanas években jött létre, később külön felnőtt és külön gyermekcsoport alakult.

3.3. Közös és eltérő pontok a történelemben

A két település történeti fejlődésében számos közös és eltérő momentum található. A betelepülő németek eredete mind a két falu esetében bizonytalan. Az azonban tény, hogy Magyarországon kovácsolódtak faluközösséggé, és itt alakult ki beszélt dialektusuk is. Földművesként érkeztek, de Csolnok munkaerő-szerkezetében a bánya jelentős változásokat hozott. Véménd földművelésből, Csolnok többségében elsősorban a bányászatból és kiegészítő tevékenységként a földből is élt. Véménden is volt azonban két lábon állás, de jóval kisebb mértékben. A társadalmi tagozódás a vagyon, Csolnokon a megélhetés forrása szerint (földműves – bányász – iparos) ment végbe, ami azonban egyúttal vagyoni különbségeket is jelentett. Szegények és gazdagok mindkét

helyen területileg elkülönültek egymástól, jellemzően a gazdag parasztok tartottak össze leginkább, és laktak a *Dájcse gasszén*.

A birtoknagyságot tekintve mind a két településen körülbelül a 30 hold felettiek számítottak gazdagnak. Csolnokon 45 gazdának volt 3035 holdja, ami „felmehetett akár még ötvenre is”. Véméden 28 családnak volt 32–48 holdja. A középparaszti rétegnek Csolnokon 15–25 holdja volt, míg ez a réteg Véméden nagyon szűk. A kisparasztnak Csolnokon maximum 12 holdja lehetett, de „két tehénnel, 3 disznóval, szőlővel és egy présházzal már ez is mutatott valamit. Ahol azonban több fiú volt, egynek már a bányába kellett menni.” Véméden viszont a 9–18 holdasok rétege volt nagyobb, mintegy 91 család tartozott ide.

Csolnokon nem volt törzsöröklési rend, a földet felszabdalták, de a bánya megélhetést nyújtott a kisparcellásoknak, míg Véméden ilyen lehetőség nem volt; a törzsöröklés miatt elszegényedett fiúk vagy elvándoroltak, vagy zsellérsorba süllyedtek.

Ennek ellenére a két világháború között Véménd gazdagabb volt, mint Csolnok. Ez a föld kiváló minőségének és az így elérhető magasabb termésátlagoknak volt köszönhető. Bár Véménd a periférián feküdt, mind közműfejlesztésekben, mint kulturálisan előbbre járt, és viszonylag széles értelmiségi rétege alakult ki, míg ez a centrumhoz közelebb eső Csolnokról nem mondható el. Véménd lakossága a vasútnak köszönhetően mozgékonyabb volt, vásárai miatt lényegében találkozóhellyé, afféle központtá vált. Bár Csolnok közelebb feküdt a centrumhoz, közlekedési nehézségei, valamint a helybéli munkahely miatt egy jóval zártabb település képét mutatta.

Mindkét falu lakosságának kb. 70-75%-a Volksbund-tag volt. A Volksbund itt is, ott is megosztotta a lakosságot, de Csolnokon a Volksbund-tagok és a nem tagok között minden bizonnyal az internálások, a malenkij robot és a kitelepítés elmaradása miatt nem került sor olyan éles elkülönülésre és konfliktusokra, mint Véméden. Bár kitelepítés nem volt, néhány családot kiköltöztettek házaikból, mert hét felvidéki család Csolnokra is érkezett, akik közül a legtöbbször egy idő után elhagyta a falut.

Ami a két településen élők identitásstruktúráját illeti, abban a világháború végéig egyértelműen a sváb etnikai identitás dominált.⁴⁰ Kö-

⁴⁰ A 18. században Magyarországra érkezett németeket a magyarok kollektíve sváboknak nevezték el, annak ellenére, hogy frankok, bajorok, hesseniek, pfalziak, elzásziak is voltak közöttük; az eredeti svábok aránya a magyarországi német népcsoporton belül kb. 2%. Ez a névhasználat, amely tartalmában korábban megegyezett a paraszt fogalmával, a svábokat a magyaroktól, és a németországi németektől és a magyarországi német polgárságtól egyaránt elkülönítette. A hivatalos magyar szóhasználatban magyarországi németeknek nevezik az összes, kulturálisan és nyelvileg heterogén sváb

szönhető volt ez annak, hogy mind Véménd, mind Csolnok lakossága immobil, zárt közösséget képezett, és annak, hogy a szomszédos településeken is többségében svábok éltek. Megerősítette ezt az identitást a Volksbund-korszak. A magyar nemzeti identitás a csolnoki parasztok között nem volt jelen. A bányászok között akadtak magyar érzelműek, de tömegesen nem volt kimutatható kötődés a magyarsághoz. Ezt a kötelező névmagyarosítás sem segítette elő, sőt közeledés helyett inkább távolodást eredményezett.

Véménden a falu értelmiségének egy része magyarosította a nevét, és ténylegesen magyar érzelmű volt. A *Hűség a hazáért* mozgalomban mindazok részt vettek, akik ellenezték a Volksbund térhódítását; ez kb. a falu 25%-át jelentette. Szóbeli közlések szerint Véménd volt az a német falu, ahova a kitelepítés után a legtöbben szöktek vissza.

Komoly etnikai konfliktusok Csolnokon nem alakultak ki. „A felszínen nem voltunk oda egymásért, de ott lenn a mélyben nem volt sváb vagy tót, vagy magyar, ott mindenki bányász volt. Ott nem volt különbség” – mondta egy idős bányász. Véménden etnikai konfliktusok a szerbekkel alakultak ki, ami a szerb megszállással csak fokozódott.

A szocializmus korszakában nem mutathatók ki jellegzetes különbségek a két település között. Csolnok és Véménd parasztsága téesztag lett. A téesz által a csolnokiak nem kötődtek a településhez, mivel több községet vontak össze egy termelőszövetkezetbe. A fő megélhetési forma továbbra is a bányászat maradt. Véménden a legtöbb munkaerőt a helyi téesz foglalkoztatta; szerepe nagyobb volt Véménd életében, mint Csolnokon. A hatvanas években mind a két településen elkezdődött a falu modernizációja, a házak átépítése, bővítése és komfortosítása. A hetvenes évek idejére tehető a továbbtanulási *boom* megjelenése, majd mintegy következményként, a nyolcvanas, kilencvenes években a fiatalok elvándorlása.

Mind a két településen élénk nemzetiségi kulturális élet folyt, tánckarok, énekkarok és zenekarok éltették a sváb népi kultúrát. Ebben a korszakban az etnikai identitás megélésének más terepe nemigen volt. Etnikai konfliktusok Csolnokon nem voltak. Véménden a kitelepítés borzalmai hosszú időre meghatározták a különböző származású csoportok viszonyát.

---

csoportot. Németországban gyűjtőfogalomként a *Donauschwaben* elnevezés használatos. Származást tekintve sváb és német szinonimaként használhatók. A kultúra és a nyelv tekintetében azonban különbséget kell tennünk. A sváb a *Mundart*, a tájszólás, a nép nyelve, településdialektus, amely a nyelvjárások keveredésével Magyarországon alakult ki; a német pedig a *Hochdeutsch*, az irodalmi nyelv. A sváb kultúra a magyarországi németek/svábok népi kultúrájára utal, a német kultúra pedig Németországra.

3.4. A rendszerváltás után – napjaink

A rendszerváltás Véméndet sokkal jobban megviselte, mint Csolnokot. Ez egyértelműen perifériális helyzetének köszönhető. Véménd ma jóval szegényebb település, mint Csolnok. A rendszerváltás után mind a két helyen megszűntek a régebbi munkalehetőségek, szétesett a téesz, s mivel Véménden a fő foglalkoztató erőt jelentette, nagyobb munkanélküliséget vont maga után.

3.4.1. Csolnok

A rendszerváltás Csolnokot nem rendítette meg. A téesz melléküzemágai megszűntek, de a privatizáció miatt a környezetre káros galvanizálóval még mindig küszködik a falu. Az rt-vé átalakult téesz végleg csak jó tíz évvel később szűnt meg. A faluban működő MOFÉM-üzemet az önkormányzat vette meg, így az átalakult Szerelvénygyártó Kft. munkahelyeket és bevételt tudott biztosítani. A faluba települ egy német elektronikai vállalkozás, amely felszívta az állás nélkül maradt munkaerő egy részét. További munkalehetőségként a két iskola és óvoda, a polgármesteri hivatal, a zeneiskola, a Művelődési ház, a kisvállalkozások jöhetnek számításba, emellett a szakképzett és a diplomás munkaerő ingázik. Az ingázók legnagyobb része Esztergomban, Dorogon vállal munkát, de akadnak Budapestre utazók is. Munkájuk mellett a svábok művelik a szőlőjüket. „Van, hát most mit csináljunk vele. Műveljük. De az is csinál magának bort, akinek nincs szőlője. Megveszi a szőlőt, és otthon maga kipréseli, behordózza.” „Ez is egy olyan hagyomány, amit folytatni kell. Én nemrégén kezdtem bele. Megvinném a mellettem lévő szőlőt is, mert ott áll, senki nem műveli, de a tulajdonosa nem adja el. Elkezdtem művelni azt is, hogy legalább a gyom ne jöjjön át az enyémre.” A faluban kevés élelmiszerbolt található, mivel zömében a környékbeli városokba, a szupermarketekbe járnak az emberek bevásárolni. „Egy kiló kenyérért vagy egy liter tejért nem rohanok be, de a nagybevásárlást biztos nem itt csinálom.” A faluban elérhető szolgáltatások, illetve üzletek: fodrász, kozmetika, gumiszerviz, fotókidolgozás, vegyes ruházati bolt, vasbolt, virágbolt, vegyes iparcikk, cukrászda, kocsmá, autóklíma. A szolgáltatások vállalkozásban működnek. Sok vállalkozó él Csolnokon, akik vállalkozásaikat (pl. kertészet, autósiskola) nem a faluban üzemeltetik.

Csolnokon egy önerőből épített nemzetközi mércével is kiválóan minősített 750 m²-es küzdőterű sportcsarnok szolgálja a sportolási lehetőségeket, de kulturális rendezvényeket is tartanak benne. Ezenkívül

a sportolást szolgálja egy jól karbantartott futballpálya, egy tenispálya, egy tanuszoda, amelynek építését szintén az önkormányzat finanszírozta, van két sportegyesület, a Csolnoki Szabadidő Sportegyesület és a Horgászegyesület.

A faluban teljes körű a közművesítettség. A rendszerváltás után épült a csatorna- és telefonhálózat, és befejeződött a gázvezetékek kiépítése. Az összes út szilárd burkolatú. A kábeltelevíziós rendszeren keresztül közérdekű információkat adnak közre, és a községbeli eseményeket megörökítő videofilmeket vetítenek. A községben van nyugdíjasklub, cukorbeteg klubja, valamint egy mazsorettesoport. A község határában található, szépen karbantartott horgászto partján hétvégi házak sorakoznak. Csolnoknak ezen kívül van egy szállodája, és a falusi turizmus keretében is lehet szállást találni.

A polgármesteri hivatalban tudatos községpolitika folyik a fiatalok itthon tartására és a falu fejlesztésére, munkahelyek teremtésére.⁴⁰

A 11 képviselő és a polgármester a német kisebbség képviselőjét vállalta, és így a megválasztott önkormányzat átalakulhatott kisebbségi önkormányzattá.

3.4.2. Véménd

1990 előtt Véméndhez tartozott Szebény és Feked is. A közös községi tanácsot megszüntették, helyette közös körjegyzőséget alakítottak ki.⁴² Az elmaradott térség gazdasági csődje már ekkor érződött.

A rendszerváltás után a térséget felszámolták, területeit a gazdák visszakapták, illetve a Bólyi Gazdaság vette meg. A valamikor 100 főt foglalkoztató, menetközben több tulajdonost váltó híres sajtüzem 2004-ben hosszas agonizálás után végleg bezárt. Véménden ma gyakorlatilag a közintézményeken kívül alig van munkalehetőség, az iskola, az óvoda, a polgármesteri hivatal és az iskolával egybeépített Művelődési ház és könyvtáron kívül még a Bólyi Gazdaság malma jöhet számításba. A két varrodából az utolsót 2005-ben szüntette meg komlói tulajdonosa.

A legnagyobb problémát a roma lakosság munkanélkülisége jelenti. Legfeljebb napszámba mehetnek, de nem szívesen foglalkoztatják őket, mert a cigányokat megbízhatatlannak tartják.

⁴¹ A fiatalok Csolnokon tartására kedvezményes áron juthatnak önkormányzati építési telekhez.

⁴² A magyar lakosságú Szebény 1993-ban teljesen különvált. Barakonyiné Winiczai Klára 1993.

Az öt élelmiszerbolt mellett két üzletben lehet kisebb bevásárlásokat végezni, ajándéktárgyakat, ruházati termékeket vásárolni. 2005-ben bezárták a faluhelyen oly fontos vegyes boltot; ha valakinek rajzszögre van szüksége, akkor akár Mohácsra kell bemennie. Víz, gáz, telefon, kábeltévé van a faluban, de a szennyvízelvezetést nem sikerült megoldani.

Véménden a rendszerváltás utáni egyetlen beruházás az általános iskola tetőtérének kialakítása, és egy hatalmas, a falu igényeihez és a kihasználhatóságához képest túlméretezett sportcsarnok építése volt. A tetőtérben vendégszobákat alakítottak ki. Az 1996-ra elkészült sportcsarnok, amely a csökkenő létszámú iskolások tornaórai igényeinek kielégítése mellett leginkább a nemzetiségi és egyéb rendezvények, lakodalmak számára biztosít helyszínt, és a faluház szerepét is betölti.⁴³

Szórakozási lehetőség a faluban egyáltalán nincs. A két kocsmát leginkább a romák látogatják. A kulturális csoportok jelentik a fiatalok számára az egyetlen kikapcsolódási lehetőséget és a közösségi élet terepét. Emellett a Német Kisebbségi Önkormányzat és a GJU fejt ki jelentősebb tevékenységet a fiatalok faluhoz kötésére.

4. DEMOGRÁFIAI VISZONYOK, MULTIETNIKUS KÖZEGEK

Történetileg mind a két település multietnikus, de a döntő többség mindkét esetben a német népesség. Csolnokon a németek mellett kisebb számban szlovákok és magyarok, Véménden németek, szerbek, magyarok és cigányok éltek,⁴⁴ és itt is, ott is akadt néhány zsidó család is. A zsidók a legnagyobb létszámot Véménden érték el 1910-ben, ekkor 30 izraelita vallásút jegyeztek fel. Csolnokon a zsidó család összeházasodott a németekkel. Magyarokat Csolnokon a bányanyitás óta, Véménden 1880 óta tartanak nyilván. Szlovákok Csolnokra már a telepítés korában kerültek, de a bányanyitás után folyamatos volt a beáramlás a környékbeli szlovák településekről. Véménden a szerbek előbb jelentek meg, mint a németek, mára azonban már csak az emlékük maradt.

Népmozgás a két világháború között mind a két településen volt; Csolnokon nagyobb, Véménden kisebb mértékben, de egyik településen sem jelentett társadalmi átstrukturáló tényezőt, és nem okozott de-

⁴³ A sportcsarnok építése miatt elhalasztották a csatornázást, ami a mai napig nem valósult meg. A döntésben szerepet játszott az, hogy a templom 200 éves felépülését a község méltón szerette volna megünnepelni. Barakonyiné Winiczai Klára 1993, 293.

⁴⁴ A cigány népesség 1960 óta játszik szerepet Véménd életében, amikor a fekedí erdőkből a falu határába, a „cigánytelepre” költöztették át őket.

mográfiai-etnikai átalakulást sem. Csolnokon a falun kívülről történő házasodáson túl a bányába irányuló munkaerő-vándorlás miatt is erőteljesebb volt a népmozgás. Házasság útján csak németek érkeztek, de a munkaerő több nemzetiségből (magyarok, németek, szlovákok, külföldiek) rekrutálódott. Az „idegenek” beáramlása Csolnokon mindennapos jelenség volt, és szerves folyamatnak tekinthetjük. Az ide betelepülő munkavállalók azonban különböző elkülönült bányásztelepeken, munkásotthonokban éltek, és a csolnokiakat semmiféle kényszer nem terhelte befogadásukra.⁴⁵ Érdekes jelenség, amit egy csolnoki bányász mesélt: „Volt ugye a falu meg a telep, a Gregács. Itt magyarok laktak, meg a szegényebb német bányászok, akiknek a faluban nem volt lehetőségük, és itt kaptak lakást. Nagy volt az elkülönülés a falu és a kolónia között, külön kocsmá, külön minden. A falubeliek lenézték a telepieket. De a föld alatt egészen más volt. Ott nem számított ki német, magyar, vagy szlovák, vagy hogy a faluban lakik-e, vagy a Gregácsban. Ott lenn mindenki egyformán bányász volt.”

A háború utáni népmozgásnak Csolnokon sem örültek, de nem viselte meg a lakosságot. Ennek egyrészt az az oka, hogy ez jóval kisebb mértékű volt, mint a kitelepítés keményen elszenvedő Véménden. Másrészt a kitelepítés elmaradásával német tömbjük egységben maradhatott, ugyanakkor a bányá miatt a lakosság már száz évre visszamenően hozzászokott a más nemzetiségűek bevándorlásához.

Véménden a szerbek optálása után a németek kerültek és maradtak többségben a második világháború végéig. A faluban általában házasodással kerültek más településről származó németek. A tradicionális életmód miatt a parasztok között nem volt nagy népvándorlás; a polgárisodó jelek és Véménd értelmiségének nyitottsága ellenére a falu zöme zárt társadalmat képezett. Ezért a háború utáni népmozgás, a lakosság etnikai szerkezetének átalakulása traumaként jelentkezett. A kényszer szülte traumatikus helyzetben azonban nem volt más mód, mint – ha lassan is, de – elfogadni a kialakult állapotokat.

A második világháború után Véménden a kitelepítés miatt jelentősen megcsappant a németek és jelentősen megnőtt a magyarok száma, míg Csolnokon a kitelepítés elmaradása miatt ez a nagymérvű etnikai ártrendeződéssel elmaradt, bár kétségtelen, hogy a magyar lakosság száma itt is jelentősen megnövekedett.

Ennek ellenére mind a két falu szereti azt állítani magáról, hogy német település. Így gondolják ezt a csolnokiak is, és mivel a környékben csak itt nem volt kitelepítés, így tartja ezt a külvilág is: „aki csolnoki, az

⁴⁵ A telepiek kizárásának emléke a faluközösségből a mai napig él. Bár egyre kevésbé, de egyes esetekben még mindig terheli az interetnikus kapcsolatokat.

sváb”. S bár az alábbi táblázatból kiderül, hogy Véménd lakosságának is csak 22%-a vallja magát svábnak, a falut meghatározó és a külvilág felé reprezentáló német kulturális csoportok továbbra is a német falu látszatát keltik. A tiszta német falu a szerbek optálása után alakult ki, amikor a német dominancia mellett a népek békésen éltek egymás mellett, etnikai konfliktusokra nem került sor. Az itt élő magyarok és zsidók is tudtak németül, a cigányok meg nem a faluban laktak, hanem kinn az erdőben.

A népszámlálási adatok tehát az utóbbi 20 évben nem igazolják vissza a tiszta német faluról szóló állításokat egyik településen sem.⁴⁶ A lakosság összlétszámához viszonyítva alacsonyak a bevallási adatok. Kétségtelen, hogy a háborút megelőzően a szlovákok, a magyarok, illetve a szerbek elenyésző, illetve alacsonyabb számuk miatt nem jelentettek etnikailag meghatározó tényezőt, ma azonban a magyar elem egyre jobban tért hódít.

1. táblázat. *Népszámlálási adatok*

Település	1980					1990					2001				
	L	N	%	A	%	L	N	%	A	%	L	N	%	A	%
Csolnok	3668	14	0,3	396	11	3350	605	18	795	14	3406	1041	31	671	20
Véménd	2018	85	4	310	15	1824	344	19	459	25	1702	376	22	363	21

Mint a táblázatból látható, a települések összlakossága 1980-hoz képest csökkent, s bár nőtt mind a származást, mind az anyanyelvet bevallók száma, az összlakossághoz viszonyítva ezek aránya nem haladja meg az egyharmadot; csak egyetlen esetben ért el 31%-ot: 2001-ben Csolnokon a nemzetiségi bevallás esetében, holott ekkor már névtelenül lehetett nyilatkozni.

Az MTA Kisebbségkutató Intézete a népszámlálás kontrolljára 2002-ben felmérést végzett Csolnokon. A vizsgálat kiderítette, hogy a bevallási adatok és a tényleges helyzet 2001-ben sem fedték egymást. A csolnoki németek közlése szerint Csolnokon a lakosság 70%-a minden asszimilációs kényszer, vegyes házasság ellenére nemzetiségét tekintve még mindig németnek mondható.⁴⁷ Körülbelül 30%-ról azonban nem tudható, hogy melyik korosztályhoz tartozik, és miért nem vállalja származását. A falu lakói azonban pontosan tudják egymásról,

⁴⁶ L = lakosság összlétszáma, N = nemzetiség, származás, A = anyanyelv, AH = anyanyelvet baráti, rokon körben használók, K = nemzetiségi kultúrához való kötődés.

⁴⁷ Az információk vezető csolnoki németektől származnak. A kérdés úgy történt, hogy megmondták, melyik házban milyen összetételű, homogén, vagy heterogén házaspár(ok) él(nek)-e.

ki kinek a rokona, hogy háború előtt vagy után érkezett-e Csolnokra, sőt gyakran még azt is, hogy honnan. A németeken kívül csak „magyarországi magyarok” élnek a faluban, akik a legkülönbözőbb módokon: házassodással, munkavállalással, városból való kitelepüléssel stb. kerültek oda.

Véméden egy hasonló felmérés adatai pontosan egybeesnek a 2001-es népszámlálás nemzetiségi bevallásaival. Itt is házról házra mondták el a megkérdezettek, hogy hol milyen nemzetiségűek laknak, illetve az adott házban homogén vagy vegyes házaspár él. Ebbe a számba az adatközlők a vegyes házasságokból származókat nem vették bele, tehát ez a szám ténylegesen néhány százalékkal magasabb is lehet.⁴⁸ A kapott adatok szerint Véméden 370 sváb származású él, amely szinte hajszálra meggyezik a 2001-es népszámlálás nemzetiségi bevallási adataival.⁴⁹ Ez azt jelenti, hogy Véméden senki sem tagadja meg nemzetiségét.

Véménd ma is multietnikus közeg, ahol megkülönböztetik magukat és számon tartják a másikat: svábok, felvidékiek, erdélyiek, „magyarok” és romák.⁵⁰ Az etnikai megkülönböztetés a második világháború után vált mindennapi gyakorlattá, amikor a németek kitelepítése után bukovinai székelyek, majd felvidékiek kerültek a faluba. A németek létszáma a felére apadt, a zsidókat elvitték, és a hatvanas évektől egyre gyorsabb ütemben növekedett a roma népesség lélekszáma. A faluban olyan magyar nemzetiségűek is élnek, akik a második világháború előtt is itt éltek, vagy utána, napjainkat is ideértve, beköltözéssel, ideházassodással Magyarország más településeiről kerültek Vémédenre, de a „magyar magyarokat” ritkán említik. Ennél sokkal gyakrabban esik szó a roma népességről, számuk gyarapodásáról és integrációjuk problémájáról. 2001-es adatok szerint a faluban 196 roma él, de a falu lakói számukat 300-ra becsülik. Hogy kinek mi a származása, honnan jött, kivel házassodott össze, homogén vagy vegyes házasságban született,

⁴⁸ Adatokat lásd 5.4.2. A házasságok alakulása Véméden című fejezetben.

⁴⁹ A hatfős hiányt halálesetek vagy elköltözések okozhatják.

⁵⁰ A romák eredetileg a szomszédos Feked körüli erdőkben éltek. A két világháború között jelentek meg a Véménd közeli erdőkben. A vajdájuk által szigorúan ellenőrzött 5-6 család gyakran bejárta a faluba kéregetni vagy az erdőben gyűjtött rózsét eladni. Ugyanakkor kisebb-nagyobb szolgálatokat is tettek a falubelieknek, például teknőt, kanalat faragtak, fát hasogattak. Lakni azonban nem engedték volna be őket a faluba. A 60-as években felszámolták az erdei kalyibákat, és a falu határában, cigánytelepre költöztették őket. Ma a romák a *Grube* kis házaiban élnek, amelyeket a sváboktól vettek meg. Egyre többen költöznek be a faluba. „A régiek rendesek voltak, nem loptak. Mit mondjak, ezek lopnak, nem lopnak? De az biztos, dolgozni azt nem dolgoznak” – hangzott el egy interjúban. Munkalehetőség a romák számára nincs. Időnként alkalmi munkát kapnak a faluban.

egyelőre még átörökítendő tudást képeznek. Az általános iskolások is ismerik a falu lakóinak „származástörténetét”; megkülönböztetésre, illetve a másik számontartására esetükben azonban ma már nem sváb–székely, sváb–felvidéki, hanem magyar–cigány dimenzióban kerül sor.

Ebben a multietnikus mikro- és makrotérben, amit a lokális, falubeli szintér, illetve a tágabb magyar közeg jelent, amiben a svábok alapvetően a kitelepítés, majd a sokasodó vegyes házasságok, a magyar nyelvű szocializáció miatt már régen elvesztették falvaikban eredeti számbeli többségüket, asszimilációjuk és svábként való túlélési stratégiáik nem vizsgálhatók anélkül, hogy ne vennék figyelembe az interetnikus kapcsolatok alakulását is.

Csolnokon és Véménden a születések száma a nyolcvanas években kezdett visszaesni. Ez egyértelműen a fiatalok elvándorlásával magyarázható. Mindkét település lakossága fogy, és előregedőben van. Míg azonban Véménden a falu vezetése semmit sem tesz a falu lakosság-megtartó képességének növelése érdekében, Csolnok nagy erőket mozgósít a fiatalok megtartására és visszavonására.

5. ASSZIMILÁCIÓ

5.1. Az asszimiláció gátjai és okai

A városi német polgárság asszimilációs törekvései nem érték el sem Csolnokot, sem Véméndet. A két világháború között Csolnokon a német és szlovák falvak karéjában a kötelező magyar nyelvoktatás ellenére sem terjedt el a magyar nyelv használata. A csolnoki lányok eljártak ugyan szolgálni Esztergomba, Dorogra, Budapestre, de nem hoztak magukkal asszimilációs mintákat; a tradicionális faluközösség zártságának feloldásához ez kevés volt. A férfiak helybéli munkavállalása sem mozdította elő az asszimilációt még az akkulturáció szintjén sem.⁵¹ Okait tekintve a névmagyarosítás sem jelentett asszimiláló tényezőt.

Véméndnek jelentős értelmisége is volt, köztük többen magyarosítottak, és a paraszti polgárosodás is megjelent, az asszimilációnak azonban még a tárgyi környezetben sem igen találjuk nyomát. Bár magyar nyelvű oktatás Véménden is folyt, a nyelvváltás csak a háború után kezdődött el. A német földrajzi környezet, a mobilitás és ebből következően más minták hiánya itt is biztosította a zárt falukörnyezetet.

⁵¹ Az asszimilációról lásd Gordon 1964; Bindorffer 2002.

A gátló tényezők között kell megemlítenünk a faluközösség zártságát, a szigorú házassági szokásokat, a németek etnikai identitásának erősségét és a hagyományokhoz való ragaszkodást, amely például nem engedte meg, hogy a lányok továbbtanuljanak. Kétségtelen, hogy ez a fiúk esetében sem volt általános, mert szükség volt a gazdaságban a munkaerőre és a svábok nem szívesen adtak ki pénzt ilyesmire.⁵² Az asszimilációt a szegénység is gátolta. Találkoztam olyan idős asszonnyal, aki hiába szeretett volna továbbtanulni, mert anyagi körülményei nem engedték meg. „Sírtam, amikor láttam, hogy M-t kocsira ültetik, és viszi be a kocsit itt ezen a sáros úton, be Mohácsra, polgáriba. Nekünk még új szoknyára sem tellett, olyan szegények voltunk akkor.” Aki tanult, az általában már a háború előtt is elkerült a faluból.

A nagy átalakulások a háború után kezdődtek mind a két településen. Az asszimiláció terjedésének okai Csolnokon és Véméden is azonosak voltak, ha különböző mértékben, időben és sebességgel hatottak is a svábokra. A legfontosabb asszimiláló tényező a nyelvváltás volt. Véméden ez a folyamat összefüggött azzal, hogy a faluba a kitelepített svábok helyére magyar anyanyelvűek érkeztek, tilos volt köztereken és a hivatalokban svábul beszélni. Ezért aztán Véméden a nyelvi asszimiláció hamarabb kezdődött, és sokkal gyorsabb tempóban haladt, mint Csolnokon, ahol a beszélő közösség együtt maradt. A nyelvi asszimilációt nagymértékben támogatta a másodlagos nyelvi szocializáció, illetve az elsődleges sváb anyanyelvi szocializáció megszakadása, töredezettsége. Fontos asszimiláló tényező volt a nyelvváltásban a mobilitási csatornák megnyílása, a továbbtanulás, a falun kívüli munkavállalás, valamint a vegyes házasságok.

5.2. NYELVHASZNÁLAT

5.2.1. Csolnok

A számos helyről és különböző időkben érkező csolnoki németek nem lehetnek tehát egészen biztosak, hogy honnan is származnak ősük. A „valahonnan” Elzászból, Bajorországból, Rajna vidékéről, Frankhonból bizonytalan határozója számukra sem nyújt biztos kapcsolódókat. Ha ehhez a házasságkötés, illetve a bánya miatti belső migrálókat, a szlovák telepeseket, valamint az osztrák, német terüle-

⁵² A tanítók igyekeztek rábeszélni a tehetséges gyermekek szüleit a továbbtaníttatásra. Végeredményben Véméndről kerültek fiúk Pécsre és Mohácsra polgáriba, tanítóképzőbe.

tekről a 19. században érkező bányamunkásokat is hozzávesszük, elmondhatjuk, hogy igen tarka egyvelegeből alakult ki a település mai német népeisége.

Manherz (1983; Manherz–Wild 1997) szerint a csolnoki *Mundart* az első, illetve a második hullámmal betelepülők rajnai-frank, majd a harmadik hullámban érkező bajor nyelvi szókincséből alakult ki. A nyelvészek a második hullámban Elzászból érkezők nyelvjárásának nyomait nem fedezték fel a kialakult *Mundart* szókészletében. Annak ellenére, hogy a tömeges elzászi származást ma már nehéz bizonyítani, mivel az egyetlen nyelvemléket a *Quintz* családnév jelenti, a helybéliek ragaszkodnak az elzászi eredethez. Talán azért, mert viszonylag könnyen behatárolható kisebb területet jelent. És mint tudjuk, az eredet, a származási hely, a kiindulási pont nagyon fontos az ember személyes identitásának kialakulásában.

Bizonyos szokások, mint például a húsvéti kerepelés, valamint a kepreplő formája és elkészítésének módja viszont felső bajor eredetre utal. Az eredetüket keresők nem kapnak segítséget a fennmaradt földrajzi nevekből sem, mert ezeket igen gyakran felváltva a magyarral használták, vagy a magyar nevet a *Mundart* kiejtése szerint mondták ki, vagyis „elsvábosították”.

A falu lakói svábul s eleinte szlovákul, kisebb részben magyarul beszéltek. A szlovákok gyakorlatilag elsvábosodtak mind nyelvükben, mind kultúrájukban. A különböző kultúrájú közösségek között a katolikus hit volt a falu összetartó ereje. Az egyház őrizte a telepések nyelvét, a káplánnak a magyar mellett németül is kellett tudnia.

Az iskolai nyelvhasználatban az első világháború után következett be változás, amikor bevezették a magyar nyelv oktatását.⁵³ 1926-ig az iskolában kétnyelvű, B típusú oktatás folyt. A tanulólétszám növekedésével egyre több tanóróra volt szükség, de nagyon nehezen kaptak német anyanyelvű tanítókat, és annak is örültek, ha egyáltalán eljött valaki Csolnokra tanítani, ezért áttértek a C típusra.

1935-ben elrendelték az egységes nemzetiségi iskolareformot, de Csolnokon csak 1938-ban hívták össze a szülőket, hogy megszavazzák a tanítási nyelvet; 39-en szavaztak a vegyes, 125-en a magyar nyelvű oktatás mellett.⁵⁴

⁵³ A V. K. M 62.800/1925. VIII. sz. rendelete három típust vezetett be: A – kisebbségi tanítási nyelvű iskola, a magyar nyelvet mint tantárgyként oktatták; B – vegyes tantervet, ahol anyanyelven tanulták a kézimunkát, rajzot, természeti és gazdasági ismereteket, a történelem, a földrajz és a testnevelés magyarul folyt, számtant és éneket pedig mindkét nyelven tanították; C – minden tárgyat magyarul tanultak, a kisebbségi nyelvet tantárgyként oktatták, I. Vámos 1998.

⁵⁴ Fekete 1977, 55.

A 6 elemi azonban nem tanította meg olyan jól a németeket magyarul, hogy az iskola befejezése után sokan ne felejtették volna el vagy beszélték nagyon rosszul a magyar nyelvet. A faluközösségben a nyelvhasználat továbbra is a csolnoki dialektus maradt. „Az iskolában mi csak németül beszéltünk. Igaz, én még a háború előtt jártam. De én magyarul is nagyon jól tudtam, ez ritkaságnak számított akkor faluban” – állította egy 80 éves asszony.

Az első generáció egyik fiatalabb tagja mesélte: „Mi otthon tanultunk meg svábul. Nekünk ez volt az első megtanult nyelv. „Mi az iskola első egy-két évében tanultunk németül, de jött a háború. Utána pedig ez a folyamat megakadt. Van, aki ebből a korosztályból sem beszél, legfeljebb ha ért, de ezek kevesen vannak.” A még fiatalabbak azonban az iskolában nem tanulhattak németül, mert „a háború utáni években tilos volt minden, ami német”.

1948 után törés következett mind a vallási, mind a mindennapi nyelvhasználatban.⁵⁵ A vallási nyelvhasználat ezután vált magyarrá. A nyelvi asszimiláció a magyar nyelvű iskolai oktatás következtében itt is felgyorsult, de mivel volt kivel és volt hol svábul beszélni, a folyamat lassabban ment végbe, mint az olyan német településeken, ahol a németek elvesztették számbeli fölényüket, ahol represszióknak voltak kitéve, és ahol mindennap rájuk szóltak, hogy „Magyarországon élnek, beszéljenek magyarul!”, meg „ne cváncigoljanak!”

Az ötvenes, hatvanas években annak ellenére, hogy egyre többet voltak kénytelenek magyarul beszélni, az iskolában tiltották a sváb szót, a tanácsnál, hivatalokban csak magyarul lehetett ügyet intézni, a munkahelyeken is csak magyarul lehetett beszélni, az anyanyelv használata mind az otthonokban, mind a faluközösségben rendszeres maradt. „Mi az iskolai szünetekben nem azért beszéltünk svábul, mert bosszantani akartunk valakit, hanem mert az sokkal könnyebben ment. Nem is titkoltuk senki előtt. Ma kijönnek a gyerekek a németóráról, és magyarul beszélnek” – sajnálkozott egy első generációs. „A német azonban kimaradt nekünk, így magyarul legalább olyan jól tudunk, mint svábul.”

A bányába, amely szocialista nagyvállalattá alakult, egyre több magyar anyanyelvű bányász érkezett. Egymás között a háború előtt a bányában is svábul beszéltek, de a háború után egyikük azt mondta: „Nem jó lesz, gyerekek, beszéljünk inkább magyarul.”

„Bizony én a téeszben is beszéltem svábul. Sokszor jobban megértették, mit kell csinálni, ha svábul mondtam” – emlékezett vissza egy téeszvezető.

⁵⁵ Csak 1960 után nyílt lehetőség arra, hogy a nemzetiségi tanulók átlagosan heti 6 és fél órában tanuljanak anyanyelvükön írni és olvasni, l. Vámos 1998.

„Az ötvenes években a parasztok nagyon rosszul beszéltek magyarul. Tudtak persze valamit, de hibásan beszéltek. Anyám nem tudott jól, ugye az ő korosztálya az iskolában németül tanult. Mindig azt mondta nekem, írd le fiam nekem magyarul, hogy ne legyen helyesírási hiba benne” – nyilatkozta egy első generációs asszony.

„Én inkább magyarul imádkozom, mert jobban rááll a nyelvem, pedig a főder unzert svábul is lehet imádkozni. De sokan az anyanyelvhasználat mellett is magyarul számolják a pénzt, és magyarul álmodnak” – állította egy értelmiségi. – „De mivel svábul tanultunk meg először, most is kihallik a beszédünkből.”

Németül először 1956 után lehetett tanulni, de csak tanrenden kívül, nulladik órában, ezért aztán nem volt nagyon népszerű. „Amikor általános iskolába jártam, emlékszem, hogy a szülői értekezleten leszúrták a szülőket, hogy nem beszélnek »rendesen« a gyerekekkel. Mert nem tudják jól a magyar nyelvtant.”

A német nyelv fontosságát hangsúlyozza Bérces József polgármester, aki mindent meg is tesz azért, hogy a csolnoki gyerekek jól megtanulják a nyelvet.⁵⁶ „Az ünnepi beszédeket németül mondom. Svábul nem lehet. Belekeverek a németbe egy kis svábot is, de az az igazság, hogy a sváb ma már csak a konyhában jó. Kilépve onnan németül kell tudni” – állítja.

A hetvenes években azonban az akkori faluvezetőség többször felszólította a lakosokat, hogy ne beszéljenek svábul, különösen az utcán, de ez a felszólítás nem hozta meg az eredményt. A családi nyelvhasználatban Csolnokon az idősebb generáció körében még mindig igen gyakran a nyelvjárás dominál. Ez a korosztály a köztereken is használja a sváb dialektust. Sőt, a nagyszámú idős, egyedül élő esetében leginkább csak a köztereken kerül sor az anyanyelvhasználatra. „Az első generáció tagjai otthon tanultak meg svábul. Számukra a sváb volt az első megtanult nyelv. A korosztály alsó határa körüliek azonban az iskolában nem tanulhattak németül, mert a háború utáni években tilos volt minden, amit német”. „Svábot, magyart, egyformán jól beszélem, Németül is beszélek, ha németül kell. Gyakorlatilag mind a három nyelvet egyformán. Azt szeretem jobban, amit éppen beszélek. Ha magyarok között vagyok, magyarul gondolkodom, a svábok között svábul. Németországban meg németül” – mondta egy másik idős interjúalany.

Az önkormányzatban lehet anyanyelven ügyeket intézni, mert az ügyintézők beszélnek svábul. A falu rendezvényein a polgármester két nyelven tartja beszédeit.

⁵⁶ Az önkormányzat külön ösztöndíjjal támogatja a német középiskolában tanulókat, illetve a nyelvvizsgázókat.

A második generáció tagjai is jól beszélnek az anyanyelvet, hisz csak az óvodába, iskolába kerülve tanultak meg magyarul. „A tanácselnök az ötvenes években nem engedte meg, hogy svábul beszéljünk. De azokban az években még az volt, hogy mi gyerekek még az iskolában is svábul beszélünk a szünetekben. Hiába volt az tilos, másként nem tudunk megszólalni.” Számos olyan házaspárral találkoztam, akik svábul és magyarul egyaránt beszélnek egymással. Egyikük mesélte: „A hatvanas években még a gyerekek is jól beszéltek svábul, de az iskolában csak ritkán használták annak ellenére, hogy az iskolában számos sváb tanár tanított. Akkor már egyre jobban tiltották, tilos volt, nem lehetett svábozni.” „A tanácselnökünk a hatvanas években sváb volt. Az egyik november hetedikéi ünnepségen azt találta mondani: Elhelyezem Csolnok község nevében a kranzot. Na hát, sváb volt. De azért ő is vigyázott.”

„A hetvenes években a helyi értelmiség a köztereken már általában magyarul beszélt. Wagenhoffer tanár úr ezzel szemben a helyiekkel svábul érintkezett.”

A telepen többen tudtak jól magyarul. Egy második generációs mesélte: „Én nem tudok svábul. Nem volt kitélő megtanulni. A telepen laktunk, ott magyarul tudtak többen. Azért a telepen is volt olyan, hogy a gyerek nem tudott az iskolában jól magyarul. Ezért aztán a többiek csúfolták.”

A nyelvváltás Csolnokon a harmadik generációban fejeződött be. Míg a második generáció tagjai felfelé töretlenül beszélnek anyanyelvüket, lefelé egyáltalán nem használják. A harmadik generáció tagjaival szüleik addig beszéltek svábul, amíg kicsik voltak. Bár sokan tudnak svábul, csak passzívan használják. Viszont köszönhetően a nemzetiségi nyelvoktatásnak, a harmadik generációból nagyon sokan felsőfokon beszélnek németül. Míg az első generációs nagymama azt mondja, „Ahol a Mundartot tudják, ott mindjárt van egy kis tereferere. Magyarul nem lehet olyan jól beszélgetni”, addig unokája azt válaszolja erre: „Jaj, mama, ne beszélj olyan csúnyán. Ne beszélj hülyeségeket!”

A harmadik generáció esetében a Mundart értéként tételeződik, de megtartásának lehetősége bizonytalan. Az általános iskolában a helyi születésű, svábul tudó és azt anyanyelvüknek is valló német nyelvtanárok törekszenek arra, hogy a sváb nyelvvel is megismerkedhesse a tanulók, kérdés azonban, hogy az iskolából kikerülve mennyi marad meg ebből a nyelvtudásból, illetve azt hol és mikor fogják használni.

Bár Csolnok német falunak tartja magát, teljesen német nyelvű misét csak ritka és különleges alkalmakkor tart Szeifert Ferenc plébános úr, a falu szülötte, aki viszont újra megvalósítandó értéknek tartja a két-

nyelvűséget; a vasárnapi szentmise imáinak egy részét németül mondja. Csak hogy az elmúlt évek erőteljes nyelvi asszimilációja következtében a svábok jelentős része már semmilyen nyelven nem tudja az imákat. Az egyház sokat segíthetne a kétnyelvű kultúra megőrzésében – mondja a kétnemzetiségi falu plébánosa. Véleménye szerint a nemzetiségek megmaradását és megújulását az egyháznak is segítenie kell. Ennek a minimuma az volna, hogy minden olyan településen, ahol az iskolában nemzetiségi nyelvet tanítanak, legyen német nyelvű mise.⁵⁷ Annak ellenére, hogy a csolnoki plébános és a kántor nem csupán német származásúak, de mindketten a falu szülöttei, és jól beszélnek németül, német nyelvű mise csak különleges alkalmakkor van. A misék általában kétnyelvűek, az evangélium magyarul, a prédikáció németül hangzik el, és németül énekelnek.

Az iskolában az alapoktól kezdik a német nyelv oktatását, bár a gyerekek az óvodában már tanulnak németül. Az óvónők mindegyike tud svábul, ennek ellenére nem beszélnek a gyerekekkel. Nincs olyan sváb család Csolnokon, ahol valaki ne beszélne az anyanyelvet, mégsem tanítják meg a gyerekeknek. Egyetlen ellenpéldával találkoztam. „Domi jobban tud svábul, mint a szülei. De németül ugyanolyan jól ért. Csak tudnám, mit fog az iskolában csinálni, ahol már elsősben kezdik ugyan a nyelvtanítást, de nem is tudnak a gyerekek se németül, se svábul. Lilike, a húga már nem volt annyit velünk, ő is ért, de nem hajlandó beszélni. Igaz, a második gyerekre a mi lelkesedésünk is alábbhagyott” – mesélte egy nagymama. Egy harmadik generációs anyuka mondta: „Mi már nem beszélünk egymást közt svábul. Szeretném, ha az anyám beszélne a gyerekekkel svábul, hogy úgy tudjon, mint Domi. Mert ha kihal a 60 fölötti generáció, senki sem fog már beszélni. Aztán majd húsz év múlva felfedezik, hogy jé, itt egy kihalt kultúra.”

5.2.2. *Véménd*

Véménden a dialektológusok szerint a beszélt tájszólás a keleti frank, a pfalzi és a fuldai dialektusok keverékéből alakult ki.⁵⁸ A háború előtt az oktatás nyelve vegyes volt. A gyerekek délelőtt magyarul, délután ugyanazt németül tanulták. 1926-tól az írást, olvasást németül, a többi tantárgyat magyarul oktatták. A tanulók nem értettek magyarul, amit megtanultak, azt a legtöbbször nem értették meg. Keveset segített,

⁵⁷ Szeifert plébános úr szerint sajnos egyelőre ez nagy nehézségekbe ütközik; az esztergomi egyházmegyei zsinat ilyen irányú elhatározásai sem valósultak meg eddig.

⁵⁸ Weidlein 1956, 1967, 1977/74; Márvány 1970; Wild 2003.

hogy a vémeidiek cseregyerekként Bátaszékre küldték gyerekeiket magyarul tanulni, ahonnan viszont magyarok jöttek németet tanulni.

Mivel anyanyelvük a sváb dialektus volt, mind a magyar, mind a német idegen nyelvet jelentett számukra. Wild Katalin írja:

„A németség zömét alkotó parasztságnak szinte alig volt kapcsolata a városokban (pl. Pécsen is) élő és a bécsi német nyelv által befolyásolt irodalmi és köznyelvet használó német polgársággal és értelmiséggel. A városi németségnek a századforduló táján bekövetkezett asszimilációja után a városokból a környező falvakra irányuló, lényegében nem jelentős nyelvi hatások is megszűntek. Az iskolai német nyelvoktatás igen szerény eredményeket ért el a falusi iskolákban. A német nyelv így a hazai németség körében szinte kizárólag csak a különböző nyelvjárások formájában létezett és létezik túlnyomórészt ma is” (1987, 82).

1941-ben a 700/1941. ME-rendelettel szabályozták a nemzetiségi oktatást. Ez év januárjától Véméden mind a három típusú oktatás működött. Az A típusba (csak németül, de írás, olvasás magyarul is) 193 tanulót írtak, a B-be (vegyes) 50 főt, a C-be (csak magyar, de írás, olvasás németül is) 20 főt. Ebből is látszik, hogy a vémeidieknél a nyelvi asszimilációra a polgárosodó jelleg sem volt hatással; a falu elitje ugyanis két nyelven, de inkább magyarul érintkezett egymással.

A háború után a sváb anyanyelv kiszorult a közterekről, és visszaszorult a magánéletbe. A családok otthon, a rokonságban és a baráti körben őrizték és beszélték anyanyelvüket, de egyre többször és többet kellett a magyar nyelvet használniuk. Az utcán, a közintézményekben, a munkahelyeken, az iskolában, a templomban csak magyarul lehetett beszélni. „A feleségem magyar, de svábnak nézték, mert jól tudott svábul, ezért nem vették fel a községi tanácshoz dolgozni” – emlékszik vissza egy férfi a szocializmus kezdeti éveire.

A hatás nem maradt el. Amikor a hetvenes években egy német család tehetséges leányát Pécsre, a német gimnáziumba akarta küldeni, a gyerek nem értette, és azt kérdezte: „Miért német gimibe, amikor mi magyarok vagyunk?” Egy másik családban azt mesélték: „Ha svábul szóltam Zs.-hez, azt mondta, ha nem magyarul mondod, nem csinálom meg. Most már sajnálja, és azt mondja, meg fog tanulni svábul, de szerintem már se ideje, se lehetősége nem lesz” – emlékezett vissza egy második generációs értelmiségi. „Amikor én iskolába jártam, nem beszélünk szépen magyarul. Ugye otthon ment a sváb, az iskolában a német, rosszul ejtettük ki a szavakat magyarul. A magyar-tanár irodalomórán kifogásolta, hogy jobban tudunk németül, mint magyarul. Mit tehattünk? Igyekezünk” – hallottam egy másik interjúalanyomtól.

Véménden csak a legidősebbek esetében, illetve a második generáció egy kisebb részénél beszélhetünk aktív anyanyelvhasználatról, köztük is elsősorban a saját korosztályon belül, illetve a második generáció tagjaival. Egy 64 éves interjúalanyom csak az iskolába kerülve tanult meg magyarul, mégis azt állítja, hogy bár mind a két nyelven egyformán jól beszél, magyarul sokkal könnyebben és spontánabban fejezi ki magát. „Az iskolában rá voltunk kényszerülve. Otthon mi csak svábul beszélünk, a nagyanyám nem is tudott magyarul” – mesélte. Az első és a második generáció között azonban az anyanyelv ismerete ellenére sokkal több a magyar szó, mint a sváb, bár a második generáció tagjai Véménden is az óvodában tanultak meg magyarul. Mivel jóval kevesebbszer és jóval szűkebb körben használhatták, anyanyelvhasználatuk sokkal inkább háttérbe szorult, mint csolnoki kortársaiknál. Ezért korábban is indult meg a nyelvváltás; beszélni a homogén sváb házasságokban is magyarul beszélnek. Felfelé még használják a svábot, hisz esetükben is fontos identitáselem. „Azt mondta az óvó néni, E.-né, hogy beszél a maga gyereke? Ezért aztán törekedtünk otthon a magyarra. De a nagyanyja nem tudott magyarul, vele másként nem beszélhetett” – kifogásolták sokszor az óvónők az otthoni anyanyelvhasználatot.

A véméndi harmadik generáció gyermekei csak a nagyszülőktől, vagy ahol még éltek, a dédszülőktől tanulhattak meg svábul, így sokan értik még a nagyszülők anyanyelvét. Különösen a nagycsaládokban volt ez jellemző, ahol több generáció élt vagy él még ma is együtt. A harmadik generációban azonban ez a tudás passzív; alig akadt egy-két fiatal, aki aktívan beszél még svábul, körükben inkább a német nyelv ismerete jellemző. „Értek, de minek?” – foglalta össze röviden és tömören a sváb dialektus használatának lehetőségeit egy harmadik generációs értelmiségi. A második és a harmadik generációban a sváb anyanyelvi identitás jelentősége a nyelvhasználat területeinek beszűkülésével csökkent ugyan, de érdekes módon még a passzív bilingvizmus, sőt a nyelv ismeretének hiánya esetén sem vészett ki teljesen. Az utóbbi két esetben ez az identitás az állandóan jelenlevő hiányérzetben és a hiányérzet pótlásának tervében jelenik meg: „Értem, amit a nagyanyám mond, de mindig magyarul válaszolok. Svábul nem megy már sehogy se.” „Sváb környezetben nőttem fel, értem is, mert a nagyszüleim velem svábul beszéltek. Ma már csak egymás közt beszélnek, egyre kevesebbet.” „Igaz, hogy én már nem tudok, de most tanulom. Ha jövőre visszajössz, majd meglátod.” „Anyám beszél még svábul, de engem nem tanítottak meg. De ha nekem gyerekem lesz, vele csak svábul kell majd beszélniük” – fogadkoznak a harmadik generáció tagjai. Úgy is fogalmazhatnánk, anyanyelvi identitás az anyanyelv ismerete nélkül.

A törekvések a Mundart valamilyen formában való megőrzésére annak a jele, hogy a sváb értékként tételeződik mind a két faluban, érzelmi szálak kötik a nyelvhez azokat is, akik nem használják vagy nem is értik. Anyanyelvi identitásról tehát, ha generációosan más formában is jelenik ez meg, a mai napig beszélhetünk.

Véménden a több nemzetiség miatt az önkormányzat nem alakult át kisebbségi önkormányzattá, ezért itt a Német Kisebbségi Önkormányzat támogatja nemzetiségi diákösztöndíjjal a nemzetiségi oktatásban részesülő gimnazistákat.

A vallásgyakorlás Véménden is kétnyelvű; a véméndi plébános és a kántor szintén német származásúak; a kántor véméndi születésű. A miséken az énekek németül csendülnek fel, a prédikáció és az evangélium magyarul hangzik el.

5.3. Mobilitás, továbbtanulás, életmódváltás

A második világháború előtti értékrend folytonosságának megszakadása, a mobilitási csatornák megnyílása, a szokások átalakulása, a munkavállalás, a párválasztás, az ezzel együtt járó vegyes házasságok, a tanulás, a hivatás választása terén, a szakrális tradicionális ünnepek visszaszorulása, a vallási nyelvhasználat magyarrá válása, a nemzetiségi kultúra külsődlegessé válása, illetve folklorizálódása és színpadi kultúrává, előadássá válása mind asszimilációt elősegítő és támogató elemek voltak.

Csolnokon a háború után került sor arra, hogy az asszonyok levessék a „bájerisch”-t és felvegyék a „herris”-t, azonban a mai napig élnek még a faluban viseletben járó idős asszonyok. Számuk azonban jóval kevesebb, mint Véménden. A táncsoportba járó gyerekeknek, az énekkaros felnőtteknek itt is varrnak viseletet, ami azonban már nem mindig követi az eredeti viseletmintákat.⁵⁹

Véménden a konzervatív, tradícióikhoz ragaszkodó német asszonyok csak a hatvanas években öltöztek át tömegesen; még ma is van azonban 15-20 asszony, aki viseletben jár. A családok adnak rá, még ott is, ahol csak az egyik házastárs német, vagy már egyikük sem az, hogy a gyerekeknek legyen viselete. „Minden gyerekeknek van viselete, amiben táncol meg énekel. Legalább ennyit lássanak a múltból” – mondta a falu egyik idős lakosa.

A svábok a második világháború után a fiúkat kezdték először taníttatni. Csolnokon a továbbtanulást is meghatározta a bányá, sokan kerültek a bányaműveléshez köthető szakközépiskolákba, majd felsőfokú

⁵⁹ Például a felnőtt vegyeskórus nőtagjai „sopp”-ot tesznek fellépéskor a fejükre; eredetileg ezt csak lányok hordták.

tanintézményekbe. A bánya bezárása után a legkülönbözőbb továbbtanulási lehetőségek felé orientálódtak a csolnoki fiatalok. Jelentős számot képviseltek a német tannyelvű gimnáziumokat és az ELTE Germanisztika szakát elvégzők.

„A svábok nyomták a gyereket, nincs föld, tanulj. A téesz meg az iparosítás hatására sokan mentek középiskolába, aztán később egyre többen egyetemre. De meg kell mondani, a székelyek is” – hallottam Véménden.

A háború utáni átalakulás éveire így emlékezett vissza egy szintén véméndi első generációs interjúalanyom: „Sokan lettek a fiúk közül bőrsők. Ezek Pécsre kerültek, meg Bonyhádra cipésznek. A tanítatás és ezzel párhuzamosan a svábok elvándorlása nagymértékben a téeszésítéskor vette kezdetét. A földet, az állatokat be kellett adni, és sokan nem akartak vele menni. Ekkor elkezdődött a családos elvándorlás is. Mentek a munkahely után. Helyettük jöttek a magyarok, traktorosnak és más munkákra a téeszbe, ahol munkaerőhiány volt. A falu vezetése meg a kommunisták kezébe került, magyar volt a tanácselnök, a téeszelnök, a pártvezetőség, a brigádvezetők, a kultúros. Ideexportálták őket. Volt később egy sombereki sváb is téesz-elnök, és volt egy sváb a faluból is, aki belépett a pártba. Ő lett a községi párttitkár. Aztán itt voltak a felvidéki magyarok, a székely magyarok, a csángók a maguk virtusával. A németek meghúzták magukat, nekik nem volt itt szavuk. Szóval magyarosodtunk. Helyi svábok nem kerültek a vezetők közé.”

A falvak értelmiségi felvevő kapacitása azonban mindig szűk volt, ma is az. A végzett egyetemisták, főiskolások nem tudtak elhelyezkedni. Ahogy nőtt a diplomások száma, úgy nőtt az elvándorlás a faluból. Csak egy nagyon lelkes szűk réteg jár haza táncolni, zenélni, számukra azonban létkérdés kultúrájuk ápolása. Mint állítottam, a továbbtanulás ugyancsak az asszimilációt támogatta, mellette a vegyes házasságok jelentik a másik legnagyobb asszimiláló erőt.

Az asszimilációt gyorsította a hetvenes évek végén meginduló továbbtanulás is. Az első és a második generációból is voltak természetesen felsőfokú tanintézetekben továbbtanulók, de a jelenlegi harmadik generáció mondható az első igazán értelmiségi generációnak.

5.4. Maritális asszimiláció – vegyes házasságok

5.4.1. A házasságok alakulása Csolnokon

Csolnokon vegyes házasságokat a háború előtt nem kötöttek, de még arra is odafigyeltek, hogy a paraszt családok fiai, lányai a földterület növelése és a birtokegyesítés érdekében paraszt családok fiaival és lányai-

val házasodjanak össze. A házastársak a környékbeli németek lakta településekről, Zsámbékról, Máriaalomról, Leányvárról, Tátról, Tokodról, Epszőnyből, Vörösvárról, Sárisápról, Dágról stb. érkeztek. Bányászt csak igen ritkán fogadtak parasztok a családba, ha mégis, az akkor leginkább a bányánál dolgozó iparos volt – mivel szaktudását a parasztagazdaságban is ki tudták használni. Az ötvenes években kerül sor először valamikori gazdag paraszteszaládból származó lány és szegény bányász esküvőjére, amikor már a parasztoknak sem volt annyi, és már nem engedték a fiatalok, hogy beleszóljanak szüleik a párválasztásba.

A faluban a vegyes házasságok a hatvanas években jelentek meg. Számuk alacsonyabb, mint a homogén házasságoké, de nem nagy az eltérés; 125 homogén házasságra 98 vegyes házasság jutott. A homogén magyar házasságok száma 59. 1970–1981 között a vegyes házasságok száma növekedett, míg a homogén sváb házasságok száma stagnált; 125 homogén sváb házasságkötésre már 115 vegyes házasságkötés jutott, és 68-ra növekedett a megkötött homogén magyar házasságok száma. 1982–1990 között megfordult a trend, 43 homogén sváb házasság mellett 82 vegyes házasságot kötöttek. A homogén magyar házasságok száma 47. Az adatokból az is látszik, hogy csökkent az összes megkötött házasság száma. 1990–2000 között 25 a homogén sváb, 45 a vegyes és 28 volt a homogén magyar házasságok száma. Ebben az évtizedben már megjelentek az olyan vegyes házasságok is, amelyben a házasulandók már szintén vegyes házasságból származnak, így ahogy haladunk a legfiatalabb korosztályok felé, egyre nehezebb meghatározni a gyermekek nemzetiségét, származását.

Megnéztük az 1969 és az 1999 évek között születettek számát és származását. 30 év alatt felére csökkent a születések száma, és ezen belül is 80%-kal csökkent a homogén családokban született német származású gyermekek aránya. Ez számos kérdést vet fel a jövőre nézve mind a település nemzetiségi iskolapolitikája, mind a sváb kultúra megőrzésére, valamint a svábság túlélését tekintve.

A csolnokiak is úgy számolnak, hogy a vegyes házasságból származó gyermekek is svábok, tehát hiába csökken a statisztikai szám, a csoportmeghatározás ezt felülírja. „A gyermekek 80 százaléka sváb gyerek” – mondja határozottan egy első generációs férfi.

5.4.2. A házasságok alakulása Véménden

Az asszimiláció kezdetét az akkulturáció, itt is elsősorban a kétnyelvűség megjelenése jelzi. Strukturális asszimilációként értelmezhető a véméndi németek megjelenése az állami alkalmazásban, amely gyak-

ran járt együtt névmagyarosítással. A névmagyarosítást felfoghatjuk a kényszerasszimiláció, a magyar állam asszimilálási törekvése jeleként is. Az identifikációs asszimiláció jeleként értelmezzük a részvételt a *Hűség a hazához* mozgalomban a második világháború idején, amelynek tagjai a *Volksbund*dal szemben határozták meg magukat. Mindezek azonban csak csíraszerűen jelentek meg Véménden, és nem terjedtek ki a falu teljes sváb vertikumára.

A háború utáni évek bepótolták az elmaradt asszimilációt. Mivel az asszimilációt Gordont követve folyamatként és nem állapotként fogjuk fel, úgy gondoljuk, hogy bár a véméndi svábok asszimilációja nincs befejezve, de igen előrehaladott állapotban van. Olyannyira, hogy ma már Véménden is a svábság túléléséért kell küzdeni.

Vegyes házasság kötésére a háború előtt ritkán került sor. Az etnikai csoportok közötti összeházasodást a felekezeti különbségek is gátolták; a németek katolikusok, a szerbek ortodoxok, a zsidók izraelita vallásúak voltak. A preferált házassági minta a falubeli és katolikus házastárs választása volt. Ha ritkán is, de előfordult, hogy a svábok más falvakból hoztak feleséget, vagy más faluból ideérkezett férfival kötöttek házasságot. A legtöbben Palotabozsokról, Fekedről, Bátaszékről, Somberekről települtek át házasság útján Véméndre. 1789 és 1954 között házasság útján azonban összesen 866 fő került Véméndre, ami, ha feltételezzük, hogy véméndiek is kerültek más településekre, nem jelent számottevő népmozgást.

Mausz (2001) vizsgálatai szerint 1931–1940 között a németek 16 alkalommal kötnek házasságot más nemzetiségű társsal – köztük 14-en katolikus magyarokkal, ketten szerbekkel, ahol már csak az egyik szerb volt görögkeleti vallású.

1945 után a falu lakosságának összetétele megváltozik. A svábokat kitelepítették, helyükre hadikfalvi és Istensegítről származó székelek, Hontfüzesgyarmatról, Garamszentgyörgyről, Dunaszerdahelyről felvidéki magyarok kerültek. Köztük többen a református felekezethez tartoztak. A falu vezetőségét „a kommunista párt küldte ide, azok mind magyarok voltak”. Ezenkívül a legkülönbözőbb helyekről érkeztek emberek Véméndre Orosházától Várpalotán át Budapestig. Ez természetesen tükröződik a házasságokban is. Potenciális házastársak érkeznek az ötvenes években Pécsről, Isaszegről, Medináról, Tácról, Gödöllőről, Fótról, Jászfényszaruról, Szavasról, Polgárdiból. Tömeges bevándorlásról azonban nem beszélhetünk, egy-egy települést gyakran egyetlen bevándorolt képvisel. Nem szűnik meg a véméndiek kiházasodása sem, de a felekezeti elvet követve most már nem csupán svábokkal kötnek házasságot. 1949-ben veszi feleségül a székely Márton Piusz Schmidt Klárát. Ugyanebben az évben Magyarhertelendről

Szabó József kőműves veszi el Gaszler Máriát. 1950-ben köt házasságot a felvidéki Csoboth Ferenc Dietrich Erzsébettel. Idézzük Mausz Mihályt:

„Az 1951 és 1960 közötti időszak az »őslakosság« és az újonnan érkezettek lassú összecsiszolódásának korszaka. Az egymás mellett, majd az együttélés nem megy súrlódások nélkül. A házasságok 79,059%-át még mindig azonos nemzetiségűek kötik. Nem csupán az eltérő anyanyelv választ el. A bukovinai székely, a felvidéki és az ország más térségeiből idetelepült magyar is saját »fajtájukkal« házasodik (75,325%). A vegyes házasságok párjainak nemzetiségi, népcsoportbeli hovatartozása ebben az időszakban még könnyen nyomon követhető. A németiség az ilyen típusú házasságainak (26 házasság) felét olyan magyar anyanyelvűekkel köti, akik már a második világháborút megelőzően is a településen éltek. Mondhatjuk, hogy a fiatalokat nem a nemzetiségi hovatartozás választja el egymástól, hanem sokkal inkább a másik fél kellő ismeretének, a közösen megélt múltnak a hiánya. E két tényező bizalmatlanságot eredményez, amelyet csak erősítenek a közelmúlt történései, a kitelepítés, a lakosságcsere, a több éves ott-hontalan vándorlás” (2001, 24).

Az 1961–1971 közötti időszakban a házasságok alig kevesebb mint a felét már különböző nemzetiségekhez tartozók kötik. A következő 10 éves periódusban pedig megfordul a helyzet:

„...a házasságot kötők közül 50%-nál kevesebben választanak saját csoportjukból párt. A jelzett tíz esztendőben bekövetkezett fordulat végleges, visszafordíthatatlan. [...] A családot alapító új generáció tagjai csaknem kivétel nélkül gyermekkoruk óta együtt élnek a településen, függetlenül attól, hogy ki, honnan érkezett ide. A szülők előző évtizedekben tapasztalt idegenkedése, rosszabb esetben tiltása is a múlté. A falu kisebb olvasztóköhő, hiszen a házasságok 7,895% (15 házasság) már olyan életközösség, ahol egyik vagy mindkét fél maga is vegyes házasságban született” (Mausz 2001, 29).

Ma a migráció és a létszámában jelentősen lepadt svábság következtében, ami a párválasztási lehetőségeket erősen leszűkítette, minden vegyes házasságtípus megtalálható Véménden.

2003-ban megkértem régi véméndieket, svábokat és magyarokat, hogy házról házra mondják el, hogy ott szerintük vegyes vagy homogén házaspárok élnek. Az általuk adott információk alapján az arányok a következő képet mutatják.⁶⁰

⁶⁰ Mausszal ellentétben nem az adott évben megkötött, hanem az akkor már létezett házasságokat nézzük.

2. táblázat. *Homogén házasságok Véménden 2004-ben*

Sváb	105
Székely	53
Cigány	49
Magyar	41
Felvidéki	17

3. táblázat. *Vegyes házasságok Véménden 2004-ben*

Sváb–székely	33
Sváb–magyar	31
Sváb–felvidéki	11
Sváb–cigány	3
Sváb–sokác	3
Felvidéki–székely	7
Felvidéki–magyar	8
Székely–magyar	24
Magyar–cigány	4

Számos olyan házasság van Véménden is, ahol már a szülők is vegyes házasságban születtek, így gyermekeik származásának meghatározása még körülményesebb. Döntő szempont a gyerekek önbesorolásánál az, hogy melyik nagyszülői háznál nevelkedtek, vagy töltöttek el több időt. Fontos, hogy mely nemzetiség tölti be a gyerek számára a vonatkoztatási csoportot. A származás és a csoporttagság meghatározása ezekben az esetekben szocializációs kérdés. Ahol például a székely–magyar vegyes házasságból származó gyermekek a sváb nagyszülői háznál, nagycsaládi keretek között nőttek fel, ott nem kétséges a svábság vállalása.

Bár az összes vegyes házasság száma magasabb, mint a sváb homogén házasságoké, a svábok aránya még döntő a falun belül. A problémát az jelenti, hogy a sváb homogén házasságok több mint a fele az első generációra esik. Ahogy haladunk a harmadik generáció, az unokák generációja felé, egyre szaporodnak a vegyes és többszörösen vegyes házasságok.

A többszörösen vegyes házasságok között a következőket találtuk: félig német–székely, félig német–német, félig német–felvidéki, félig német–magyar, félig német–cigány. A félig németen a némettel házasodó magyarok, felvidékiek, székelyek leszármazottai értendők. Előfordult az is, hogy mind a két házastárs vegyes házasságból született. Így a következő formációk álltak elő:

4. táblázat. *Vegyes házasságokból születettek*

Az egyik házastárs szüleinek nemzetisége	A másik házastárs szüleinek nemzetisége
Felvidéki és sváb	Székely és sváb
Ebből a házasságból született gyermek egy mindkét részről sváb házasságból származó házastársat választott	
Székely–sváb	Magyar–sváb
Ebből a házasságból született gyermek egy mindkét részről székely házasságból származó házastársat választott	

Megfigyeléseimet támasztják alá Mausz adatai is.

„Az 1990 és 2000 közötti időszakban a vegyes házasságok teszik ki a házasságok közel háromnegyedét (73,750%). Közülük is nagyobb százalékban találhatók azok, amelyekben egyik vagy mindkét fél maga is vegyes házasságban született (59,322%). Az azonos csoporton belül kötött házasságok száma mindössze 21 (26,250%)” (2001, 35).

Egy adott pont után tehát az utódok származása már nem követhető. Ezekben az esetekben csak azt lehet számba venni, amit a megkérdezettek magukról állítanak, amennyiben már tudatosult bennünk származási sokféleségük. Mivel ez a tendencia legerősebben a 0–8 év közötti korosztályban jelentkezik, a kérdésre érvényes válaszokat csak évek múlva kaphatunk.

„Szomorú, hogy a svábság a vegyes házasságok miatt felhígult, és végső soron ki fog halni. A faluban ma már nagyon ritka, hogy mind a két fél tiszta sváb” – szomorkodott egy édesanya. A lánya erre azt felelte: „Hiába akarok én tiszta svábot, nincs kiből választani.”

5.5. „Mitől sváb a sváb?”

Az asszimiláció, illetve a túlélés, a megmaradás kérdését összefoglalva elmondhatjuk, hogy a *Mundart* készségi szintű ismeretéről és használatáról mind Csolnokon, mind Véménden az első két generáció esetében beszélhetünk. Többen állították mind a két generációból, hogy vannak témák, amelyeket csak svábul tudnak megbeszélni egymással. Mind a két településen általános jelenség volt, hogy a második generációs az óvodában tanult meg magyarul, otthonukban továbbra is még hosszú ideig sváboltak, tehát az anyanyelv mélyen gyökerezik etnikai identitásukban. A nyelvhasználat színterei elsősorban a családdal és a falu közösségi és kulturális életével kapcsolatosak. Dunabogdányhoz hasonlóan Csolnokon és Véménden is azt tapasztaltam, hogy a sváb az érzelem, a falun belüli belső világ, az intimitás nyelve, míg a magyar a

praktikum, a külvilág nyelve. Ugyanakkor ezeken a településeken is azt tapasztaltam, hogy a beszélő közösség tagjai igen gyakran kényszerülnek a kódváltásra.⁶⁰

A törekvések a *Mundart* valamilyen formában való megőrzésére annak a jele, hogy a sváb értékként tételeződik mind a két faluban, érzelmi szálak kötik a nyelvhez azokat is, akik nem használják vagy nem is értik. Anyanyelvi identitásról tehát, ha generációosan más formában is jelenik ez meg, a mai napig beszélhetünk. Az első generációban az anyanyelvhasználat az anyanyelvi identitás megkérdőjelezhetetlen stabil eleme, a második generációban a gyerekkorhoz és a családhoz, a közösséghez fűző, még a gyakorlatban megélhető identitás-elem. A harmadik generáció esetében az anyanyelvi identitás már csak egy fiktív elem, amely a gyakorlatból a múltra való emlékezés értékdimenziójába vonult át.

A *Mundartot* értők száma a még fiatalabb generációk felé rohamosan csökken. Ma már úgy kerülnek óvodába a gyerekek, hogy csak magyarul beszélnek. Akad ugyan egy-két eset, ahol az egész kicsik is beszélnek, de ez nagyon ritka. „Az első gyereknél még csak svábolunk, de aztán a másodikra elfogy a buzgalom. Aztán meg »ne beszélj ilyen érthetetlen nyelven« – szólnak rá az óvodás korúak nagyszüleikre” – vallja be egy harmadik generációs értelmiségi Csolnokon. „Az unokám egyszerre beszélt a vémenédi és a fekedei dialektust, mert mi és a fekedei nagyszülők is mindig svábul beszéltek hozzá, csodájára járt az egész világ, de amióta óvodás, nem akar svábul beszélni” – panaszolja egy vémenédi nagymama. Egy második generációs értelmiségi maga idézte fel, hogy gyakran tette fel a kérdést nagyanyjának gyerekkorában: „Miért beszélsz svábul, magyarok vagyunk!” Ugyanő, annak ellenére, hogy már nem él a faluban, gyermekeivel születésüktől kezdve svábul beszél. Példáját még a faluban sem igen követi senki. „Inkább németül beszélek velük, ez sokkal fontosabb” – állítja egy némettanár édesanya.

Csolnokon a nyelvi asszimiláció később teljesedett ki, mint Véménden, de annál gyorsabban haladt előre. A harmadik generációban azok is a magyart vallják anyanyelvüknek, akik értenek svábul, az azonban kétségtelen, hogy egy-két ritka kivétellel sváb nyelvi jártasságuk nem éri el szüleikét. Szüleik felfelé beszélnek svábul, de lefelé magyar a kommunikáció nyelve. A szakirodalom úgy tartja, hogy a nyelvi asszimiláció folyamatában az anyanyelv először a közterekről vonul ki, és húzódik vissza a családi körbe. Csolnokon előbb vonult ki a családból, mint a közterekről, ahol ma is rendszeresen lehet sváb szót hallani. Véménden a történelmi események hatására korábban kényszerültek nyelv váltásra, de a hirtelen törés itt rögtön a második világháború után bekövetkezett.

⁶¹ A nyelvi átalakulásról lásd Erb–Knipf 1999.

A sváb különböző használatra felfelé, illetve lefelé, valamint a passzív bilingvizmus mind a két településen tapasztalható jelenség.

A nyelvi asszimiláció folyamatát egyik településen sem találják megállíthatónak. Ennek okát egy véményi első generációs értelmiségi a egyes házasságokban látja: „Hogyha két különböző nemzetiségű, egy német és egy magyar összekerül, akkor azon múlik, hogy mennyire erős a másikkal az akarata. Tehát ott van esélye igazán, hogy ha az anya tud németül, vagy neki fontos ez, és a férjével meg tudja értetni, hogy neki is fontos legyen. De ha nincs egy nagymama vagy dédmama, akkor sehogy se sikerül a dolog. De ha sikerül is, jön az óvoda, az iskola, aztán kész, vége.”

Egy másik példa Vémenről: „Körülbelül egy fél éve, hogy a kisfi-am állandóan rám szól, hogy ha én németül szólok hozzá, hogy ne így beszéljek... Biztos, hogy törést okozott az, hogy bekerült az óvodába, mert hát ő nem azt mondta, hogy kenyeret kérek, hanem a mai napig azt mondja, hogy brot. És akkor az óvó néni meg rászólt, hogy hát az a kenyér. Tudom, hogy az óvónő csak azt akarta, hogy tanulja meg magyarul is, de a gyerek ezt másként élte meg, hogy ezt így nem szabad mondani. És egyelőre nem sikerült meggyőzni, hogy ez nem így van.”

A családi szocializációból spontán kieső sváb nyelvhasználatot igyekeznek támogatni az évenként megrendezett *Mundart*-versenyek. Ezek igen népszerűek, és a győzteseket mindenki számon tartja. Az irodalmi német ismerete azonban – különösen a harmadik generációban – általánosnak mondható. Köszönhető ez a nemzetiségi nyelvtanításnak, amely már az óvodában elkezdődik. A nyolc általánost elvégző tanulók közül a legjobbak a német nyelvű gimnáziumba mennek mind a két faluból, de általában minden tanuló olyan középiskolában folytatja tanulmányait, ahol a német nyelvet is magas óraszámban tovább tanulja.

Az etnikai identitásban a nyelvhasználat átalakulási folyamatával párhuzamosan egyre inkább a származás és csoporttagság, valamint a kultúraörzés veszi át a meghatározó szerepet. Ezt a megfigyelési tapasztalatot igazolják a 2001-es népszámlálás adatai.

5. táblázat. A 2001. évi népszámlálás adatai

	2001	Ebből			
	össz- lakosság	nemzeti- séghez tartozók	kulturális értékekhez, hagyomá- nyokhoz kötődők	anya- nyelvűek	nyelvet családi, baráti körben használók
Csolnok	3406	1041	1290	671	858
Véménd	1702	376	470	363	397

A fenti táblázatból kiderül, hogy mind a két településen az összlakossághoz képest a kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődés a legmagasabb, és az anyanyelvi bevallások a legalacsonyabbak. Viszont a nyelvet családi, baráti körben használók magasabb számai azt bizonyítják, hogy bár nem a svábot jelölték meg a válaszadók anyanyelvüknek, de beszélnek azt.

Manapság a nyelvi asszimiláció meggátolása a nemzetiségi oktatást végző általános iskolák feladata, tehát azt a feladatot, amit valamikor a család látott el, egy intézmény vette át. Elfelejtődik azonban az a tény, hogy az anyanyelv nem a *Hochdeutsch*, hanem a *Mundart*, tehát a *Hochdeutsch* iskolai szintű tanítása akár heti 6–10 órában, nem fogja tömegesen az anyanyelvi készség szintjére emelni a német nyelvet. Az anyanyelvet az ember az elsődleges szocializáció folyamatában tanulja meg. Addig, amíg a tanulók a nyelvre végeztével – egyébként sváb anyanyelvű – tanáraikkal egyetemben magyarra váltanak, addig nem beszélhetünk nyelvi szocializációról, legfeljebb nyelvtanításról. Mind Csolnokon, mind Véménden elhangzott védekezésékképp, hogy a gyerekek nyelvtudás nélkül kerülnek az iskolába – bár mind a két településen működik a nemzetiségi óvoda, ahol elviekben már meg kellene valamicskét tanulni németül –, valamint az az érv, hogy az iskolába sok nem német nemzetiségű gyermek is jár. Nagyon ritka az a család, ahol a ma iskolába kerülő gyerekek tudnak németül, erre Csolnokon egyetlen példát találtam, Véménden egyet sem. Viszont egyre többen kerülnek ki német egyetemekre, illetve választják ideiglenes vagy végső letelepedési helyüknek Németországot.

A kutatás során egyértelműen kiderült, hogy a vegyes házasságok jelentik ma a legnagyobb asszimiláló erőt.

„Az én osztályomból, akikkel együtt jártam, egy-két kivétellel, vegyesek a házasságok. De ha megnézem a férjem osztálytársait, ott is ugyanez a helyzet, a legtöbb vegyes házasság. Most ez így véletlen, hogy a férjem is falubeli, meg én is idetartozom, és hogy mind a ketten éppen ugyanahhoz a nemzetiséghez tartozunk, és ez végül is szerencsés. Tehát itt nem volt vita tárgya, hogy mi megbeszéltük, még mielőtt gyereket szerettünk volna, hogy mi igenis így fogunk velük beszélni. Tehát nem németül, nem magyarul, hanem ezt a tájszólást akarjuk nekik megtanítani. Németül megtanulhatsz az iskolában, magyarul úgyis megtanulja a közösségben, és akkor ez egy új, ez egy lehetőség, és a hangállománya rááll egy másfajta nyelvre.”

Ha a harmadik generációban mind a két fél német, és jól is beszélnek akár svábul, akár németül, a kommunikáció nyelve a magyar.

„A vegyes házasságnak tulajdonképpen az az eredménye, hogy az a gyerek már nem fogja továbbvinni a svábot. A dolognak a lényege, hogy

tudjanak svábul, mert akkor mitől sváb a sváb? Ez szerintem hozzátartozik. Tehát, hogy tudja a nyelvet is. Most sokan vannak, akik mondjuk eljárnak táncolni, zenélni stb., de már a nyelvet nem beszélik. Mert annak idején sok szülő azt mondta, sőt egy német tanárnő ismerősöm is azt mondta, neki nem áll a szájára, és ő a gyerekével magyarul beszél, pedig hát ő is sváb. És még csak a németet sem tanítja neki. Majd az iskolában megtanulja címmel. És én úgy gondolom, hogy ez valahol nagyon rossz, mert ez egy egész kicsi erőfeszítésbe kerülne, és a gyereknek egy olyan előnyt tudok adni, hogy ha nem is azt a nyelvet beszéli, de mégis a megértés szintjén, hogy amikor iskolába kerül, sokkal könnyebb helyzetben lesz.”

Mint már említettem, mindez felveti a svábság megmaradásának kérdését. Különösen azok érzik a nyelvi asszimiláció veszélyét, akik a svábság elidegeníthetetlen karakterisztikumának az anyanyelvet jelölik meg. Azt vetik fel, hogy ha kiveszik a nyelv, egy fontos integráló és kohéziós erő tűnik el, ami a csoport széteséséhez, felbomlásához, megszűnéséhez vezet. Az etnikai identitás reprezentációjában azonban ez a megtartó erő egyre kevésbé vagy már egyáltalán nem játszik szerepet. Az etnikai identitás nyelvi megjelenítése ma már csak az első generációra jellemző. A két település beszélő közösségei teljes mértékben kétnyelvűek; kommunikációs repertoárjukban anyanyelvi szintű ismeretekkel csak az első és a második generációban, bár nem egyenlő kompetenciával, egyszerre van jelen a sváb és a magyar. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy az idősek kihalásával mind a két településen egyre inkább a másodnyelv domináns kétnyelvűség kezdi jellemezni az első generáció tagjait is. A második generációra Véménden szinte egyértelműen, de Csolnokon is egyre gyorsabban terjedően a másodnyelv dominancia a jellemző; a harmadik generációban pedig ehhez semmi kétség sem fér. Nyelvi egységesítés, kodifikálás, köznyelvesítés, kiejtési normák és sztenderd írott változat hiányában mára képtelenné vált a megnövekedett kommunikációs igények kielégítésére. Az anyanyelvi dialektusok mára már az első generáció beszélőközösségének nyelvi igényeit sem szolgálják ki, és a további generációk számára sem áll arányban az igényekkel.

A kétnyelvűséget Csolnokon és Véménden is diglossziás viszony jellemzi, ahol, Dunabogdányhoz hasonlóan, a diglosszia a magyar és a sváb dialektus között áll fenn.⁶² Ez annak tulajdonítható, hogy az irodalmi németet, a „Hochdeutsch”-ot – ahol ezt a történelmi viszonyok

⁶² Ferguson 1975; Hymes 1975, 1979; Bindorffer 1997, 1998, 2001, 2005.

lehetővé tették – a németül is tudók az iskolai oktatás keretében idegen nyelvként tanulták.

A harmadik generációs fiatal szülők szembesültek azzal a szomorú ténnyel, hogy gyakorlatilag már nem beszélnek aktívan a *Mundartot*, de ha igen, akkor is többet és jobban beszélnek magyarul; a vernakuláris elv a sváb dialektus esetében nem érvényesíthető. A nyelv amúgy is korlátozott funkcióköreinek szűkülése napjainkban tovább folytatódik. Ennek ellenére most született gyermekeikből svábot szeretnének nevelni, ugyancsak függetlenül attól, hogy házastársuk sváb vagy magyar, és szeretnék, ha a *Mundartot* még beszélő szülei és nagyszülei svábul beszélnének az unokákkal. Ezzel a jelenséggel mind a két településen találkoztam.

Az asszimilációs veszélyre adott egyértelmű válaszok azok a disszimilációs és az etnikai identitás erősítéséhez kapcsolódó reakciók, amelyek mind a két településen tapasztalhatók; az eltűnés, illetve ezzel szemben a megmaradás, a túlélés kérdése napirenden van; a svábok teljes eltűnésének veszélyérzete egyre inkább jelentkezik realitásként minden generációban; a legidősebbek egyértelműen emellett foglaltak állást.

„Szerintem a svábok hosszú távon asszimilálódnak. Már alig van sváb–sváb házasság. A hagyományainkat, amíg lesznek még lelkes emberek, mint a F. E., akik mindent megtesznek. És továbbadják. De ki viszi majd tovább? Szerintem nagyon el fog tűnni. Én is próbálom megőrizni, a gyerekeknek továbbadni, de nem tudom, hogy hogyan fog alakulni” – festette fel a jövőképet nem egy idős véményi asszony. „Ha a gyerekeink, akik még hallják, látják tőlünk, átadnák a saját gyerekeiknek, akkor talán, de már ők sem tudnak svábul. Németül sem mindenki. Egyre kevesebbet énekelünk, egyre kevesebbet táncolunk, mi az az egy táncsoport...” – fejtette ki véleményét egy második generációs csolnoki.

„Amíg gyerek az ember, addig úgy érzi, kényszer ez a sok német. Én is úgy éreztem. Most azt mondom, hogy megérte. Csinálni kell, akár erőltetéssel is” – állította egy ugyancsak második generációs férfi Véményden.

„Ez a csapat, legalábbis a magja [a felnőtt tánckar] most már tizenégy éve együtt van. Sikerült mindenkibe ezt az érzést beleoltani, és már mindenütt megszülettek gyerekeik is, valakinek már föl is nőttek, és viszik tovább a táncot. Tehát ők már fogják ösztönözni a saját gyerekeiket arra, hogy menjenek, zenéljenek, táncoljanak” – reménykedett egy értelmiségi Csolnokon.

6. AZ ETNIKAI IDENTITÁS ÉS A NEMZETI IDENTITÁS ELEMEI

6.1. Az identitáskonstrukció elemkészlete

Az etnikai identitás konstrukciójában más német településeken végzett kutatások eredményeihez hasonlóan⁶³ a származás, a csoporttagság, névhasználat, az anyanyelv, a *Mundart* és a svábok tradicionális zenei és tánc kultúrája, a közösségi ünnepek, a németországi partnerkapcsolatok játszanak fontos szerepet. A nemzeti identitás elemeit a magyarországi születés és iskoláztatás, Magyarország mint geográfiai tér, lakóhely, valamint mint kulturális és közösségi tér és a nemzeti csoporttagságot kijelölő hazakeret és hazaszeretet jelentik.

6.2. Etnikai identitás

6.2.1. Származás, csoporttagság, névhasználat

Generációtól függetlenül mind a két településen nagyon fontos a származás és az etnikai csoporthoz való tartozás. A származás és a csoporttagság vállalása egyik településen sem generációfüggő. Mind Csolnokon, mind Véméden generációs hovatartozástól és attól függetlenül, hogy homogén vagy vegyes házasságból született-e, minden megkérdezett svábnak vallotta magát. Számos esettel találkoztam, ahol már a szülők is vegyes házasságokban születtek, s bár itt a származás meghatározása már régen nem egyértelmű, a gyerekek mégis svábnak vallják magukat. Ebben az esetben azonban a svábként való önbevallás sokkal inkább a csoporttagság vállalására, mint a származás biztonságára vagy a tradicionális anyanyelv tudására épül. Ezekben az esetekben a származás egyre inkább csak emlékké válik, emlékezés arra, hogy a nagyszülők még egyértelműn „tisztá” svábok voltak. A csoporttagság realitása és megélhetősége a névhasználatban jelenik meg, amely az anyanyelv után már a származástól is elvált.⁶³

Mint korábban említettem, a sváboknak szembesülniük kellett azal is, hogy ha az iskolából kikerülve, ahol államilag finanszírozottan folyik az etnikai identitás megőrzésére való nevelés, nem tesznek valamit, akkor a származás nem is mindig egyértelmű és biztos tudata az etnikai identitás megőrzésében, és továbbadásában nem lesz elég muníció a jövőre nézve. Ennek érdekében mind a két településen iskolán

⁶³ Bindorffer 2001.

⁶⁴ Bindorffer 2001.

kívül is – kultúrcsoportokban – folyik az identitásnevelés. Az identitás kultúrán keresztüli átadásában a fő szerepet a második generáció viszi, amihez Véménden a harmadik generációs GJU-tagok is jelentős mértékben hozzájárulnak.

6.2.2. *Tánc és zenei kultúra*

A 5. táblázatból kiderül, hogy mennyire fontos a kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődés. A statisztikai adatokat vizsgálva azt látjuk, hogy a nemzetiségi kultúrához való kötődés magasabb értéket mutat, mint a nemzetiségi önbevallások aránya és mint a csoport önképében megjelenő érték. Ez a jelenség úgy értelmezhető, hogy a kulturális hagyományok erősen kötnek, és érzelmi hatásuk alól nem tudják és nem is akarják kivonni magukat az érintettek. A 2001-es népszámlálás azt mutatja, hogy a kulturális hagyományokhoz való kötődés, a sváb kultúra iránt érzett vonzalom fontosabb lehet az emberek életében, mint a származás vagy az anyanyelv. Az ének, a zene és a tánc komoly identitáselemként vehető figyelembe; a kulturális hagyományok jelentik a legerősebb közösség-összetartó erőt (Bindorffer 2001).

6.2.2.1. *Csolnok*

Kulturális életük központjában, a Kossuth Lajos Művelődési Házban működnek a Német Nemzetiségi Kulturális Egyesület csoportjai: a fúvószenekar, a vegyes kórus és az ifjúsági táncsoport. Itt próbál a zeneiskola dzsesszbalett csoportja, és tartja összejöveteleit a Nyugdíjas Klub is. Az országos hírű Csolnoki Bányász Fúvószenekar, amely 150 éves múltra tekinthet vissza, létrejöttét 1860-ra teszik. 1958-ban a bányászzenekar tagjai között csupán két magyar nevet találunk. Számos szép eredménnyel dicsekedhet ma is, köztük egy nemzetközi 1. helyezéssel, melyet 1986-ban szerzett meg a németországi Werttingenben. Jelenlegi vezetője 1961 óta Fódi János karmester. Fódi kezei alól profi zenészek sora került ki. A zenekarban a csolnokiak mellett más környékbeli településekről is átjárnak zenélni a fiatalok. A fúvószenekar tagjaiból alakult a *Krigli Band*. A sváb zene mellett azonban a *Krigli Band* is mindenféle zenét játszik; a Sej, haj, Rozika mellett a rockzene is helyet kap a műsorukban. „Sok volt a falunapon az idegen, nem csolnoki. Átjöttek szórakozni, tűzijátékot nézni. Sajnos, az a helyzet, hogy az öregek estére már hazamentek, a fiatalok meg jobban szeretik ezt a beat zenét. A közönség óhaja, amit ki kell elégíteni.”

A Német Nemzetiségi Vegyes Kórus Kultúrcsoport néven alakult 1951-ben. Az alapítók Meixner József, Seregi József és Reichenbach Ferenc voltak. A csoport többször átalakult, megszűnt, majd legutóbb 1986-ban alakult újjá Selmeczi Józsefné kezdeményezésére; azóta folyamatosan működik; művészeti vezetője Fódi János. Elsősorban helyben gyűjtött német népdalokat adnak elő, és szintén sok eredményes fellépést mondhatnak magukénak. 2001. augusztus 30-án művészeti nívódíjjal tüntették ki a bányáskultúra hagyományainak ápolásáért. A kórus tagjai az első generációból kerülnek ki. A csolnoki népdalok mellett magyarul is énekelnek, s nem egyszer láttam, hogy könnyezik közben a szemük.

A kórus tagjai zömében 60 év felett vannak, és egészségi okokból egyre-másra esnek ki tagjaik. Az utánpótlás kérdése azonban nincs megoldva. Az általános iskolákban van ugyan énekkar, de a gyerekek, akik otthon már nem tanultak meg svábul, magyarosan ejtik ki a szavakat. „Meg fog halni minden, ha mi kihalunk. A nagykórusban a régiek közül 58 éves a legfiatalabb. Az emberek passzívak, nem érdekli őket a saját énekkaruk, zenei kultúrájuk. A falunapokon mindig fellépünk, de mindjárt megvan a megjegyzés: már megint azok! Unalmasak.”

A vegyes kórus mellett meg kell említenünk még a templomi kórust, és az egyre szebb eredményeket elérő *Wagenhoffer-kórust*, melynek Mayer Istvánné a vezetője. A Wagenhoffer-kórus Wagenhoffer János helyi pedagógus halálának 10. évfordulójára jött létre helyi értelmiségi lányokból, asszonyokból. Fellépéseiken nem viselnek népviseletet, és népdalok mellett kórusműveket is előadnak. Mindkét kórusnak problémái vannak a harmonikakísérettel. Bár „Csolnokon, ha kutyát dobsz, zenészt találsz” – mondják, nehezen találni jó harmonikást.

A Német Nemzetiségi Ifjúsági Tánccsoport 1990-ben alakult néhány lelkes fiatal kezdeményezésére. Céljük az 1951-ben elkezdett, majd megszakadt hagyomány újraélesztése és továbbvitele volt. Repertoárjukban főként helyi gyűjtésű táncok és motívumok szerepelnek, de más falvak táncait és koreografált táncokat is szívesen előadnak. 1999-ben a német nemzetiségi tánccsoportok országos fesztiválján bronz diplomát kaptak. A tánccsoport tagjai között szári, sárisápi, vörösvári, leányvári, esztergomi, sőt budapesti fiatalok is táncolnak. Mint megtudtam, vannak köztük „echte magyarok is”. A csoport vezetője Tafferner Ingrid. Az ifjúsági tánckar mellett két gyermektánccsoport is van. Az egyiket ugyancsak Tafferner Ingrid vezeti, és a Művelődési Házban próbálnak, a másik az általános iskolában működik. Szükséges az utánpótlás, mert a tánckarban nagy a fluktuáció. „Mi is

kiöregszünk, férjhez megyünk, jön a gyerek, és már nincs idő próbákra járni.”

Külön táncórákra egyre kevesebben járnak, mivel az általános iskolában is van tánc tanítás. Mivel sok gyerek már vegyes házasságban született, a kultúr csoportokban is megjelennek a „félsváb” és a magyar gyerekek. Bár a zöme csolnoki, a környező településekről is járnak különböző nemzetiségű gyerekek a csolnoki német nemzetiségű iskolába és a kultúr csoportokba.

A Nyugdijas Klub 1996-ban alakult, vezetője Janosek Istvánné. Ide a németek mellett kisebb létszámban magyarok is járnak. A Nyugdijas Klub is részt vesz a falu kulturális életében, anyanyelvükön színi előadásokat tartanak, amelyek darabjait Klinger József helyi lakos írja, akit mindenki úgy emleget: *Mundartautor*. Józsi bácsi jeleneteket ír, amelyeket nyugdíjas klubbeli társaival adnak elő. A Nyugdijas Klub tagjai évente kézimunka- és virágkiállítást rendeznek.

Az egyházi ünnepek és a búcsú megtartása (május 18–19.) mellett rendszeresen tartanak a falunappal egybekötött bált, ahol fellépnek a kultúr csoportok. Májusban a hagyományokat követve májuscímű állítanak. Augusztus 19-én utcabál van, megünneplik a bányászathoz kötődő ünnepeket, megemlékezést tartanak az ötvenes évek kényszer-munkatáboráról. Ha nem is minden évben, de szerveznek szüreti felvonulást és bált, Erzsébet–Katalin-napi bált, karácsonyi hangversenyt, közös szilvesztert. December 4-én, Borbála napján emléktáblát koszorúznak. A falunappal egybekötve a Nyugdijas Klub kiállításokat rendez, ahol bemutatják a népviseletüket. Gyakoriak a kórus- és tánc-találkozók, amikor más települések csoportjait látják vendégül, vagy utaznak a kultúr csoportok más településekre.

Az általános iskolában karácsonykor a gyerekek koncertet adnak németül. Szenteste betlehemes játékot adnak elő a templomban, a Wagenhoffer-kórus pedig az éjféltől mise előtt német énekeket énekel. „A hetvenes években nem volt más, csak az úttörődalok. A német dalok éneklése csak jóval később kezdődött. A jettingeniek⁶⁵ is segítettek ebben. Az egyik kolléganő hozott haza német dalokat. Óriási sikere volt a gyerekeknek.”

A települési Bányász Művelődési Házban működik a Bányász Klub és a Bányatörténeti Múzeum. Szeptember elején a klub és a Bányász Szakszervezeti Szövetség Csolnoki Nyugdijas Alapszervezete bányásznap rendezvényt tart. Ezenkívül Csolnokon van egy Helytörténeti Gyűjtemény is.

⁶⁵ Jettingen az egyik testvérváros. Lásd a következő fejezetet.

6.2.2.2. Véménd

Véménden hallottam egyik interjúpartneremtől, hogy „a hétköznapi életből eltűnt a sváb, csak a kulturális rendezvényeken erősítjük a hovatartozást”. Kétségtelen, hogy ez országos jelenség, de az átalakult, modernizált életben a nemzetiségi kultúra ápolása jelenti az identitásőrzés egyik nagyon fontos területét. Véménden is működik tánckar, zenekar és vegyes kórus, bár itt nem tömörültek egyetlen egyesületbe.

A tánckar utánpótlása az általános iskola tanulóiból kerül ki, mintegy húszan vannak. Elsősorban lányok járnak, kevés a fiú, ahogy Csolnokon is. Az ok: sokkal inkább szeretnek focizni. „T. nem is jönne, ha ott-honról nem noszogatnák” – pletykálnak a lányok. Próba előtt beszélgetünk. Kiderül, hogy a németórát összesen egy kislány szereti, egy másik szerint „az egész túl van erőltetve”, és inkább angolul szeretnének tanulni. A gyerekek a próbákat kevésbé élvezik, de a fellépéseken aratott sikerekre és a versenygyőzelmekre nagyon büszkék.⁶⁶ Köztük is vannak magyarok, de itt sem tesz senki különbséget.

A 20–28 év közötti fiatalokat tömörítő ifjúsági tánccsoport hétvégeken próbál, mert hét közben nincs mindenki a faluban. A tánccsoport összetétel kisebb-nagyobb szünetekkel állandó változásban van. „Ha lányok férjhez mennek, elköltöznek” – panaszkodik Horváth Etele, aki ezt a csoportot is vezeti. Ezek a fiatalok nagyon szeretnek táncolni, élvezik, amit csinálnak. A harmonikazenét Poller József, aki egyben a falu kántora, és a fia szolgáltatja mind a két csoportnak. Az ifjúsági tánckar próbája után élénk társasági élet folyik az iskola tornatermében. Véménden nincs diszkó, a mozit bérbe adták, van ugyan két kocsmá, de oda a tánckaros fiatalok nem szeretnek járni. „Mit lehet itt ezen kívül csinálni? A falu dögunalom” – mondja egyikük, de azért el nem költözne Véméndről. A hagyományőrzés egy csoportba hozza össze a fiatalokat, és ha nem is hangsúlyozzák azt, hogy ők németek – a mostani csoport tagjai mind svábok, és tudnak is svábul –, az összetartozás-tudat átélése mindenképpen megerősíti identitásukat. A tánccsoportok vezetője a szomszéd faluból, a magyarok lakta Szebényből nőszült Véméndre, és nagyon sokat tesz a hagyományok megőrzése és a csoport összetartozása érdekében.

Véménden, mint minden sváb faluban, hagyományai vannak a hangszeres zenélésnek. „Régen a zenét a családban tanultuk” – mesélték az öregek. A háború a zenélés folytonosságát nem tudta megtörni. Az egyik leghíresebb zenekar vezetője, a 87 éves Brannbauer Gáspár az

⁶⁶ 2005-ben Horváth Etele általános iskolai tánckara nyerte meg a Solymáron rendezett országos versenyt.

egész életét végigzenélte, „még a székelyeknek is játszottunk” – mondta nem kis büszkeséggel.

A vémeédi fúvószenekar Gász Mihály karnagy vezetése alatt lett országos híré. A vémeédiek azt tartják, hogy „egész Véménd Gász Mihálytól tanult zenélni”. A zenekar, vezetőjével ifj. Hahn Jánossal együtt, csupa fiatalból áll, akik mélységesen tisztelik elődeiket. Minden év nyarán, július vége felé, a fiatalok meghívják és megvendégelik az idős zenészeket. Ezen a „pincebulin” fiatalok és öregek igazi örömenét játszanak. Az öregek a zenét még otthon, a családban tanulták. „De mi legalább pénzt csináltunk belőle! Mi pénzért játszottunk! A házam, a kocsim a zenélésből jött össze. Mi a bálókra csak zenélni jártunk, nem táncolni. De még a székelyeknek is húztuk, azok is hívtak. De ezek most ingyen fújnak, de meddig?” – vetette fel egy idős zenész. Kétségtelen, a jelenlegi zenekar kedvtelésből játszik együtt, pénzt ezért senki sem kap. Mégis együtt vannak, és senki sem mulasztaná el a pénteki próbát.

A vémeédi énekkar 1952-ben Adalbert Pillinger vezetésével újjáalakult, majd Mandulás János és Zimmer József vezette. Az utánpótlás hiánya miatt a kórus a nyolcvanas években hanyatlásnak indult, amikor 1985-ben a Falk házaspárnak köszönhetően Zimmer József vezetésével újjászerveződött. Zimmer karnagy halála után a kórus vezetését Emmert József vette át. A kórus tagjai a település elitjéhez tartoznak, és szoros baráti kört alkotnak. Többségében a második generációt képviselik. Népdalok mellett többszólamú kórusműveket is énekelnek, és komoly művészi eredményeket értek el német nyelvű többszólamú dalaikkal. A próbák szünetében azonban magyarul folyik a szó, bár kétségtelen, hogy egy-egy sváb mondat is becsúszik. A kórusban házastársaként székelyek is énekelnek, őket teljes mértékben befogadták. Ezenkívül meg kell még említeni az 1989-ben alakult és nagyon népszerű *Véméendi Quartettet* és a Nyugdijas kórust is.

A szokások jelentős része azonban menthetetlenül kiveszett. Amikor rákérdezek, hogy mikor volt az igazi utolsó sváb lagzi a faluban, mindenki a színpadra állított és díjat nyert előadást említi meg. A szokások őrzésének egy másik mozgatója mindenképpen a minősítések megszerzése, díjak elnyerése. „Versenyfolklor” – ahogy egyik beszélgetőpartnerem megjegyezte. Kétségtelen, hogy a hagyományok felvontak a színpadra, és szabadidős tevékenységgé váltak. Mindazonáltal funkciójuk van. Ez az utolsó szalmaszál, amelybe még kapaszkodni lehet, ami összeköt a már nagyon is távolivá vált múlttal. Bál már nincs, mert az öregek nem mennének el: „mi már nem vagyunk odavalók, fáradtak vagyunk”, hallottam többektől, fiatalok pedig alig vannak. „Svábbált pedig nem is lehetne tartani, mert a soknemzetiségű falu nem sváb lakói állítólag nem vennék jó néven.”

A hagyományörzés és az összefogás szép példája, hogy a Német Kisebbségi Önkormányzat megvette a falu legszebb, ám igen romos állapotban levő házát, és saját erőből nekilátott felújításának egy Nemzetiségi Múzeum számára. A svábok felajánlottak egy-egy szobát a helybéli székelyeknek és felvidékieknek is, akik szintén beszálltak a munkálatokba.

6.2.3. Testvérvárosi kapcsolatok német településekkel

A németországi partnerkapcsolatok ugyancsak fontos identitáserősítő tényezők. Az identitásnevelés fontos eleme a nyelvtanítás és a kultúr-csoportokban való részvétel mellett a testvérvárosok meglátogatása, amely talán a leginkább megerősítő tényező. A partnerkapcsolatok azonban a gyerekek mellett a felnőttek számára is fontos azonosulási lehetőséget jelentenek. Mind a két faluban rendszeresek a találkozók, vendégjárások, Véménden a *Treffenek*, amikor a kitelepítettek találkoznak egymással.

6.2.3.1. Csolnok

Az első partnerkapcsolati szerződését Csolnok 1992-ben kötötte a bajorországi Jettingen-Scheppach településsel. A kapcsolat gyökerei még a rendszerváltozás előtti időkre nyúlnak vissza.

A jettingeni zenekar egyik lelkes tagja, Michael Vogel és a csolnoki zenekar vezetője, Földi János barátsága révén a csolnoki Bányász Fúvószenekart 1986-ban meghívták Németországba. Így került sor az első találkozásra, és kezdődött el a két zenekar között a barátság. Ez később sportolókra, iskolásokra, majd az akkori tanács vezetőire is kiterjedő kapcsolattá alakult, élővé azonban csak a rendszerváltás után vált. A partnerkapcsolat a szerződés aláírása után kiteljesedett, bekapcsolódtak a kulturális és sportegyesületek, az iskolák, illetve több személyes barátság is létrejött.

A második partnerszerződés megkötésére 1998-ban ugyancsak Csolnokon került sor, ezúttal a baden-württembergi Ubstadt-Weiher településsel. A kapcsolat felvételét Ubstadt-Weiher önkormányzatának néhány tagja – közülük is legfőképpen Franz Fischer – szorgalmazta, az ott és a város környékén élő kitelepített „svábok” kezdeményezésére. Azóta éves, kétéves rendszerességgel látogatják meg egymást a zenekarok, a testvértelépülések sportolói, iskolái között is rendszeres a cserelátogatás.

6.2.3.2. *Véménd*

Véméndnek hivatalosan aláírt testvérvárosi szerződése nincs. Ennek ellenére igen élénk kapcsolatot tart fenn több német településsel is. A vémeëndieket a baden-württembergi Mietingen környékére telepítették ki; a kapcsolatfelvétel ötlete a kitelepített németek Véménden tartott *Treffenje*, találkozója kapcsán jött létre. A másik település az ugyancsak baden-württembergi Herrlingen.

A közös zenei kultúra erős kapcsolatot jelent a németországi településekkel. Fúvószenekarok és más kulturális egyesületeik minden évben meglátogatják egymást.

Fontos németországi kapcsolatot jelent Hamburg is, ahonnan a második világháborúban Hamburg bombázása elől idemenekített iskolások, ma már idős emberek, találtak Véménden ideiglenesen otthonra.

6.2.4. *Identitásnevelés – nemzetiségi oktatás, nyelvtanulás és hagyományőrzés*

Bármennyire is a svábok létszámának csökkenését mutatják a statisztikák, bármennyire is valós a teljes asszimilációtól való félelem az egyéni megnyilatkozások szintjén, a kisebbség csoportként a túlélésért küzd. Az etnikai identitásba való belenevelődés az elsődleges családi szocializáció során, nem utolsósorban a nyelvi asszimiláció miatt, illetve a modernizáció hatására töredezetté vált, illetve megszakadt. Az identitásnevelést a nyelvtanítással együtt különböző intézmények, mint az óvoda, iskola, zeneiskola, kulturális csoportok, GJU, Német Kisebbségi Önkormányzatok, vették át.

6.2.4.1. *Csolnok*

Az identitásnevelés a nemzetiségi óvodában kezdődik, majd az általános iskolában folytatódik. Csolnokon két óvoda működik összesen 123 gyerekekkel. 2004-ben az óvodában összesen három gyerek értett valamennyit svábul, bár a becslés szerint a gyerekek 80%-a sváb abban az értelemben, hogy legalább a nagyszülők közül az egyik az. Egyre kevesebb azonban a mindkét részcsoportból sváb családban született gyermek, de a szülők a nyelvtanulás miatt kérik a nemzetiségi óvodát. Az óvodákban a német nyelv játékos oktatása folyik. Az általános iskolában a nemzetiségi nyelvtanításban és az identitásnevelésben minden olyan tanuló

részt vesz, akit szülei ide írtak be – és vonatkozik ez az egyre növekvő nem német származású gyerekekre is.

A falu települési önkormányzata az elmúlt két ciklusban kisebbségi önkormányzattá nyilvánította magát. A nemzetiségi hovatartozást a faluban azonban nem csak a települési önkormányzat átalakulása jelzi. Csolnok különös gondot fordít a nemzetiségi nyelvoktatásra és identitásnevelésre. „Gyermekeink magas színvonalú németoktatásban részesülnek az óvodás kortól kezdve, kulturális életünk gyökerei ebből is táplálkoznak” – mondja Bérces József polgármester. „Oktatásukról óvodánk, általános iskolánk és zeneiskolánk elhivatott, jól képzett pedagógusai gondoskodnak, természetesen nagy hangsúlyt fektetve a német nemzetiségi hagyományokra és a német nyelvre.”

Csolnokon az általános iskolai oktatás két épületben folyik; a faluban és a Rákóczi-telepen 302 gyerek tanul. A gyermekek jelentős része már vegyes házasságokból született, otthonról nem hozza sem a nyelvet, sem a nemzetiségi kultúrát. A hagyományőrzés, az otthoni gyűjtés ezért fontos szempont, a nemzetiségi oktatás része. Az iskola folyosóján vitrinben német használati tárgyak, viseletek láthatók. A gyerekek itt ismerkednek meg dédszüleik, nagyszüleik kultúrájával, szokásaival, itt tanulják meg, mit jelent svábnak lenni.

„Eljönnek az idős néni, elmondják a gyerekeknek, hogy hogyan volt régen. Sajnos magyarul. Farsangra sütünk fánkot. Halas néni viseletben jött, a gyerekek megtanulták, hogyan kell a viseletet felvenni, hogyan kell kezelni a ruhákat, megtanultak kontyot kötni” – mesélik az iskolában. „Az óvodai, iskolai nyelvoktatás során a gyerekek megtanulnak németül, ma már mondhatjuk, hogy mindegyik, de a sváb nyelv megmaradásához ez nem elég. Otthonról a gyerekek már nem hozzák a svábot, a nyelvátadás megállt” – panaszkodott ugyanakkor egy tanárnő. Ezért az iskola német tanárai, akik kivétel nélkül mind csolnokiak, a német nyelvórákon igyekeznek a sváb dialektust is megismertetni a gyerekekkel.

Az iskolában hat némettanár heti öt órában tanítja a gyerekeket németre. Tudásukat az iskola német nyelvű színjátszó csoportjában kamatoztathatják. Ezen kívül német szakkört is szerveznek a továbbtanulni vágyók számára. Innen a gyerekek a vörösvári, a csepeli német gimnáziumba vagy Dorogra, Esztergomba mennek továbbtanulni. „Az iskola kéttannyelvű volt. Amikor kijött az a rendelet, hogy csak szakos tanár taníthatja a szaktárgyakat, akkor visszaminősítettük magunkat, mert nem tudtuk megoldani, hogy a földrajzot, matekot, biológiát szakos tanár tanítsa németül. Egyszerűen nem kaptunk ilyen kollégát” – panaszkodott az egyik tanár.

6.2.4.2. Véménd

A vémeédi óvodába 2004 őszén 67 gyerek járt; köztük 6 származott mindkét szülői ágról sváb családból, és egyetlen gyermek akadt, aki értett valamit svábul. Vegyes házasságból 15, magyar családból 28, roma családból 20 gyermek származott. Annak ellenére, hogy fontos a német kisebbségi tudat és lét, a kisebbségi identitásra való nevelés, a származást a gyermekek személyiségi jogaira való hivatkozással sehol sem szabad megjelölni, számon tartani. Figyelembe venni csak azt a nyilatkozatot lehet, amit a szülők aláírnak, hogy igénylik vagy se a német nemzetiségi óvodát; minden idejárom gyermek szülei igényelték.

Az általános iskolában egy ideig két nyelven folyt az oktatás. A történelmet, a földrajzot és az éneket németül oktatták. „Az a helyzet, hogy amit németül is tanultak, abból kevesebbet és kevesebbet tudtak” – állította egy szülő. Problémát okozott, hogy a földrajz magyar és német részét nem tudták szinkronba hozni, mert mind a kettőt más tanította, és ez nehézséget okozott a gyerekeknek.⁶⁷ 1998-ban, amikor rendelet született arról, hogy kétnyelvű oktatás esetén a tantárgyak 51%-át németül kell tanítani, a korábbi 32%-hoz viszonyítva, ez valóban soknak bizonyult. Jelenleg az iskolában nemzetiségi nyelvoktatás folyik.⁶⁸ A szülők, nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül, igénylik, és örülnek, hogy gyerekük legalább németül jól megtanul. Az első öt osztályban naponta van németóra, 6–8. osztályban 5+3 órában folyik a nyelvoktatás, illetve az identitásnevelés, azaz az 5 német óra mellett egy földrajz, egy történelem- és egy énekóra folyik németül.⁶⁹ A német nyelvű népismeret óra anyaga részben beépül a német órák anyagába, részint a helyi hagyományokkal ismerteti meg a tanulókat. Az iskola folyosóin, a tantermekben a régi sváb mindennapok tárgyi világa jelenik meg. Az identitásnevelés keretében a gyerekek megtanulják a magyarországi németek történetét, tanulnak helytörténetet, felelevenítik a szokásokat, összegyűjtik a nagyszülők fiatalkorának szokásait. Az iskolában tanulják meg, hogyan díszítették valamikor a karácsonyfát cénára fűzött pattogattott kukoricával, szakkörökön tanulják meg, hogyan kell kuglófot sütni.

A vémeédi általános iskolában napjainkban nemzetiségi ismeretekkel kiegészítve bővített nyelvoktatás folyik. Az alsó tagozatban heti öt

⁶⁷ A szinkron azért is lehetetlen volt, mivel magyarul két, németül csak egy földrajzórát tartottak. A német földrajzórán az egyik pedagógus szerint szókinésbővítés folyt, tehát nem helytálló a szülői megjegyzés.

⁶⁸ A kétnyelvű oktatásformát bővített nyelvoktatásnak nevezték, ez változott mára nemzetiségi nyelvoktatásra.

⁶⁹ Véméden elegendő jelentkező esetén a 7–8. osztályban lehetőség van fakultatív német földrajz és német történelem oktatására is.

órában tanulják a német nyelvet, ehhez jön felső tagozatban 3 óra identitásnevelés. „Aki bizony nemzetiségi osztályba megy, annak végig kell hallgatnia a kitelepítést is, akkor is, ha nem német, hanem mondjuk székely”, de a kiváló minőségű német nyelvoktatás mellett ezt egyetlen szülő sem bánja. A gyerekek esetenként azonban sokkal jobban szeretnék angol nyelvet tanulni, és van olyan sváb gyerek, akik szerint „ez az egész túl van forszírozva”.

A továbbtanulók azonban szinte mind olyan középiskolát választanak Mohácson vagy Pécsett, ahol folytatják a német nyelv tanulását, illetve nemzetiségi gimnáziumban tanulnak tovább.

A tanulólétszám Véménden is évről évre csökken. Az iskolának 2002/2003-as tanévben 166 tanulója volt, a 2003/2004-es tanévre pedig 20 elsős iratkozott be.⁷⁰

A hagyományokat tehát őrzik, ápolják, de mindennapjaikba a tradicionális sváb szokások már egyáltalán nem illeszthetők bele. Megkérdeztem 16–18 éveseket, hogy mi a véleményük, mire emlékeznek az iskolában hallottakról, élnének-e úgy, ahogy nagyszüleik, és dolgoznának-e annyit. Az első reakció a barátságos nevetés volt. Aktív emlékezetük nem tárolta a tanultak többségét, de hívószavakra felrémlettek a falutörténet egyes elemei. Ezek a fiatalok azonban már nem szeretnék bőszyoknyában járni, nem szeretnék olyan önkizsákmányoló életet élni, mint tették azt nagyszüleik.

A vémeédi szülők azonban nagyon nagyra értékelik azt, amit a gyerekek az iskolában kapnak. „Sokat köszönhetünk az itteni német tanároknak. Az unokám már csak negyedig sváb, mégis azt mondja, hogy ő sváb akar lenni. Hát lehet ennél nagyobb sikert elérni?” – mondta egy első generációs értelmiségi.

Véménd kulturális életében fontos szerepet játszik a Jordán Gábor vezette országosan ismert, GJU.⁷¹ A vémeédi csoportról, mint jó és követendő példáról, gyakran ír a *Neue Zeitung*. Tagjainak egy része nem lakik a faluban, legfeljebb csak hétfvégén jár haza. „Hétfvégi GJU” – mondta róluk valaki. A GJU jelenlegi vezetői azonban igen sokat tesznek a felnövekvők identitásneveléséért. Rendszeresen tartanak foglalkozásokat a GJU-házban, táborokat, találkozókat szerveznek, közösen kirándulnak, színdarabot adnak elő *Mundart*ban; igyekeznek részt venni a falu kulturális életében. A GJU a baráti kapcsolathálóra épül, amely Bozsokra is kiterjed. Tagjaik között van félsváb és magyar, alig néhányuk beszél aktívan svábul, s bár sokan értenek, egymás közti

⁷⁰ Fekedről és Szébenyből is ide járnak át a gyerekek, ahol az első két osztályban összевontan tanulnak, és nincs felső tagozat.

⁷¹ Gesellschaft Junger Ungarndeutschen (Magyarországi Ifjú Németek Társasága).

kommunikációjuk nyelve magyar. A törzsgárdát huszoneves fiatalok alkotják. „Mi már a második generáció vagyunk. Lassan mi is kiregyszünk. Eddig négy GJU-lagzink volt, jövőre is lesz kettő. De aztán jönnek a gyerekek, és egyre kevésbé érünk rá. Most azon dolgozunk, hogy kineveljük az utánpótlást, ezért tartunk gyerektábort az általános iskolásoknak. Elég nagy az érdeklődés” – lelkesedett egy GJU-tag. „A GJU egy baráti társaság. De hogy mi a sváb e mögött, az kérdéses” – állapította meg egy középgenerációs asszony. „Persze a táncsoportban, a zenekarban és az énekkarban is vannak magyarok” – tette hozzá. „Én a baráti kör miatt járok a GJU-ba. J. G. és T. J. nagyon jól összefogja a baráti köröket a hagyományápolás érdekében. Színdarabokat rendezünk, csinálunk véméndi nemzetiségi napot, bált rendezünk, tartunk salzkippel versenyt, gyerektáborokat, hogy összetartsuk a sváb fiatalokat” – mesélte egy másik GJU-tag. Egy középgenerációs interjúalanyom mesélte: „A GJU-ban sokat svábolnak a maguk módján. Ezért mondta az én fiam is, hogy anyu, tanítsd meg nekem is a véméndi sváb dialektust.”

A jövőt illetően azonban nem mindenki ennyire optimista: „Cirka 33 fő a GJU, ebből tizenöten laknak itt, a többiek hétvégén jönnek csak haza. Kábé húszan vagyunk aktívak, a többiek csapódnak, ha buli van, mert menni lehet valahova. Ha havonta egyszer össze tudunk jönni, az már jó. Karácsony, focikupa, nemzetiségi nap, amit mi rendezünk, ilyenkor együtt vagyunk, de részt veszünk a halászléfőző versenyen is. A majálist is mi szerveztük. Szeretnénk spinnstubét is szervezni. De lassan elindul a lavina. Mindannyian érezzük az átalakulást. Ezért kell gyorsan fiatalítani, ha nem akarjuk, hogy a GJU megszűnjön.”

A GJU nagyon sokat tesz azért, hogy a fiatalokat valamennyire a településhez kösse; ha területileg ez nem is megy, legalább lelkiekben. Emellett nem elhanyagolható az az erős, a lokalitásból táplálkozó sváb tudat, amely ezeket a fiatalokat jellemzi. Aki nem tud svábul, az sajnálja, és irigyli, hogy J. és É. „cváncigolnak”. Vannak köztük, akik soha, semmilyen körülmények között nem mondanák magukat magyarnak; ez is egy túlélési stratégia. „Véméndről menekülnek a fiatalok. Mi ezt meg szeretnénk állítani. Meg akarjuk tartani a fiatalokat. Kevés a tisztá német már, a GJU-ban sem mindenki az. De ilyen alapon mi nem válogatunk” – foglalta össze röviden a fő célt egy beszélgetőpartnerem.

6.3. Nemzeti identitás

Mivel a svábok a szocializmus évei alatt etnikai mivoltukban elnyomottnak érezték magukat, a rendszerváltás utáni felszabadult etnikai identitás fontosabb számukra, mint a magyar nemzethez való tartozás,

bár nem tagadják meg azt. A nemzethez való tartozás azonban gyakran keveredik össze az állam és a haza fogalmával. A nemzetet Magyarország földrajzi határaival azonosítják, illetve a magyar állammal, amelynek polgárai. Ebben az értelemben a svábok az államalkotó nemzet tagjainak tekintik magukat, és nem osztják a kulturális nemzet ideológiáját; a Dunabogdányban tapasztaltakhoz hasonlóan mind a nemzethez tartozás, mind a magyarságuk megítélésében az államnemzeti koncepció érvényesül. A magyar kultúrnemzeti koncepció értelmében nem lehetnének a nemzet tagjai; származásuk és kultúrájuk egy része nem nemzeti, hanem etnikai dimenzióban jelenik meg.

„Én nem mondhatom magamról, hogy magyar vagyok, amikor az apukám és az anyukám is sváb.”⁷² A természetes identitás szintjén az első, spontán reakciókban nem jelenik meg a többségi magyarokhoz való tartozás tudata, de azt sem érzik, hogy a német nemzethez tartoznának. Hangsúlyt kap Véménden és Csolnokon is az, hogy „mi magyarországi németek vagyunk”.

Tehát Csepeli (1992) nemzeti identitástipológiáját tekintve a *Gemeinschaft* típusú sváb közösség tagjainak Csolnokon és Véménden is *Gesellschaft* típusú nemzeti identitása van. A magyarokétól eltérő származás – még a vegyes házasságokból születettek esetében is – az etnikai csoporttagság preferenciáját teremti meg. Az önmeghatározás: magyarországi német vagy sváb, a származásra és az elsődleges csoporttagságra egyaránt utal.

Mivel tehát az elsődleges referenciacsoport a saját etnikai közösség, a vizsgált két község minden generációjában svábok szuperior identitása nem a nemzeti, hanem az erősen tudatosított etnikai identitás,⁷³ amely viszont Dunabogdánnyal ellentétben a falu határában sem Csolnokon, sem Véménden nem ér véget.⁷⁴

A magyar állampolgárság, a magyarországi születési hely és a lakhely, a hazaszeretet, az állami és a nemzeti szimbólumok, valamint a magyar társadalmi-politikai és gazdasági mező az, ami Magyarországhoz kapcsolja a svábokat. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a primer

⁷² Interjúalanyom apját, anyját kitelepítették, de visszaszöktek Magyarországra.

⁷³ A nemzeti identitás a társadalmi létet konstituáló identitáskonstrukción belül csupán az identifikációs készlet egy részét jelenti; van, aki számára elsődleges és szuperior identitás (Hobsbawm 1990, 11).

⁷⁴ Figyelembe kell vennünk ennél a megállapításnál két tény. Elsősorban azt, hogy Dunabogdány közvetlen közelében csak Visegrádon élték kis számban más nyelvjárást beszélő svábok, akikkel a közvetítő nyelv a magyar volt. Csolnok és Véménd viszont német falvak karéjában helyezkedik el. A területi elhelyezkedés is szerepet játszik tehát az etnikai identitás falun kívüli reprezentálásában. Másodsorban a dunabogdányi kutatás idején (1993–1996) még más kisebbségpolitikai térben szerveződött az etnikai identitás reprezentálhatósága.

etnikai identitás mellett, amit a svábok fiatalabb nemzedékei korántsem az elsődleges, hanem a másodlagos szocializáció során sajátítottak el, az ugyancsak a másodlagos szocializációs folyamatban elsajátított nemzeti identitás háttérbe szorul.

A haza kérdése különösen a kitelepítést, illetve visszaszökést megelőlt legidősebbek számára releváns. Ennek megnyilvánulásai a következő kijelentések:

„Hát hogyan szeretnénk itt élni! Miért akarnánk innen elmenni? Ez a mi hazánk. Még ha magyar, akkor is. Magyar a haza, és magyar állampolgár, és német anyanyelv.” „Ahol az ember születik, ahol leéli az életét, ott a hazája.”

„Mi itt akarunk svábok lenni” – mondta egy asszony. Ez egyértelmű utalás arra, hogy szülőföldjüket nem kívánják elhagyni, és Magyarországot tekintik a hazájuknak.

Amikor Magyarország külföld előtt jelenik meg, magyar állampolgárokként egyértelműen büszkéek hazájukra, a magyarok teljesítményeire akár a kultúra, a tudomány vagy a sport területén.

„Tudod mi a himnuszrend? Magyar himnusz, bányászhimnusz, a magyarországi németek himnusza és utána csak a német” – mondta egy második generációs értelmiségi Csolnokon.

A KETTŐS IDENTITÁS TERMÉSZETE – ÖSSZEFOGLALÓ GONDOLATOK

Eltérően a dunabogdányi eredményektől, mind a két településen minden megkérdezett egyértelműen svábnak vallotta magát. Ez a határ azonban már a származásban sem jelentett merev határokat, mivel már a második generációban is jócskán találkozhatunk vegyes házasságból születettekkel. A harmadik generáció felé közeledve egyre gyakrabban hallható a sváb helyett a német meghatározás. Ennek ellenére a csoporttagság kérdésében még a vegyes házasságból születettek is inkább a svábokhoz, azaz, egyre inkább elterjedő szóhasználatuk szerint a németekhez sorolják magukat, ahol a magyarországi jelző már nem minden esetben hangzik el. A származástudat megerősödését a népszámlálási adatok is igazolják. Abban a helyzetben, amikor a *Mundart*, továbbá a szokások jelentős része kihal, vagy csak mint megőrzendő, színpadra állítandó érték tételeződik, amikor reflexnyelvvé a magyar nyelv válik, a származástudatra való emlékezésből és a csoporttagság, a belső kohézió erősítéséből lehet a túléléshez erőt meríteni. A német irodalmi nyelv, az etnikai kultúra, a népismeret iskolai oktatása, az a képzet, hogy a *Hochdeutsch*ban anyanyelvüket tanulják újra, a Németországgal ápoltnak intenzív testvérvárosi és egyéni kapcsolatok a belső ko-

héziót táplálják. Ez a Németországból, mint eredeti anyaországból érkező – akár szimbolikus, akár tényleges – támogatás németiségükben erősíti meg ennek a kisebbségnek a tagjait. Ugyanakkor ez egy másfajta összetartozás-tudatot is generál, nevezetesen a Németországhoz való tartozást. Ez a származási összetartozás-tudat azonban még nem terjed ki a német nemzethez mint politikai egységhez való tartozásra, még nem gyengíti a kettős identitás magyar nemzeti dimenzióját. Ha azonban meghallgatjuk a német zenekarok újabban kiadott CD-it, a magyarországi sváb zene mellett egyre gyakrabban hallhatók a német és osztrák dal- és zenekultúra kincsei. A tradicionális kultúra megőrzése nagyon fontos, de tartalékai a túléléshez kevésnek bizonyulnak. Ezért a megújuláshoz a svábok a németországi kultúrához folyamodnak, ami jelen pillanatban még a sváb etnikai identitást erősíti, de nem kizárt, hogy a *Hochdeutsch* elsajátításával és az egyre erősödő, de az egyelőre még csak szituatív és csak érzelmi dimenzióban megjelenő összetartozás-tudattal együtt a német identitás felé fogja a jövőben megnyitni az utat. A svábok politikai és társadalmi értelemben továbbra is Magyarországhoz kötődnek, továbbra is ebben az országban vannak otthon, ez a hazájuk, amelyet nem szándékoznak elhagyni. Az együttes élmény, az egy hazában őket is ugyanúgy érintő magyarokéval közös sors, az egymáshoz egyre inkább közeledő habitusok, reagálásmódok, a közös kultúra, a mindennapi élet közös gondjai, félelmei, örömei, perspektívái, vagy éppen az élet kilátástalansága, viccei, babonái, a közvélemény még mindig erősebb kötőszálakat jelentenek a németországi származástudatnál.

A kettős identitás szép példája az alábbi, egy harmadik generációs csolnoki értelmiségivel készített interjúrészlet:

– *Mikor mondanád magadról azt, hogy sváb vagy, és mikor, hogy magyar vagy?*

– *Sváb, hogyha a nemzetiséget kérded. De Magyarországon lakom, és magyar hazámat én nagyon szeretem, sohasem fordulnék ellene. Szóval azt soha nem mondanám, hogy magyar vagyok, mert sváb vagyok, azt viszont igen, hogy Magyarország a hazám, mert azt én nagyon szeretem.*

Ugyanez a jelenség Véménden is tapasztalható. Végezetül álljon itt egy részlet egy véménci harmadik generációs értelmiségivel készült interjúból a nemzethez, nemzetiséghez való tartozásról:

– *Minek tartod magad?*

– *Német vagyok, de Magyarországon.*

– *Érzel valamit, ha meghallod a magyar himnuszt?*

– *Hát könnyezek, az biztos.*

– *Miért?*

– *Hát mert magyar, azért. Hát mert magyarok vagyunk, azért.*

- *De most mondtad, hogy német vagy.*
- *De magyar is.*
- *Akkor ez most hogy van? Német is vagy, magyar is vagy?*
- *Igen, német nemzetiségű vagyok, de a magyar nemzethez tartozom. A nemzetiség és a nemzet nem azonos! De nem zárják ki egymást.*
- *Biztos jól értem, a magyar nemzet tagjának érzed magad?*
- *Abszolút. Abszolút a magyar nemzethez.*
- *Hol válik el a nemzetiség és a nemzet? Gondolkodtál már ezen?*
- *Hát végül is talán ott, hogy itt élünk. Akik itt élnek, azok mind magyarok. Itt vagyunk otthon, és nem akarunk elmenni. Különös egy dolog ez.*
- *Mennyiben érzed magad magyarnak?*
- *Hát tán annyiban, hogy itt élek, és nekem fontos az, hogy mi történik az országban, és hogy Magyarországot külföldön hogy ítélik meg. Nekem például az fáj, hogy ha valami rosszat mondanak rá. Tehát attól függetlenül, hogy német vagyok, Magyarországra nekem senki se mondjon rosszat. Most teszem föl, nem szoktam focit nézni, de ha focit néznék, vagy bármilyen sporteseményt, akkor nekem az lenne a fontos, hogy a magyar nyerjen. Ha németekkel, akkor is magyar legyen az első, mert azért az én hazámban van.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bajtai Zsigmond 1999. *Véménd története 1998-ig képekkel*. Véménd.
- Barakonyiné Winiczai Klára 1993. Véménd község két éves önkormányzati múltjának mérlege. In Kovács T. (szerk.): *Kiút a válságból. II. Falukonferencia*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 281–285.
- Bindorffer Györgyi 1997. Nyelvében él az etnikum. Identitás, nyelvi és kulturális reprezentáció egy magyarországi sváb faluban *Szociológiai Szemle*, 2, 125–141.
- Bindorffer Györgyi 1998. No Language, no Ethnicity? *Review of Sociology. Special Issue*, 143–157.
- Bindorffer Györgyi 2001. *Kettős identitás: etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Bindorffer Györgyi 2005. „*Wir schwaben waren immer gute Ungarn*”. Budapest, ELTE Germanistisches Institut.
- Bindorffer Györgyi 2002. Asszimiláció és túlélés. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1–31.
- Boros Brambauer, Johann 2004. *Véménd*. Véménd, Véménder Deutsche Minderheitenselbstverwaltung.
- Emmert József 1997. Das deutsche Bauernhaus in Wemend/Véménd. In K. Manherz (szerk.): *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen*, Nr. 14, 47–74.

- Erb Mária – Knipf Erzsébet 1999. Új lehetőségek, új kommunikációs stratégiák. A magyarországi németek körében végzett nyelvismereti felmérés tanulmányai. *Kisebbségkutatás*, 2, 176–187.
- Fekete Tibor 1977. *Der Janzabach entlang. A Janza patak mentén*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Ferguson, Ch. A. 1975. Diglossia. In Pap M. – Szépe Gy. (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, Gondolat, 291–317.
- Gordon, M. Milton 1964. *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion and National Origin*. New York, Oxford University Press.
- Hernai Béla *Néprajzi anyag*. Hernai hagyaték, I. Kézirat. Véménd, Általános Iskola.
- Hernai Béla *Helytörténet*. Hernai hagyaték, II. Kézirat. Véménd, Általános Iskola.
- Hernai Béla *Die unvergessene Heimat*. Hernai hagyaték, III. Kézirat. Véménd, Általános Iskola.
- Hernai Béla *Napló, I.* Hernai hagyaték, IV. Kézirat. Véménd, Általános Iskola.
- Hernai Béla *Napló, II.* Hernai hagyaték, V. Kézirat. Véménd, Általános Iskola.
- Hutterer Miklós 1975. Die deutsche Volksgruppe in Ungarn. In Balassa I. – C. Klotz – Manherz K. (szerk.): *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen*. Budapest, Néprajzi Társaság, 11–33.
- Hymes, Dell 1975. A beszélés néprajza. In Pap M. – Szépe Gy. (szerk.): *Társadalom és nyelv*. Budapest, Gondolat, 91–145.
- Hymes, Dell 1979. A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In Pléh Cs. – Terestyéni T. (szerk.): *Beszédaktus – kommunikáció – interakció*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 213–263.
- Juhász Márta 2004. Deutsche Grabinschriften in Tscholnok/Csolnok. In K. Manherz (szerk.): *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen*. Bd. 21, 45–97.
- Mausz Mihály 2001. *A Véménden 1895. október 1. és 2000. december 31. között kötött házasságok adatainak elemző bemutatása*. Kézirat. Mohács, PTA TK Könyvtárában.
- Manherz Károly 1983. *Die Ungarndeutschen und ihre Wissenschaft*. Budapest, TIT.
- Márvány János 1970. Zur Gliederung der deutschen Mundarten im südlichen Transdanubien. In *ALH*, 20.
- Manherz Károly – Wild Katalin 1997. *Zur Sprache und Volkskultur der Ungarndeutschen*. Budapest, ELTE BTK Germanisztikai Intézet.
- Pál Dénes 1981. *200 éves a bányászok a dorogi szénmedencében*. Dorog.
- Petri, Johann 1986. *Die Geschichte von Véménd*. Essenbach, J. Petri Ausgabe.
- Seewann, Gerhard 1992. Siebenbürger Sachse, Ungarndeutsche, Donauschwabe. In Uó (szerk.): *Minderheitenfragen in Südosteuropa*. 139–155.
- Tisovszky Zsuzsanna 1986. Hasonlóságok és különbségek egy magyar, egy szlovák és egy német faluközösség folklórájában: Bajna, Kesztölc és Csolnok népszokásainak és hiedelemvilágának összehasonlító vizsgálata. Esztergom.

- Vámos Ágnes 1998. *Magyarország tájnyelvi atlasza*. Budapest, Keraban Kiadó.
- Weber-Kellermann, Ingeborg 1986. A „nyelvsziget-néprajz”-ban jelentkező interetnikus viszonyok kérdéséhez. In Kovács E. (szerk.): *Néprajzi szöveggyűjtemény*. II. köt. Budapest, Tankönyvkiadó, 107–126.
- Weidlein, Johann 1956. *Die Deutschen in der Schwaben Türkei*. Würzburg, Holzner Verlag.
- Weidlein, Johann 1967. *Die Schwäbische Türkei. 1. Beiträge zu ihrer Geschichte und Siedlungsgeographie*. Sindelfingen, Landsmannschaft d. Deutschen aus Ungarn.
- Weidlein, Johann 1973/74. Die Mundarten der Donauschwaben. *Archiv der Suevia Pannonica*, Jg. 8, 28–35.
- Wild Katalin 1987. Baranya megye német anyanyelvű lakosságának nyelvéről és népi kultúrájáról. In Magyarlaki Józsefné (szerk.): *Nemzetiségeink – A Baranya megyei horvát szerb és német nemzetiség múltja, jelene, kultúrája*. Pécs, Baranya megyei Pedagógiai Intézet, 77–95.
- Wild, Katharina 2003. *Zur komplexen Analyse der „Fuldaer” deutschen Mundarten Südungarns*. Budapest, ELTE Germanistisches Institut.